

KYRKOR
I
VÄDDÖ OCH HÄVERÖ
SKEPPSLAG

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

UTARBETAT AV

KARL ASPLUND o.
MARTIN OLSSON

MED STÖD AV KUNGL. VITT.
HIST. OCH ANT. AKADEMIEN
UTGIVET AV S. CURMAN
OCH J. ROOSVAL

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

PAPPER FRÅN LESSEBO

STOCKHOLM 1918

KUNGL. HOFBOKTR. IDUNS TRYCKERI-A.-B.

[142581]

FÖRORD.

Förarbetena till det häfte, som härmed framlägges för allmänheten, hava till sina huvudsakligaste delar utförts redan somrarna 1912 och 1913. Beskrivningarna utarbetades hösten 1913. Samtliga byggnadsbeskrivningar hava författats av arkitekten fil. lic. Martin Olsson, under det att arkivarbetet och behandlingen av de omfattande kalkmålningarna samt av det medeltida altarskåpet i Häverö kyrka utförts av fil. doktor Karl Asplund. Inredningsföremålen och de lösa inventarierna hava behandlats av de båda författarna gemensamt. För deras samvetsgranna och oegennyttiga arbete uttala vi härmed vårt uppriktiga tack.

Likaledes begagna vi tillfället att giva uttryck för vår tacksamhet mot prästerskapet inom här ifrågavarande församlingar för det tillmötesgående och den gästfrihet, som under arbetet från dess sida visats våra medarbetare och oss. Slutligen önska vi framföra vårt tack till stud. Harald Hellenius, Häverö, för intresserat biträde vid undersökningen av Häverö kyrka.

Stockholm i april 1918.

SIGURD CURMAN.

JOHNNY ROOSVAL.

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE.

- ANT. TIDSKR.=Antikvarisk Tidskrift för Sverige, utgiven av Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1864—.
- A. T. A.=Antikvariskt-topografiska arkivet, omfattande en avbildnings- och en skriftsamling. Förvaras i Statens Historiska Museum.
- DIPL. SUEC.=Diplomatarium Suecanum, collegit et edidit J. G. Liljegren, B. E. Hildebrand. 1829—1878 (omfattar tiden t. o. m. 1347).
- IHRFORS=Ihrfors Uplandia Sacra. 5 Bd. Manuskript i Vitt. Hist. o. Ant. Akad:s arkiv, innehållande avbildningar och beskrivningar av Upplands kyrkor, upprättade på latin 1894—1899 av Eric Ihrfors.
- R. A.=Riksarkivet i Stockholm.
- RHEZELIUS=J. H:son Rhezelius, Monumenta Uplandica, colligerade anno 1635, 1636, 1638. Handskrift i Kgl. Bibl. signum F c 6, tryckt i Upplands Fornminnesförenings tidskrift häft. 30, 31 o. 32.
- ST. H. M.=Statens Historiska Museum i Stockholm.
- SVERIGE=Sverige, Geografisk topografisk statistisk beskrivning under medverkan av flera författare, utg. av K. Ahlenius, A. Kempe och Apelquist. 1908—.
- Ö. I. Ä.=Överintendentsämbetet (numera Kgl. Byggnadsstyrelsen).

I förening med måttuppgifter användas följande förkortningar:
B=bredd; D=diameter; H=höjd; L=längd.

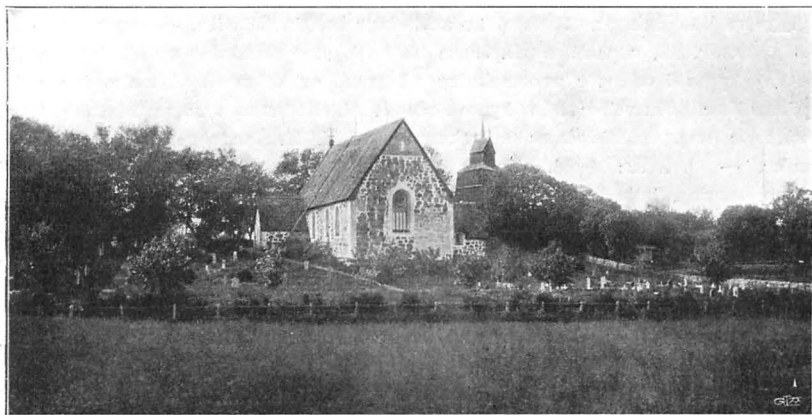

Fig. 1. Häverö kyrka och klockstapel från öster.
Kirche und Glockenturm von Osten.

HÄVERÖ KYRKA.

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VÄDDÖ OCH HÄVERÖ SKEPPSLAG. UPPSALA ÄRKESTIFT, NÄRDINGHUNDRA KONTRAKT.

Tryckta källor: Dipl. Suec. III, s. 148, nr 1946, där »hæwer» första gången nämnes i förteckning över Sexårgården 1314; III, s. 429, nr 2218: Nils Allesons och Olofs visitation i »hefir» 1316; V, s. 237, nr 3754: »hæwir» deltagar i lösen av pallium åt ärkebiskop Hemming. — F. W. RADLOFF, Beskrifning öfver Norra delen af Stockholms Län. Upsala 1804, s. 206 (anteckningar om inventarier). — H. HILDEBRAND, Kort beskrifning av målningarna, Ant. Tidskr. II, s. 388. — O. SYLWAN, Kyrkomålningar i Upland från medeltidens slut, i Ant. Tidskr. XIV, nr 1, 1899, s. 104, 143, 149, 163, 171—174: beskrifning av valvmålningarna (som förf. dock ej sett annat än i avbildning). — SVERIGE IV, 1907, s. 688. — THAM, Beskrifning öfver Stockholms län, Sthlm 1850, s. 245. — H. HILDEBRAND, Sveriges Medeltid III, s. 223 en plan av kyrkan och ett omnämmande av »processionsgången», s. 552 avbildning av en ljusstav (efter Scholanders här reproducerade akvarell) och s. 694 avbildningar av änglarna i valv II.

Handskrivna källor och avbildningssamlingar: IHRFORS, pars sec. II, s. 1897 ff.: två akvarellerade tuschteckningar (klockstapeln och kyrkan från söder), normaliserad plan, ofullständig inventarieförteckning, utdrag ur kyrkböckerna. — RHEZELIUS, s. 65 om altarskåpet, s. 168 teckning av kyrkan och kyrkogården, troligen 1635. — A. T. A.: Akvareller av F. W. Scholander, utförda 1851, 3 blad: 1) Valvens och S. långhusväggens målningar. 2) Plan samt avbildning av en ljusstav. 3) »Karakteren af Häfverö Kyrkas Frescomålningar: 1) Mellankryset, 2) Västra kryset.» »Beskrifning öfver Häfverö Kyrka i Roslagen Stockholm den 20:de Julii 1851» av F. W. Scholander. Teckningar av P. A. Soblman: skiss av V. valvet (blyerts), int. mot Ö. (tusch), ext. från S. (blyertsskiss). 21 foto. av väggarnas 1—142581. *Sveriges kyrkor. Upland: Vaddö o. Häverö skeppslag.*

och valvens målningar. 10 foto. av arkitektur och inventarier. — Inventarium av 9/10 1829. P. M., uppsatt av O. Janse 4/4 1905, med anledning av tjänsteresa till Häverö kyrka i och för undersökning på grund av ifrågasatt värmeledning under kyrkans kor. Skrivelser från kyrkoherde J. G. Hellenius ang. restaurering 1905. Skrivelser ang. målningarnas avtecknande av N. M. Mandelgren och F. W. Scholander. — Ö. I. Ä.: 1 bl. ritning till nytt altare (halvcirkelformig altarring med fyrpassornering, latinskt klöverbladskors, enkelt rosettfönster) af J. L. Larsson (odaterad, omkring 1850, icke utfört); 1 bl. ritning till nytt orgelverk, lik föregående. J. L. Larsson, 18 nov. 1851; 1 bl. ritning till ny altarring (planen halv åttkant, fyrpassornering) 1851 (utförd). — Uppmättningsritning av Gust. Améen 1904 (vävkop.) 1 bl.; 3 bl. förslag till restaurering av Gust. Améen (plan, längdskärning, två tvärskärningar, plan av orgelläktaren; fasader mot N. och Ö.; altarskrank, orgelläktare, bänkar) stadf. 12/6 1905 (vävkop.).

Kyrkans arkivalier: I LANDSARKIVET, UPPSALA, förvaras böcker intill 1817. Uppllysningar om byggnadshistoria och inventarier anträffas i följande delar: K I: sockenstämmoprotokoll 1773—1817, L I, 1, 2: räkenskaper 1695—1758 och 1759—1803, N 6: inventariebok 1679—1799, O 1—3: reparationsräkenskaper 1750—1751. — De i KYRKAN och PRÄSTGÅRDEN förvarade böckerna gå tillbaka till 1804. Uppgifter av konsthistoriskt intresse i följande: 56 b: räkenskaper 1804—1850. 57 a: kyrkans utgifter 1811—1817. 59: sockenstämmoprotokoll 1818—1847. 60: sockenstämmoprotokoll 1847—1879.

Sockenstämmoprotokollen (K I) för 1773—1817 innehålla en del uppllysningar av kulturhistoriskt intresse, varav följande må anföras:

1793 håller ärkebiskop Uno v. Troil sockenstämma med anledning av händelser, som tilldragit sig i torpet Myrby nära prästgården »och blifvit af en del Församlingens enfalldigare ledamöter för den Onde andes omedelbara verkningar ansedde». Om dessa tilldragelser finnas långa protokoll i Sockenstämmans protokollsbok och i Häverö och Väddö Skeppslags Dombok i Landsarkivet, Uppsala. En notis i »Upsala Ärkestifts Herdaminne» berör saken.

1806 göres följande minutiösa bestämmelse angående gravölvvåfagnaden:

»Föreställde Kyrkoherden att som till hans Kunskap kommit det om Söndagsmorgnarna wid Tillfällen, när lik utbäras ifrå Hus och Byar till sin Hvilostad, på flera Ställen skall i Församlingen vara brukligt att då intaga Grafölvvåfagnaden som på så otjenlig tid, fara värdt, kan sträckas öfver hwad behof görs, det Pastor gerna såg blefwe afskaffadt, hwarvid han wist icke spände Tankan så widt att all Plägning, särdeles för Slägt och Bärare skulle inskränkas, utan trodde det nog när samlade Gäster undfägnades då med En enda Brännvinsup, hwarvid En mindre Smörgås eller Ost kunde nyttjas.» I stället få församlingsborna »om middagen efter Gudstjensten hembjuda slägt och wänner samt då måtteligen fagna efter råd och lägenhet, såsom det sker i andra socknar». Då bonden Erik Larsson i Söderby intygar, att det går så till i Husby-Skederid, där han var född, antages detta som församlingens enhälliga beslut.

1824 har en eldsvåda uppkommit på grund av oförsiktighet med rökning. Sockenstämman finner »med harm och förtrytsamhet», att det icke är sällsynt att se »en yster och oförsigtig ungdom gå med rökande Tobacks Pipor om nätterne». »Vill Ungdomen röka, så bör det skje uti Föräldrars och Husbönders Hus och Stugor men ej där wädhligt är, och nattvandringar ifrån den ena gården till den andra ingalunda hedrande.» Den, som visar oförsiktighet vid rökning, »skall icke allenast

mista sin Pipa och försäljas, utan ock därtill mer plicket 5 Rdr B:co, hwilket alt skall tillfalla församlingens fattig Cassa». Samma böter stadgas för de äldre.

Från den ryska invasionen 1719, då Edebovikens stränder härjades, berättas det i kyrkans räkenskaper (L I, 1): »När fienden här i orten med ströfwande och brännande grasserade afhändes wåldsammeligen den som Kyrkans penningar hade med sig at bortföra, Kyrkans redbaraste medel uti Runnstycken och halfören» 47: 6.

Kyrkkistan och kyrkans skrud hade redan i augusti 1716 förts till Knutby. 1720 föras rättgångar om kyrkans och kapellet's under ofreden bortkomna egendom.

Kyrkogården.

Kyrkogården har i stort rektangulär form med långsidorna löpande i öster och väster och med sin huvudsakliga yta öster och söder om kyrkan. Marken sluttar starkt åt öster, och kyrkan är belägen i den brantaste sluttningen. På norra, västra och södra sidorna omges kyrkogården av en gråstensmur utan avtäckning, på den östra av ett stålträdsstängsel. Muren är på västra och delvis på norra sidan av fältsten i bruk, på södra sidan kallmur, delvis av tuktad sten. I murens västra sida finnes en ingång med järngrindar och putsade tegelstolpar. Fordom ha två ingångar funnits, en i norr och en i väster, försedda med »stegluckor». Dessa omtalas första gången i ett visitationsprotokoll av år 1688, där det säges, att »norra stegluckan samt muren på norra sijdan nog förfallen, bör förbättras». Detta krav återkommer senare med ganska korta mellanrum. 1774 repareras stegluckorna och förses med nya portar. Vid sockenstämma den 11 maj 1794 beslöts »de bofälliga stigluckornas lagande på norra sidan». Samma år beslutes, att »Bogårdsmuren skall rappas och taket rödfärgas jämte de omkring Kyrrekan warande gamla Bodar». 1819 »proponerades, att den del af Kyrkogårdsmuren å hwilken Taket blifwit rifwit, nembligen ifrån der arbetet sidst stadsnade intill Norra Stegluckan» skulle omläggas. Härav synes, att bogårdsmuren vid denna tid, liksom ofta var fallet, hade träavtäckning. 1814 torvlägges muren, och ungefär vid samma tid nedrivs de gamla stegluckorna, ty 1817 beställas grindar till kyrkogården, och efter denna tid omtalas stegluckorna icke vidare. Deras ungefärliga utseende framgår av fig. 11.

KYRKO-
GÅRDEN.

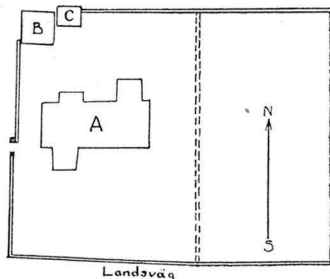

Fig. 2. Häverö kyrka.
Situationsplan. Skala 1:2000.
A Kyrkan, B Stapeln, C Boden.

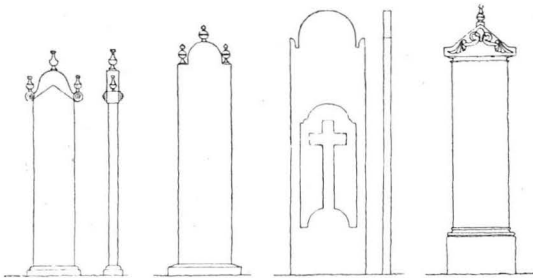

Fig. 3. Häverö. Gravvårdar av trä. 1800-talet.
Skala 1 : 40.

Grabmäler aus Holz. 19. Jahrh.

Delin. M. Olsson 1914.

Kyrkogården har förr haft mindre yta än nu. 1794 föreslås, »att med tanke på det otillräckliga utrymmet på Kyrkogården en särskild grafplats skulle inrättas norr om Kyrkan för själfspillingar, denna plats skild från den öfriga Kyrkogården genom en grå-

stensmur». Gravplatserna skulle då kunna användas av »hederligt» folk både norr och söder om kyrkan. Församlingen beslöt att genast verkställa denna avgränsning. År 1809 måste kyrkogården utvidgas, emedan flera regementen soldater varit inkvarterade och fört sjukdomar med sig. 1900 utvidgas kyrkogården ytterligare åt öster. Bogårdsmuren kring den sist tillagda delen är av tuktad sten.

Utefter kyrkogårdens västra och södra sidor äro träd planterade. 1817 betalades »för plantering kring kyrkogården». På kyrkogården finnas talrika gravvårdar av trä med för dessa trakter karakteristiska former, de flesta från 1800-talets senare del (fig. 3).

Klockstapeln.

KLOCK-
STAPELN.

Klockstapelns är belägen i bogårdsmurens nordvästra hörn (fig. 2 B). Dess bärande delar utgöras av 16 st. stående, grova furustockar, hållna i upprätt ställning medelst en dessas nedre del omslutande knuttimring, som ytterligare belastats genom stenfyllning innanför timringen (se fig. 5 o. 6). Sinsemellan äro dessa stolpar strävade med 8 st. grova snedsträvor, vilka dock troligen äro senare insatta förstärkningar. I klockvåningen strävas de bärande stolparna medelst självvuxna knän, vilka placerats 4 st. mellan varje stolppar, så att runda ljudgluggar åstadkommits. Stapeln är nu inbrädad och rödfärgad. Den har förr varit öppen, vilket framgår därav, att alla de stående stolparna ännu äro delvis spånklädda ända ned till knuttimringen. Spånen är av ek och har den form fig. 7 c visar samt är tjärad. Huvnen är ävenledes helt klädd med ekspån. Överst å spetsen finnes en plåtflöjel med bokstäverna O O S och årtalet 1731 uthuggna. Stapeln är ett mycket märkligt byggnadsminnes-

märke. Konstruktivt har den beröringspunkter med stavkyrkorna. Den tillhör en grupp av staplar, som nu huvudsakligen påträffas i norra Sverige, ehuru den i en del fall visar primitivare konstruktioner än dessa sina släktingar. Bland dessa närbesläktade staplar kunna nämnas de i Njutånger och Trönö i Hälsingland samt Hille nu rivna stapel i Gästrikland. Stapeln ger med sin primitiva konstruktion intryck av mycket hög ålder. Troligen går den till-

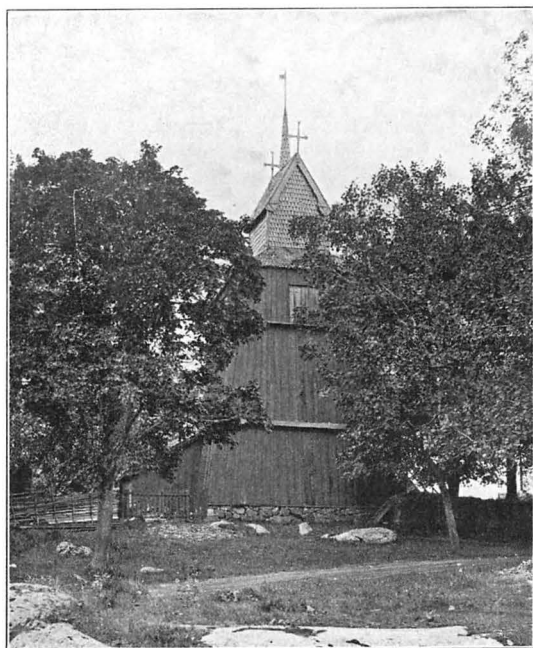

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 4. Häverö. Klockstapeln från väster.
Der Glockenturm von Westen.

baka till 1500-talet; möjligen är den äldre. År 1733 utbetalas 3 dlr till »Byggmästaren i Schebo för det han reste hit och såg på klockstapeln». Dess tillstånd måste alltså då ha ingivit farhågor. Samma år reparerades den tydligen, ty då betalades »för 4 stockar till Klockstapeln 14 dlr», och i protokollet för prostvisitationen 1754 säges, att »Klockstapel och bogårdsmur äro i godt stånd». 1790 beslutes, att »Klockstapeln skall förbättras med 4 a 5 starecka stödbandsstockar jämte några mindre». Samma år beslutes, att klockstapeln skall »bredfordras, och det i år, på alla 4 sidorna så långt

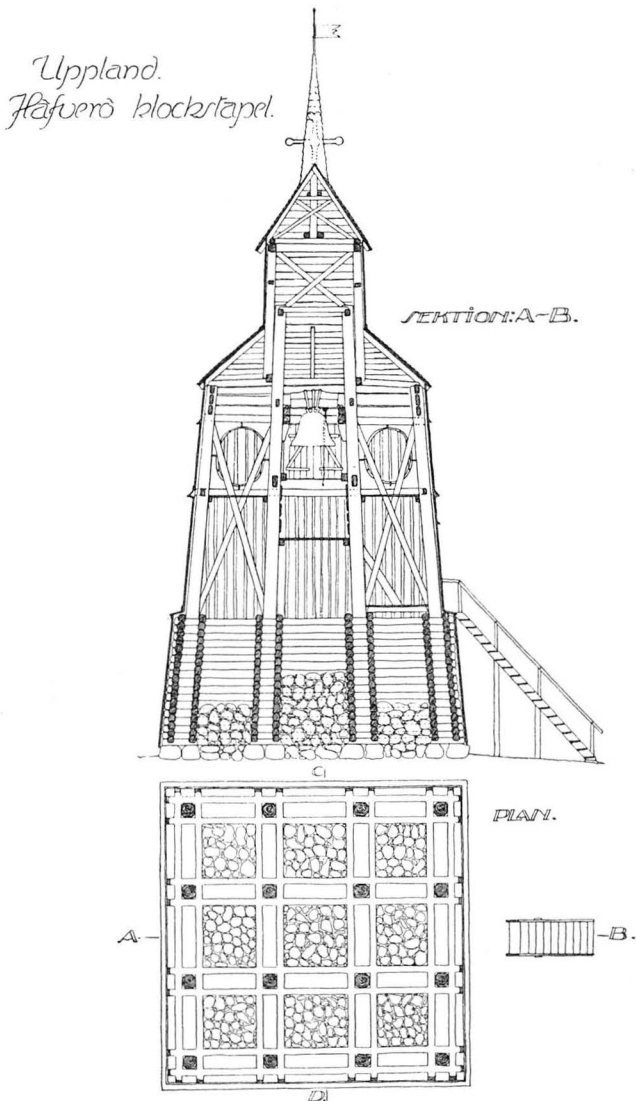

Fig. 5. Häverö klockstapel. Plan och tvärsnitt i norr—söder.
Skala 1:200. Uppmätning av M. Olsson 1912.
Der Glockenturm. Grundriss und Schnitt.

en bredlängd kan hinna till de runda hålen på densamma», var-
jämte taket »såsom alldeles rutit» omlägges.

BOD. Kyrkans bod, knuttimrad, brädfodrad och rödfärgad, är belägen
i bogårdsmurens linje och sammanbyggd med klockstapeln (fig. 2 C).

Uppland.
Häverö klockstapel.

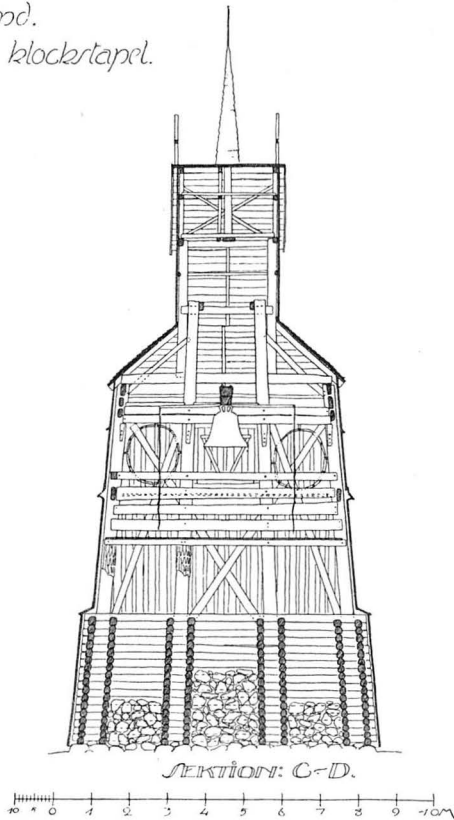

Fig. 6. Häverö klockstapel. Tvärsnitt i öster—väster.
Skala 1 : 200. Uppmätning av M. Olsson 1912.
Der Glockenturm. Schnitt.

Taket är täckt med enkupigt tegel. Dörren befinner sig på långsidan. Den är svartmålad och försedd med kraftiga, smidda gotiska järnbeslag. Beslagen äro: två rosettfornade nyckelskyltar (diam. 12 cm.), en rombisk nyckelskylt, fem små rosetter (diam. 5—6 cm.) samt en enkel vriden ring. Låset är inrymt i en tråkloss (L. 95 cm., B. 13,5 cm., Tj. 12 cm.), fasthållen med tre järnband.

Kyrkobyggnaden.

Kyrkan, vars grundplan fig. 8 visar, är genomgående uppförd av gråsten. Endast valv och väggpelare, dörr- och fönsteromfattningar, översta delen av långhusets gavelrösten samt värmekammarens väggar äro av tegel. PLAN OCH MATERIAL.

LÅNGHUSETS
VÄGGAR.

Samtliga gråstensväggar hava stor tjocklek, östra gavelväggen 2,50 m., övriga väggar 1,90 m. Stenarna intaga icke någon bestämd inbördes ordning med avseende på storleksförhållandet.

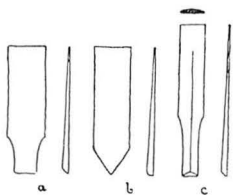

Fig. 7. Häverö. Takspån.
a och b från kyrkan,
c från stapeln.
Skala 1:20.
Dachschildeln.

Stora och små stenar ligga om varandra i alla höjdlägen, endast under långsidornas remstycken kan man iakttaga, att stenarna valts. Där ligger runt kyrkan ett skift av tunna, plana stenar. Gavelröstenas tjocklek förminskas genom avtrappning på insidan 4 gånger ovanför valven, och den översta, 4 m. höga delen är uppförd av tegel i munkförband.

Socket saknas, men undergrunden är synlig under östra delen av kyrkan. Den är av otuktad gråsten och springer fram intill 40 cm. utanför vägglivet. På östra gaveln bildar den på grund av läget en hög underbyggnad, som omärkligt övergår i gavelväggen.

Ytterväggarna äro skolade och fogstrukna med bruk av grov kvartssand. Utanpå denna fogstrykning finnes på de flesta ställen en ny sådan av finare bruk, vilket på ytan avfärgats med vit kalkfärg. Väggarna hava troligen aldrig varit rappade. Dörr- och fönsteromfattningar äro slätputsade och avfärgade med blåvit kalkfärg. Gavelröstenas tegelpartier äro putsade och målade i röd färg. Ovanpå målningen har upplinjerats en renässansförband imiterande tegelrutning, varjämte östra väggen pryts med ett målat, vitt kors. Rappningen är nu delvis bortfallen, så att den underliggande murytantens munkförband är synligt.

I långhusets nordvästra hörn har muren en genomgång snett genom hörnet, såsom planen och fig. 13 visa, troligen för att möjliggöra en bekvämare förbindelse med den norra delen av kyrkogården. Berget går nämligen här i dagen och är ganska högt omedelbart intill byggnadens nordöstra hörn. Genomgången täckes av ett mycket primitivt, oregelbundet tunnvalv av obetydligt tillformade gråstenar. På norra sidan avslutas tunnvalvet med en rundbåge av mycket hårt, delvis till halvsmältning bränt tegel. Tegelmått $25 \times 12 \times 7,5$ cm. På västra sidan är motsvarande rundbåge gjord av grovt tillformad gråsten. Valvets stenar, såväl gråsten som tegel, ligga i förband med omgivande mur. Gången är således en ursprunglig anordning och icke en senare genombrytning. Hildebrand (Sveriges medeltid III, s. 223) anser denna genombrytning

vara gjord för de processioner, som skulle gå runt kyrkan. Enligt yngre Uppsalamissalet skulle processioner företagas på omkring 20 av årets dagar »per circuitum ecclesie», vilket säkerligen betyder utomkring kyrkan. Dessutom skulle företagas processioner kring kyrkogården till förmån för själarna i skärselden.

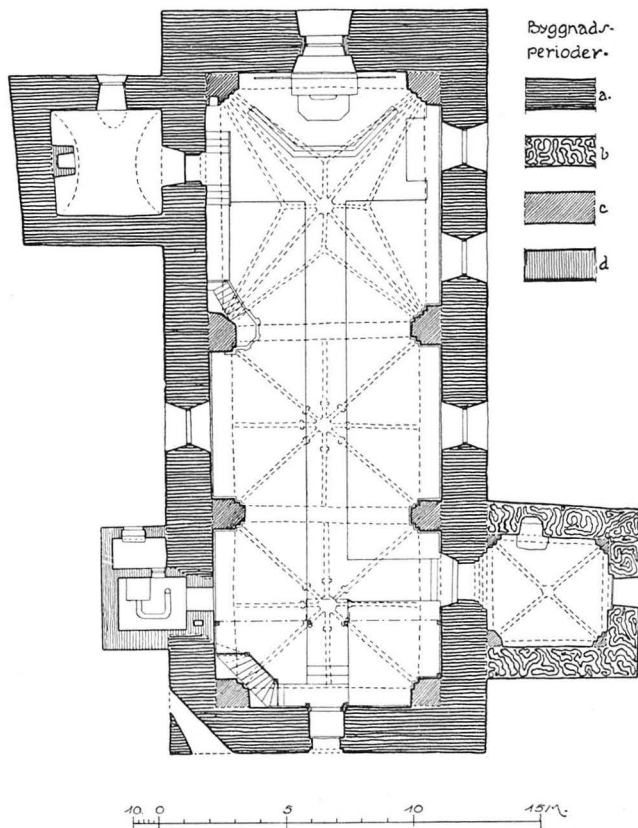

Fig. 8. Häverö kyrka. Plan. Skala 1 : 300. Uppmätning av ark. G. Améen 1904. Kompletterad 1912 av B. Wijkmark.
Grundriss.

Murarna avslutas upptill med dubbla remstycken. De äro av ek och omkring 35 cm. i fyrkant. Sinsemellan äro de förenade med tvärstycken, som inlaxats i remstyckena. Dessa äro äldre än valven, emedan översta delarna av sköldmurarna äro uppmurade så, att de vila ovanpå remstyckena. Troligen äro de jämngamla med kyrkans murverk.

LÅNGHUSETS
VALV.

Långhuset täckes av tre valv, vilande på flersprångiga väggpelare av tegel och mellan dessa slagna, kraftiga sköld- och gördelbågar. Sköldbågarna äro i östligaste valvet rundbågiga, med ansats till spetsbågighet, i övriga valv tydligt spetsbågiga. Väggpelarna äro icke i förband med murarna. I vardera av östmurens väggpelare finnes en nisch, troligen för väggskåp. Nischernas storlek i nordöstra pelaren 41×36 cm.; i sydöstra pelaren 32×29 cm.

Det östligaste valvet är ett stjärnvalv, de båda övriga 8-stråliga

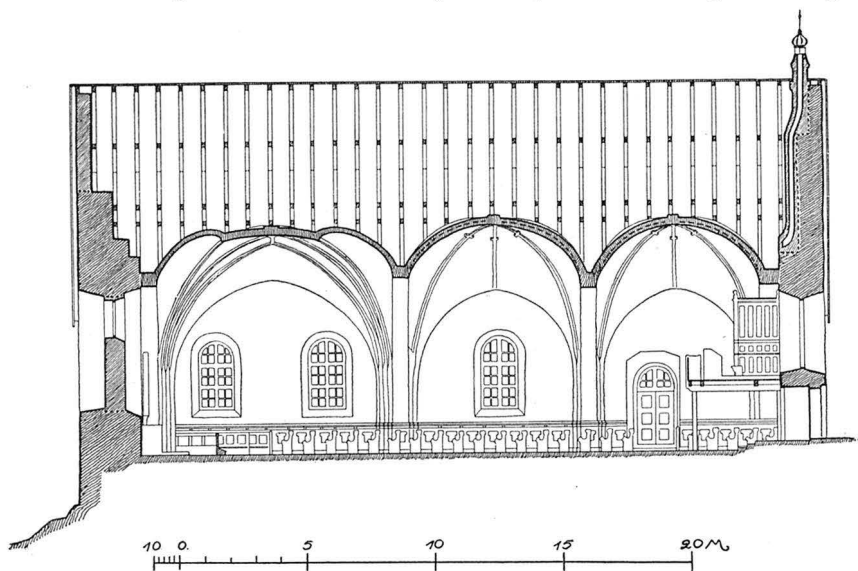

Fig. 9. Häverö kyrka. Längdsektion. Skala 1 : 300. Uppmätning av ark. G. Améen 1904. Kompletterad 1912 av B. Wijkmark.
Längenschnitt gegen Süden.

kryssvalv. Sköldbågarnas djup i östligaste travén är omkr. 60 cm., i övriga travéer omkr. 80 cm.

Valvstrålarna hava rektangulär profil och övergå utan kapitäl i väggpelarna. De äro icke synliga från valvens översidor. De båda kryssvalvens strålar ha nära hjässan ett tvärband (se planen). Tegelmått i valven: $28-30 \times ? \times 7-8$ cm. För att göra kyrkorummet högre vid valvens inslagning ha sköldbågarna uppmurats så, att de med sina hjässor befinna sig omkring 1,75 m. över den ursprungliga gråstensmurens överkant (se skärningen fig. 10).

Den uppkomna öppningen mellan sköldbågens hjassa och den gamla väggen har igenmurats med tegel i munkförband. Tegel-

mått 27—29 × ? × 7—8 cm.; mycket ojämnt tegel. Detta murverk vilar på den ursprungliga murens remstycken och omger även en del av takstolarnas högben, vilka således äro äldre än valven.

Valvkapporna äro $\frac{1}{2}$ -sten tjocka, starkt bukiga och upptill tämligen vassa samt slagna på stick. De äro prydda med medeltida valvmålningar, som beskrivas å s. 18—40. Såsom framgår av det nu sagda, äro långhusets valv yngre än det övriga murverket. Valven inslogos sannolikt omkring mitten av 1400-talet, i varje fall före tiden omkr. 1475, då de äldsta valvmålningarna äro utförda (jfr s. 29).

Uppland.
Häverö kyrka.

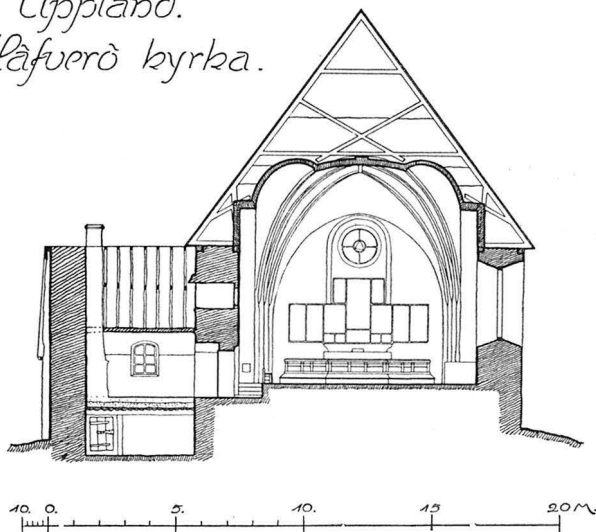

Fig. 10. Häverö kyrka. Tvärsektion genom långhus och sakristia.
Uppmätning av ark. G. Améen 1904. Kompletterad 1912 av B. Wijkmark.
Querschnitt durch das Schiff und die Sakristei.

Innan valven inslogos, hade kyrkan innertak av trä, plant eller tunnvalvt, troligen det senare. I det nuvarande yttertaketets panel ingår ett ganska stort antal bräder, på vilka finnas fragment av tidigt gotisk ornamentsmålning. Troligt är, att dessa bräder härstamma från det gamla innertaket. Ornamenten, som kunna hänföras till tiden omkr. 1300,¹ äro utan grundning utförda direkt på de skradda plankorna med kalkfärg i vitt, gråbrunt, grått och svart.

På vapenhustaketets östra sida finnes ett fragment med enkla profilsedda akantusblad (?) inom halvcirklar (fig. 21); på långhusvinden

ÄLDRE
TRÅTAK.

RESTER AV
DET ÄLDRE
TRÅTAKETS
MÅLNING.

¹ Målningarna tillhöra en tidig gotisk målningsgrupp, vars huvudmonument är Riddarholmskyrkan i Stockholm.

över andra travén förekomma inalles 11 större och mindre fragment, bestående av 1) en halv, rosartad blomma, diam. 57 cm. (fig. 20), 2) två nedåtriktade raka snibbar, diam. c:a 15 cm., 3) cirkelar i svart och vitt av ung. 25 cm. radie, en på norra, en på södra sidan, 4) tre band- och bladornament i följd på en planka (fig. 19), 5) halvrunt fragment av bladornament, 6) halvcirkelformig palmett med 2 små blommor, 7) tre nedåtriktade spetsiga bågar.

LÅNGHUSETS
GOLV.

Långhusets golv är i mittgången och koret av plansten (kalksten) med inlagda gravhällar (jfr s. 63), under bänkkvarteren av trä. Det är nyinlagt 1905 och vilar på ett kvarliggande tegelgolv, inlagt 1801: Detta tegelgolv föregicks av ett trägolv. Enligt sockenstämmobeslut sistnämnda år skulle golvet »som är förstördt af svamp förbättras med tegel hvaraf kyrkan nu har förråd». Om äldre golvbeläggning är intet bekant.

LÅNGHUSETS
FÖNSTER.

Fig. 11. Häverö kyrka från söder. Teckning av I. Rhezelius omkr. 1635.

Die Kirche von Süden. Handzeichnung um 1635.

Långhuset har sex rundbågiga fönster, tre på södra, två på norra och ett på västra sidan, och har till den senaste restaureringen 1905 haft ännu ett sådant på östra gaveln. Detta fönster är nu till största delen igensatt och har endast en mindre, cirkelrund ljus-

öppning, försedd med modern glasmålning. Fönstret i övrigt är igensatt med en tunnare tegelvägg, så att den ursprungliga fönsteröppningen åt såväl ut- som insidan bildar en nisch. I fyllnadsväggen finnas på utsidan fyra vitputsade blinderingar. Huru många fönster kyrkan ursprungligen hade, kan icke med säkerhet avgöras, men troligt är, att korfönstret och fönstren på södra sidan funnits från kyrkans byggnad, ehuru de alla blivit utvidgade och förändrade. En teckning hos Rhezelius från år 1635 (fig. 11) visar, att kyrkan vid denna tid hade tre små fönster på södra sidan, belägna på samma platser som de nuvarande. År 1724 utbetalades 5 dlr »för ett fönster som gjordes ånyo baki kyrkan». Härmed åsyftas tydligen västgavelns då nyupptagna fönster. I prostvisitationsprotokoll 1754 säges, att »kyrkan är reparerat och en ny uphuggen kyrkodörr, et nyt kyrkofönster på norra sidan samt 3:ne g:la fönster till större wid uphugne».

Enligt ett sockenstämmoprotokoll från 1780 ang. östra gavelns reparation uttalades »att det skulle pryda och gagna om samtidigt ett större fönster upptoges i stället för det nuvarande mindre». Av räkenskaperna att döma tyckes detta ej då ha blivit utfört.

Vid 1800-talets mitt upptoges ett nytt fönster på norra sidan. Enligt sockenstämmoprot. d. 18 mars 1848 »medgafs att ett fönster skulle upptagas i den fördjupning som finnes i bakre delen af kyrkan på norra väggen».

Vid restaureringen 1905 igenmurades delvis det sist omtalade fönstret på norra sidan för att lämna plats för den då nygjorda värmeledningen.

I en del av fönstren fanns ännu under 1800-talets början möjligen medeltida glas. I den s. 50 citerade skrivelsen om altarskåpet erbjuder sig nämligen församlingen »att för belysningens skull omgöra de fönster däri små munkrutor ännu äro kvar».

Långhuset har två ingångar, en på södra och en på västra sidan. Den västra, som är stickbågig, upptogs, som nämnt, vid reparationen 1751. Den södra, som är kyrkans ursprungliga, leder från vapenhuset. Den är troligen svagt spetsbågig och omgiven av en enkel, rätvinklig profilerings tegel (fig. 8). Övre delen av profileringen döljes av vapenhusvalvets sköldbåge, så att portalbågens form ej med säkerhet kan fastställas. 1779 beslöts, att »för att skaffa mera ljus baki kyrkan» sätta glasdörrar såväl från vapenhuset som i västra ingången. I portalen insattes 1905 nya, tvådelade dörrar. Före 1779 stängdes dörröppningen med en enkeldörr av furu med gotiska järnbeslag (fig. 15). På övre delen påspikade bräder av 3—4 cm. tjocklek med trepassartad skärning med samma motiv som å en del gotländska portalomfattningar.

Urfasningar finnas för två horisontala bandbeslag. De bevarade beslagen äro rosetter av varierande storlek, spridda över hela dörren, samt två fyrbladiga skyltbeslag, det nedre till lås, det övre till dyrk. H. 264 cm. Största B. 151 cm. Tjocklek 5 cm. Sockenstämmoprot. d. 7 okt. 1878 lämnar följande upplysning: »Vid tal om försäljandet af gamla kyrkodörrarna yrkade C. O. Wall på Buska att gamla kyrkodörren vid vapenhuset måtte bevaras kvar, hvilket stämman medgaf och beslöt att densamma skulle insättas i kyrkboden.» Den har senare använts som skiljevägg i kyrkans vedbod och skänktes 1913 till Upplandsmuseet i Uppsala.

I västra ingången liksom i vapenhusets portal finnas sedan den sista restaureringen (1905) grönmålade dörrar av pärlspåntat virke med järnbeslag, imiterande den nyss omtalade gamla dörrens.

LÅNGHUSETS
DÖRRÖPP-
NINGAR.

SAKRISTIA Sakristian är belägen vid långhusets nordöstra ända. Dess murar äro, liksom långhusets, helt och hållet av gråsten, men äro något tunnare än dessa. Något förband mellan långhusets och sakristians väggar har icke iakttagits, ehuru, som senare skall visas, båda äro samtidiga. I norra gavelväggens röste har åstadkommits ett kors genom insättning i murverket av 3 långa ohuggna sten-

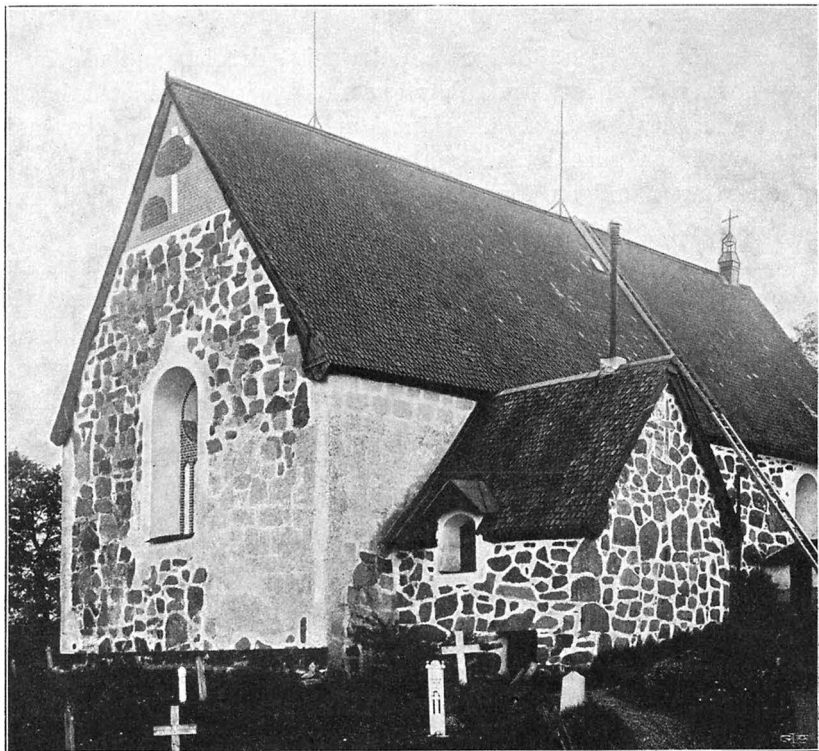

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 12. Häverö kyrka från nordost.
Die Kirche von Nordosten.

block (fig. 12). Den mot sakristian gränsande delen av långhusväggen har för vinnande av utrymme något förtunnats.

Tillträdet till sakristian sker från långhuset genom en rundbågig dörröppning. På långhussidan är denna omgiven av en stickbågig omfattning. Öppningen stänges med en medeltida, järnklädd dörr.

Sakristian är täckt med ett förtryckt tunnvalv av tegel. Valvet utgår direkt från gråstensväggarna och har sitt anfang i dessa,

varav synes framgå, att valvet är uppfört samtidigt med sakristian för övrigt.

På östra väggen har sakristian ett litet rundbågigt fönster (fig. 12). I sockenstämmoprotokoll för 1791 »erinras om sådana Reparationer på Sakristian nästa sommar att den kunde få större fönster och jerngaller, förses med spisel och göras dragfri af någon förfaren Murmästare».

Under sakristian finnes källare med ingång från öster. Dörröppningen täckes av ett horisontalt större stenblock, som räcker över öppningens hela bredd. Dörrens storlek: H. 1,30 m., B. 1,25 m.

Taket i källaren, tillika golv i sakristian, är av skradd plank på bjälkar. Källarens H. 1,60 m. Golv av stampad jord.

Tillträdet till sakristians vind har ursprungligen skett från långhuset genom en på dess vägg över sakristidörren befintlig glugg, vilken varit stängbar medels en lucka. Denna glugg är ursprunglig, vilket framgår av konstruktionen. Utseendet framgår av fig. 14.

Öppningen (H. 90 och B. 75 cm.) täckes av tre långa, på undersidan plana block, vilka ligga parallellt över öppningens hela bredd och fortsätta in i kringliggande murpartier. Det närmast sakristivinden liggande blocket skjuter ut omkring 25 cm. utanför väggen och bildar ett skydd över öppningen. Golvet i öppningen består likaledes av plana hållar, vilka också ligga i förband med omgivande mur. Mot långhuset har öppningen en omfattning av tegel, så att en i det närmaste rektangulär glugg erhållits: H. 68 cm., B. upptill 68 cm., nedtill 56 cm. Tegelmått 28×13 cm. $\times 9-10$; mörkröd färg. Gluggens horisontala övertäckning murad på en ännu kvarsittande bräda. Gluggen har senare igensatts med tegel av annat slag. Tegelmått $28 \times ? \times 9$ cm.; färg ljusare röd. På insidan åt vinden kvarsitta ännu hakar för luckans gångjärn. Igen-sättningen skedde under medeltiden. Den täckes nämligen inåt kyrkan av kalkmålning från 1400-talets slut.

Av nu meddelade beskrivning framgår, att den omtalade gluggen icke kan ha varit ett fönster utan en ingång till sakristians vind. Då ingången, såsom visats, är jämngammal med långhuset, måste sakristian vara samtidig med detta. En likartad anordning finnes i grannkyrkan Edebo.

Vapenhusets väggar äro av gråsten. Dess murar ligga ej i **VAPENHUS.** förband med långhusets. Om det är yngre än långhuset kan icke med säkerhet avgöras. Väggarnas tjocklek 1,45 m. Södra väggens röste är helt av gråsten; två gånger avtrappat ovanför valvet.

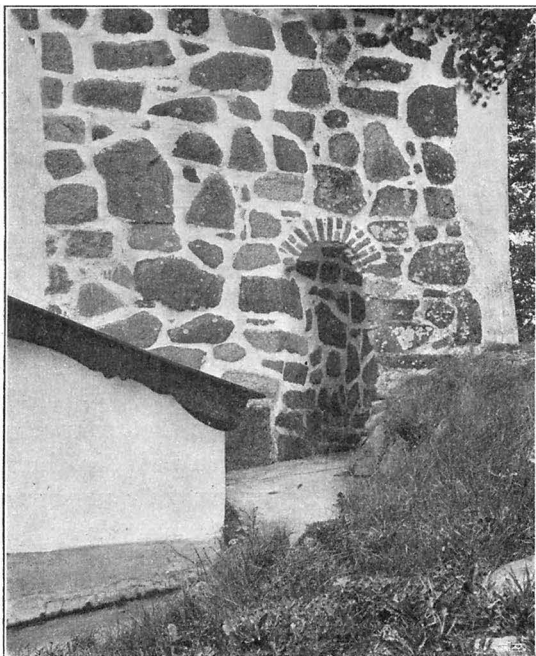

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 13. Häverö kyrkas nordvästra hörn, sett från norr, med genomgång.

Passage in der nordwestlichen Ecke der Kirche, die hier dicht an einem Berghügel liegt.

rektangulär genomskäring, icke synliga på valvets översida. Som stöd för valvet finnas i hörnen väggpelare med enkla, putsade, oornerade kapitäl och mellan pelarna sköldbågar, av vilka den östra delvis täcker övre delen av långhusets portalomfattning. Härav synes, att vapenhusets valv äro yngre än dess murar. På grund av likheter i konstruktionen är troligt, att vapenhusets valv inslagits samtidigt med långhusets. I sydvästra svickeln är uppgång till vapenhusets och långhusets vindar. Golvet är av tegel i sickmackmönster (1905).

Vapenhusets portal är utan profilering med en osymmetrisk, tryckt spetsbåge. På insidan en 20 cm. djup smyg, övertäckt med två stenblock, vilka bilda ett slags balk. Denna avlastningsbalk döljes nu av sköldbågen, men är synlig bakom denna inifrån dörröppningen.

Dörren är grönmålad med imiterade gotiska järnbeslag, nygjord 1905.

YTTERTAK. Kyrkans yttertak är av bräder, täckt med tjärad ekspån

I röstets översta del en cirkelrund blindering. Under denna en rektangulär nisch. Båda äro putsade och omgivna av en putsad ram.

På östra väggens insida finnes en altarnisch (H. 82 cm., B. 82 cm, största djup 67 cm.) för det helgon, åt vilket vapenhuset var invigt. Nischens golv (altarskivan) utgöres av en häll av röd kalksten, vilken sticker ut omkring 35 cm. utanför vägglivet.

Dess tjocklek är 7 cm.

Vapenhuset täckes av ett kryssvalv av tegel med ribbor av

av form, som framgår av fig. 7 a, ehuru av mycket varierande bredd. Det nedersta spånskiftet vid takfoten har enkelt tillspetsad form (fig. 7 b). Mellan takpanel och spån ligger näver. Över taknocken på kyrkans västra gavel reser sig en plåtbeslagen skorsten med enkelt krön av smitt järn, utförd 1905 efter ritning av arkitekt G. Améen.

Yttertakets panelbräder äro skrädda (om rester av ornamentsmålning se s. 11). Takstolarna, som delvis äro inmurade i valvens sköldmurar,

äro således äldre än valven. Deras konstruktion framgår av fig. 10. Vindskidorna äro kantfasonerade och bredare vid nederändan, så att de skydda remstyckenas ändar. Spåntaket nämnes första gången i arkivet år 1728, då det tjärades. Sedan denna tid är spåntaket aldrig helt omlagt. Dock omtalas ofta tjärning och lagning av detsamma. 1799 t. ex. lagas kyrktaket grundligt och »strykes med rödfärg, tjära och vitriol».

Då, som förut visats, kyrkan har ursprungligt tunnvalv av tegel i den med kyrkan jämngamla sakristian och då även i bågen över genomgången i kyrkans nordvästra hörn finnes tegel i ursprungligt förband med omgivande gråstensmurar, torde den icke vara uppförd tidigare än 1250. Teglet börjar nämligen uppträda i Mälardalen under 1200-talets förra hälft, exempelvis i Sigtuna Maria-kyrka, Sko klosterkyrka m. fl. Det oregelbundna gråstensförbandet med block av mycket varierande storlek om varandra, vilket visat sig vara ett sent drag, talar för att kyrkan är uppförd under en 2-142581. Sveriges kyrkor. Uppland: Vaddö o. Häverö skeppslag.

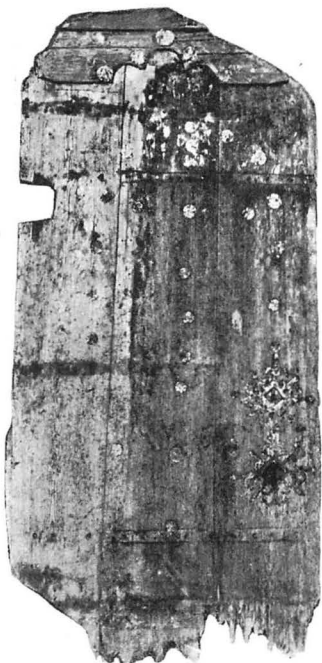

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 14. Häverö. Igenmurad glugg mot långhuset, sedd från sakristians vind.

Zugemauerte Öffnung zwischen dem Boden der Sakristei und dem Schiffe (von dem ersten aus gesehen).

DATERING.

UPPVÄRMNING.

ARKIVUPPGIF-
TER OM
MÅLNINGARNA.ÖVERKALK-
NING AV
VAPENHUS-
MÅLNINGARNA.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 15. Häverö. Medeltida dörr.
Mittelalterliche Tür.

senare tid. De i kyrkan funna målningsfragmenten tillåta knappast en datering senare än 1300-talets början. Kyrkans tillkomsttid torde alltså kunna sättas till omkr. 1300. Om vapenhuset är senare uppfört än långhuset, kan icke med säkerhet avgöras. Det är likväl uppfört före de mot 1400-talets senare hälft inslagna valven.

Kyrkan har värmeledning för varmluft. För eldningsrum och värmekammare utfördes år 1905 en tillbyggnad av tegel på norra sidan. För sakristians uppvärmning finnes i denna en öppen spisel.

Medeltida kalkmålning.

Kalkmålning från slutet av medeltiden finnes på långhusets valv och väggar och har även funnits i vapenhuset.

Målningarna omnämnas av Hans Hildebrand och O. Sylwan i Ant. Tidskr. (se Tryckta källor, s. 1) och i kyrkans

bevarade visitationsprotokoll, första gången 1824, då det omtalas, att »de uti hvalfwet om förra tiders widskeplighet wittnande målningar enligt den vid ärkebiskopsvisitationen år 1815 gifne föreskrift, äro bibehållne». Emellertid föreslogs 1824 av visitator, »Præpositus Edeboensis» A. G. Klosterberg, att med bibehållande av målningarna i valven »dock för att få kyrkan mera ljus och städad hvitlimma väggarna på hvilka de der teknade Forntidsmålningar voro till stor del bortnötte och derigenom ännu mera vanprydande, men detta vann icke Pluralitetens bifall, utan får Kyrkan så wäl till väggar och hvalf wara i det skick hon är. Deremot bifölls enhälligt, att de äfwen i wapenhuset å Tak och väggar målade, samt öga och känsla sårande, widskepligheter, må med det första genom hvitlimning utplånas.» Detta utfördes i maj 1825.

Om dessa anstötliga målningar berättar F. W. Scholander (i A. T. A., se »Handskrivna källor») följande historia:

Målningarna innehöllo »åtskilliga allegorier öfver den lede frestarens sätt att draga människan i sina snaror. Bland andra

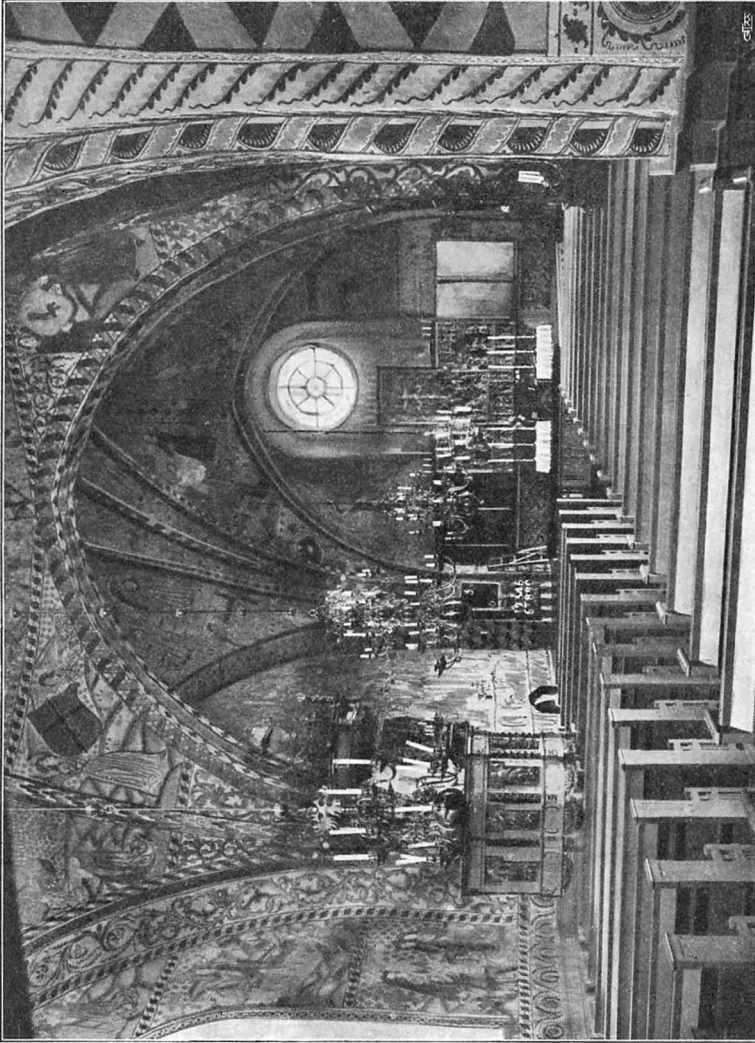

Fig. 16. Häverö. Interiör mot öster.
Inneses der Kirche gegen Osten.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 17. Häverö. Interiör mot väster.
Inneses der Kirche gegen Westen.

sågs i det låga hwalfvet öfver dörren till sjelfwa kyrkan, och således skarpt i ögonen fallande, en gräselig plågoande hållande ett met-spö wid hvars krok en naken qvinna hängde på ett anständig-heten sårande sätt. Man berättade, att då Erkebiskop Lindblom för några år sedan (1815) var på visitation vid Häfverö och kom in i vapenhuset, studsade han vid den oväntade anblicken och vek tillbaka, förklarande sig icke kunna gå in i en kyrka med sådan skylt samt befallte, att den vidriga målningen genast skulle öfverstrykas, hvilket ock skedde. Intill dess hade mången generation med from bäfvan gått in under den förfärliga bilden och troligen alldrig vågat håna dess nakenhet; men sedan den blifvit skyld af kalkens fikonalöf, utgör han en förlustande saga i hela orten.»

Dessa vapenhusmålningar synas ha förstörts före överkalk-

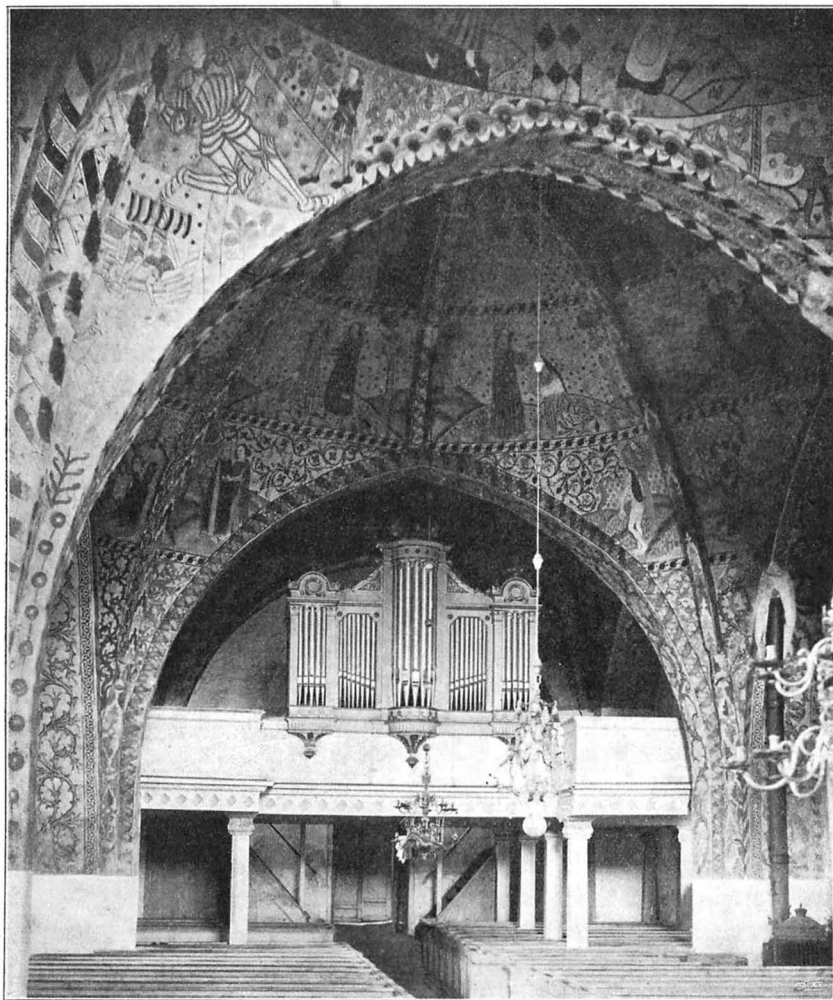

Foto. A. T. A. u. å.

Fig. 18. Häverö. Interiör mot väster före restaurering 1905.
Innere der Kirche gegen Westen vor der Restauration 1905.

ningen, ty vid 1905 års restaurering fann man inga mera betydande spår av dem.

År 1848 besluter sockenstämman, att långhusväggarna skola överkalk-
vitlimmas »nedanom», vilket förmodligen utförts å norra sidan NING AV
1850; räkenskapsboken (Ark. i kyrkan 56 b) upptager då en post LÅNGHUSETS
av 12 tunnor kalk. VÄGGAR.

Då F. W. Scholander 1851 på Vitterhetsakademiens uppdrag

gjorde akvarellkopior och beskrivning⁸ av målningarna, blev av väggarna endast den södra avbildad och i ofullständigt skick. (Nr III, V och VII på schemat fig. 26.) Alltså voro de övriga troligen överkalkade vid denna tid. Tydligtvis ha målningarna lidit mycket av fönstrens utvidgande och upptagande (s. 12). Även södra väggen överkalkades efter Scholanders besök.

VÄGGMÅLNIN-
GARNAS FRAM-
TAGANDE
OCH RESTAU-
RERING.

Vid 1905 års arbeten renknackades väggarna, och målningarna restaurerades av dekorationsmålaren K. E. Nordström från Stockholm. Fotografier av väggarnas utseende före påmålningen (i A. T. A.) visa, att denna varit rätt omfattande. Ställvis ha förstörda ytor fyllts med nymålning utan någon angiven gränslinje. Misstag i återställandet av figurer o. s. v. äro påpekade i förteckningen här nedan. För övrigt ha alla konturer ifyllts och färgen kompletterats. Även valvens målningar bära, i synnerhet i svicklarna, otvetydiga spår av »upppfriskning».

MÅLNINGAR-
NAS STIL OCH
TRAVÉERNAS
INBÖRDES
OLIKHET.

En stilkritisk granskning av målningarna är förenad med stora svårigheter tack vare denna restaurering. Redan i Scholanders beskrivning av 1851 påpekas det, att alla tre valven visa så stora olikheter, att de måste hänföras till var sin mästare.

Det kan råda något tvivel om, huruvida väggar och valv i varje travé äro samtidigt målade eller ej. Så vitt man nu kan döma, är det förra fallet. I synnerhet är markbehandlingen (även å fotografierna före påmålningen) å varje través väggar av samma slag som i respektive valv. Anordningen av nr 20 och 21 i valv II, som tillsammans med vägg-målningen IV:1 bilda en sammanhängande sida ur Biblia pauperum (se s. 28), tyder likaså på samtidighet mellan valv och väggar inom samma travé. I stort sett framgår den stilistiska skillnaden mellan travéerna av följande:

FÖRSTA
TRAVÉN.

Första travéns figurstil visar normala proportioner med relativt stora huvuden; ansiktsmodellering har förekommit (spår synas t. ex. i I: 26 och I: 27—28). Dräkterna äro rikt veckade med triangelbrytningar och modellerade med ett enkelt skuggplan, som följer konturstrecken. Dräktmodellerna äro här liksom i de övriga valven till stor del tagna ur Biblia pauperum, men modifierade i en bondsk anda, huvudsakligen så, att den högtidliga manteln hos bipersonerna gärna utbytes mot medeltidsdräkter, korta rockar och hosor, under det att Kristus och andra huvudpersoner ha mantel. Vad landskapet beträffar, utgöres marken av triangulära fält, inneslutna av grova raka streck, små grästorvor med blad, troligen även före restaureringen målade utan schablon.

Träden äro höga och smala med kronorna modellerade som tistelkorgar med raka streck och utan grönska. Endast kunskapens träd i I: 22 är grönmålat och har lagerlik krona. Horisonten är i allmänhet något lägre än bildens halva höjd. Arkitekturen följer tämligen fritt *Biblia pauperum* och visar karakteristiska förändringar, t. ex. de små fönstren på paradiset i I: 18 (fig. 22), och palissaderna av spetsade plankor, som överallt ersätta träsnittens flätverksinläggningar (fig. 22, 23).

Om färghållningens ursprungliga art är det vanskligt att yttra sig, då den säkert har sin huvudsakliga karaktär från 1905. Den är ganska entonig med huvudfärgerna grått och brunrött (=utspätt bensvart och *caput mortuum*) och ytterligare fördyrad av de breda svarta konturerna, som enligt Scholanders vittnesbörd funnos även före restaureringen.

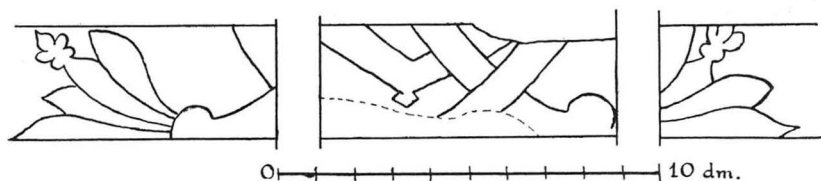

Fig. 19. Fragment av det ursprungliga innertakets dekorationsmålning, nu å vattentakets insida. Uppmättningsritning 1913 av K. Asplund.

Fragmente der Dekorationsmalerei der ehemaligen Holzdecke.
Die bemalten Bretter jetzt in dem Dachpanel benützt.

Ornamentiken är också uppenbarligen starkt restaurerad och därvid nivellerad i alla travéerna. Som fyllnader i denna través fält användes ett frodigt rankverk av samma slag som hos Albert målare, t. ex. i Kumla, vidare schablonerade stjärnor, någon gång utbytta mot rosor (fig. 22, 23). Norra sköldbågen har ett karakteristiskt ornament av reguljära 4-sidiga prismor, lagda över varandra som takspån (fig. 23), de båda övriga ha rankverk och rosetter.

Strålarna ha ytterst omväxlande ornamentmotiv: njurlika blad, rutverk, sparrar, veckade band med fyllningar av tretaliga blommor, d:o med eklöv, virade omkring en stav, samt sicksackställda profilblad (fig. 22, 23). Även avdelningsbårderna äro mycket omväxlande: de njurlika bladen och rutverket gå igen här, vidare finnas stiliserade molnband, rader av kors med eller utan omfattande njurblad. Som avslutning nedåt på norra väggen, den enda som är fri från panel, förekomma två breda bårder (ommålade 1905) samt ett draperi, hängande i ringar på en horisontalstav.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 20. Fragment av det ursprungliga innertakets dekorationsmålning, nu å vattentaketets insida.

Fragment der Dekorationsmalerei der ehemaligen Holzdecke, jetzt im Dachpanel des Schiffes.

Bland avdelningsbårderna förekomma även de vanliga ekbladen och fyrpassen, schablonerade i rödbrunt.

ANDRA
TRAVÉN.

Andra travén. Figurstilen visar utpräglad långlagda, smärta figurer, mera vältecknade än i första travén; särskilt är modelleringen av Evas nakna kropp i II: 19 anmärkningsvärt mjuk (fig. 18). Dräktbehandlingen visar stark ovilja mot oroliga och tvära brytningar, men förkärlek för långa parallellveck; — karakteristiskt är, att änglarna i detta valv äro knäbilder, varigenom målaren undvikit vecken i underkanten (fig. 24, 25). Beträffande bakgrunderna i dessa fält (II: 2—9, s. 36) har Sylwan anmärkt det för Sverige ovanliga i helt röda bakgrunder, som däremot äro särskilt vanliga i England. Något direkt utländskt inflytande torde väl knappt vara att räkna med. Växlingen av vita och röda fält kan vara ett utslag av en de uppländska kyrkmålningarnas huvudprincip: den regelbundna omväxlingen av två färger (vanl. rött och grönt) i närliggande fält.

Landskapen i travé II förete med avseende på marken två grundtyper, båda helt olika mot travé I. Den ena: ljusgröna fält med enkla svarta konturer, torvor och örter med tredelade blad, rikare än i travé I. Den andra: fält i gröngrått och gulockra med grova och luddiga skuggplan i grått utefter gränslinjerna (fig. 25).

Träden äro tämligen höga, spensliga, av lagertyp med små och småbladiga kronor i grönt eller i putsens färg. Horisonten är i cirkeln närmast änglarna lägre än halva höjden, i svickelfälten däremot betydligt högre.

Arkitekturen följer *Biblia pauperum* på samma sätt som i travé I.

Ornamentiken: I gördelbågen I rankverk; i sköldbågarna bladslingor; på ribborna trappgavelmotiv, veckade band, treflikigbladspetsar och molnband. Som fyllnader i målningsfälten förekomma stjärnor samt 4-taliga blommor i olika fasoneringar, allt schablonerat med rödbrunt. Vad beträffar avdelningsbårderna, dominerar i valvet den vanliga bården av snedställda eklöv i rödbrunt (fig. 25); väggarna däremot ha varierande bårder av samma slag som i travé I, till större delen tillkomna vid restaureringen 1905.

Tredje travén. Figurstilen visar påfallande korta och tjocka kroppar, ställvis rent karikatyrartade med sina alltför korta ben och oproportionerligt stora huvuden. En enkel modellering av ansiktena synes ha förekommit (fig. 30). — S:t Göransbilden (VII: 1) intager i denna travé genom sin säkrare teckning och måttfullare figurliv en särställning (fig. 31). Förebilden är här givetvis Stockholms Storkyrkas bekanta skulpturgrupp.

Dräkterna äro starkt förenklade ur *Biblia pauperum* och klumpigt veckade.

Markbehandlingen avviker betydligt från de andra travéerna. Triangulär uppdelning förekommer ej, utan hela ytan får genom korta bågiga linjer ett utseende, som påminner om vindlingarna i hjärnbarken. Färgen är grågrön med lätta skuggor i grått. Träden äro primitiva, stammen ofta gjord med endast ett svart streck, de gröna kronorna omskrivna med en enkel kontur och lövverket antytt genom prickning med mörkare grönt (fig. 30).

Arkitekturen följer *Biblia pauperum* troget, men klumpigt.

Ornamentik: I sköldbågarna rankverk och »prisme-motiv» = travé I, på ribborna veckade band, med och utan stav, i avdelningsbårderna eklöv och andra schabloner i rödbrunt.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 21. Fragment av det ursprungliga innertaket, nu i vapenhusets takpanel. Fragment der gemalten Dekoration der ehemaligen Holzdecke, jetzt im Dachpanel der Vorhalle.

TREDJE
TRAVÉN.

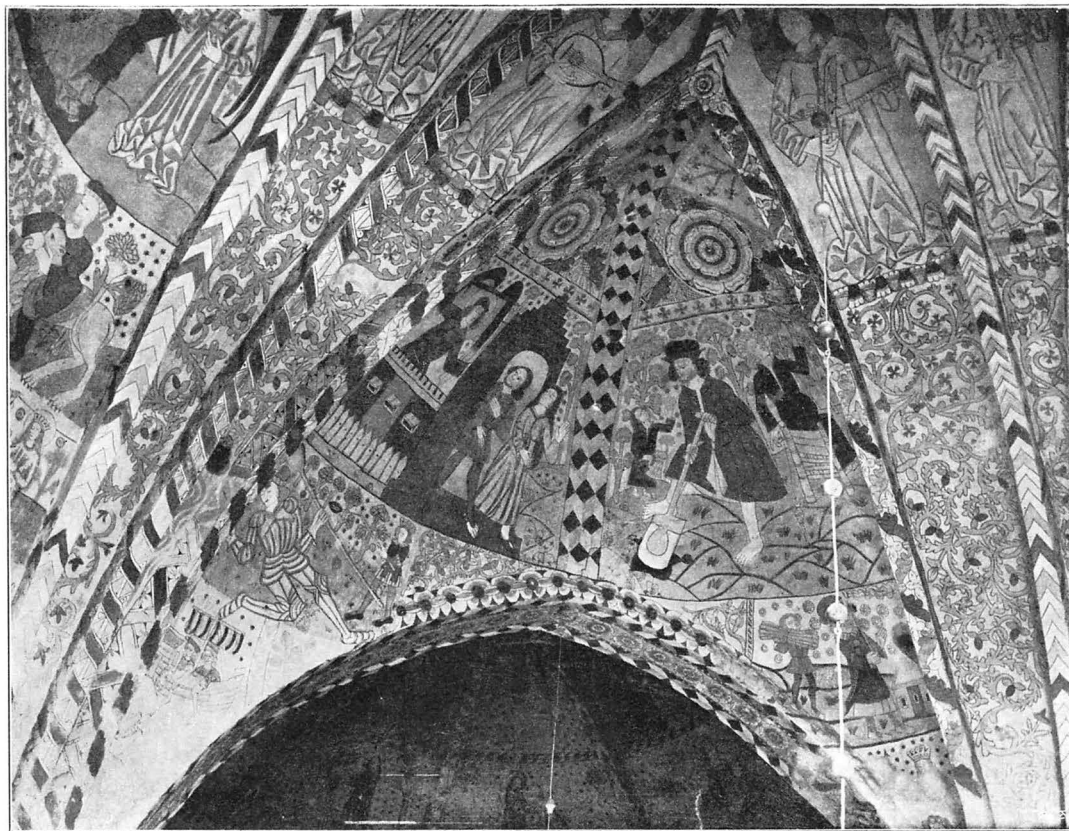

Foto. A. T. A. u. å.

Fig. 22. Häverö. Målningarna i valv I mot väster före restaurering 1905.
Kalkmalerei in dem östlichen Gewölbe. Um 1475.

Foto. A. T. A. u. å.

Fig. 23. Häverö. Målningarna i valv I mot söder före restaurering 1905.
Kalkmalerei in dem östlichen Gewölbe. Um 1475.

Fyllnader i målningsfälten äro schabloner och bladslingor av samma slag som i de övriga travéerna; att observera är förekomsten i valv III av den särskilt i Edebo förekommande form av bladslingor, som Sylwan kallar »ris», men som närmast liknar vissa vattenväxter, exempelvis abborrnate (*Potamogeton perfoliata*), utan att direkt föreställa detta, och i förteckningen här kallats »sjögräs».

MÅLNINGAR-
NAS FÖREBILD.
BIBLIA PAU-
PERUM.

Som mönster för målningarna har i alla travéerna tjänat den ovan nämnda träsnittsboken *Biblia pauperum* (= de fattigas bibel. Förkortas i det följande B. p. Angående B. p. se Sylwan i Ant. Tidskr. XIV: 1 och Sv. K. UPPL. IV, s. 71.)

Den upplaga, som i allmänhet följts i Häverö, är den 40-bladiga, vars tidigaste nu kända upplaga utkom 1463.¹

I ett par fall — v. II: 5, v. IV: 1, v. IV: 5, v. IV: 8 och v. V: 8 — ansluta sig målningarna närmare till en annan upplaga, den 50-bladiga — något senare och baserad på den förutnämnda —, varav ett unikt exemplar nu finnes i *Bibliothèque Nationale* i Paris.²

Ett par av målningsfälten — II: 24, v. V: 4 — likna B. p:s träsnitt, men äro omvända, spegelbilder. Detta kan bero på att målaren använt ett annat traditionellt schema, som bottnar direkt i de bilder, som reproducerats i B. p. och därvid återgivits av träsnidaren rättvända på stocken och följaktligen blivit spegelbilder på avtrycket.

Målningarnas anslutning till snitten är för övrigt ej slaviskt reproducerande; — figurer ha lagts till och tagits från (se förteckningen), kompositionerna ha brett ut eller trängts ihop för att passa in i de oregelbundna fälten mellan strålarna. Då det i förteckningen hänvisas till nummer i B. p., betyder det, att figurernas uppställning och landskapets eller rummets huvudkaraktär överensstämmer, såvida ej annat uppges. Smärre förändringar i dräkterna anges ej.

ANORDNING.

Ämnesframställningarna äro spridda utan genomgående sammanhang. Hela sammanhängande sidor ur B. p. kunna endast konstateras på två ställen, det ena II: 20 och 21 samt v. IV: 1, det andra III: 15, 16 och 17. Vanliga anordningar vid slutet av medeltiden äro änglarna med musikinstrument och pinoredskap i valvets hjässor samt de hopparade kyrkofäderna och evangelisterna i valv I. På en del ställen äro bibliskt samhöriga ämnen hopförda,

¹ Utg. i facsimile av A. EINSLE (Wien. Pest. Leipzig u. å.).

² Utg. i facsimile av PAUL HEITZ och W. L. SCHREIBER, Strassburg 1903.

t. ex. passionshistorien på väggarna i travé II, historierna om Abraham i valv I och Simson i valv III.

För dateringen finnes en hållpunkt i Jakob Ulfssons vapen i valv II, som begränsar denna travé till tiden efter 1469. Såsom Hildebrand anmärker, är stilen här fullkomligt lik målningarnas i Söderby-Karl. Denna grupp (även representerad i Täby) sättes av Hildebrand och Sylwan, som det synes på goda grunder, till början av Jakob Ulfssons tid, vilket stämmer väl överens med Häverö-figurernas, särskilt änglarnas, ålderdomliga stil (s. 24). Grovt sett kan man sålunda datera detta valv till omkr. 1475. Kortravén, som Sylwan enligt principen »ju senare desto sämre» vill sätta till en yngre period, bör vara ungefär samtidig. Emellertid är det svårt att datera exakt på grundval av ornamentiken, då det är tydligt, att målarna upptagit motiv från den första mästaren, antingen han arbetat i första eller andra travén.

Med ganska stor visshet kan dock travé III sättas åtskilligt senare, troligen ett stycke in på 1500-talet, icke på grund av stilens allmänna »förfall», utan på grund av figurernas proportioner, som överensstämma bäst med de allra senaste medeltida nordtyska altarskåpens. Det ornament, som förekommer på stolen i III: 22, kan vara ett otypligt efterbildat renässansmässigt akantusornament, vars förekomst här måste tyda på sen tid.

Förteckning över valv- och väggmålningarna.

Romersk siffra och arabisk (t. ex. I: 1) hänvisa till valvmålningsschemat fig. 27; v. I: 1 o. s. v. hänvisa till väggmålningsschemat fig. 26. B. p. samt romersk och arabisk siffra (t. ex. B. p. I: 1) hänvisar till sida och bild i den 40-bladiga Biblia pauperum enligt registret i Sylwan: Kyrkmålningar (se litteraturförteckningen). Hänvisningarna till motsvarande bibelställen gälla den protestantiska bibeln (B. p. följer naturligtvis Vulgatas text, som på flera ställen är avvikande). Bokstäver, som i inskrifterna äro angivna med förkortningstecken, ha här satts inom klammer [] och delar, som kompletterats från annan källa, inom parentes ().

Travé I. Valvet.

- I: 1. *Tredubbel*, 8-talig *ornamental blomma*.
 I: 2—9. *Änglar med språkband och musikinstrument*. Helfigurer. Språkbandens inskrifter äro utplånade. Instrumenten äro följande: I: 2 sexsträngad luta; I: 3 fyrasträngad nyckelharpa; I: 4 tresträngad fiol; I: 5 = I: 3; I: 6 klockspel med tre klockor (i katolska påskprocessioner har Uppståndelsens ängel ett sådant klockspel); I: 7 liten orgel; I: 8 triangel med vidhängande ringar; I: 9 harpa.

TRAVÉ I.
VALVET.

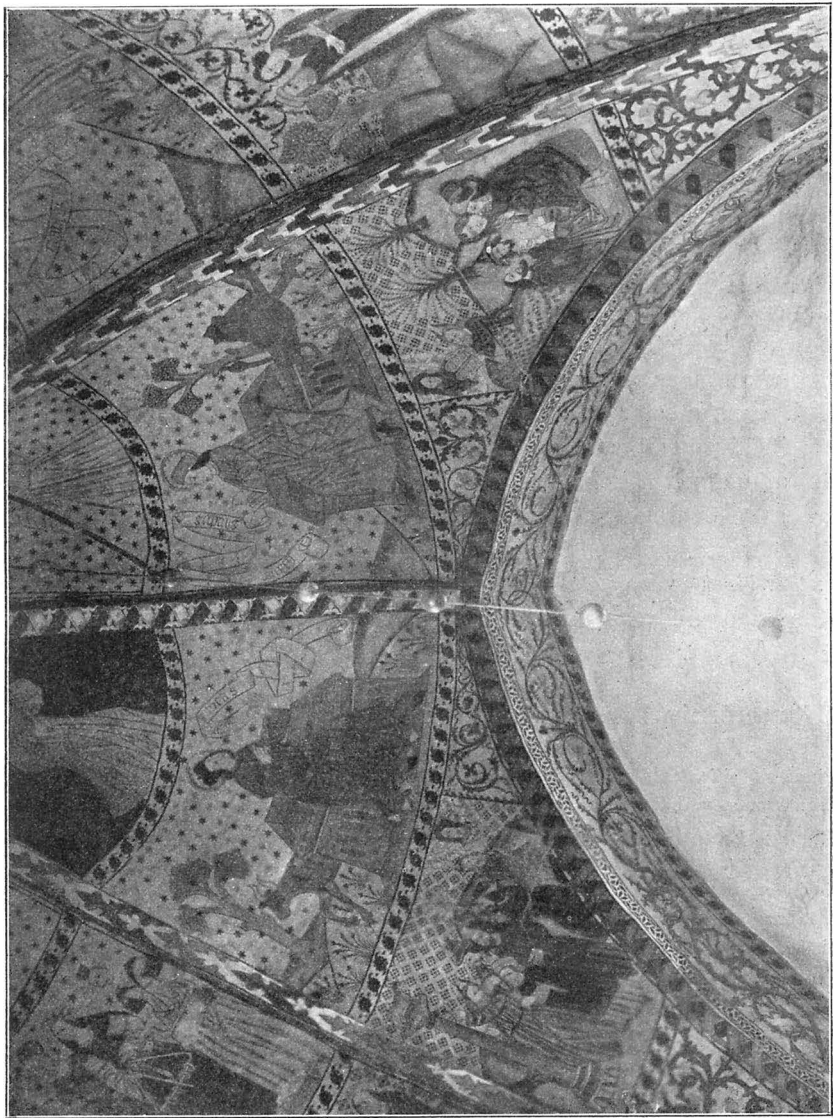

Foto. A. T. A. u. ö.

Fig. 24. Häverö. Målningarna i valv II mot söder före restaurering 1905.
Kalkmalerei in dem mittleren Gewölbe. Um 1475.

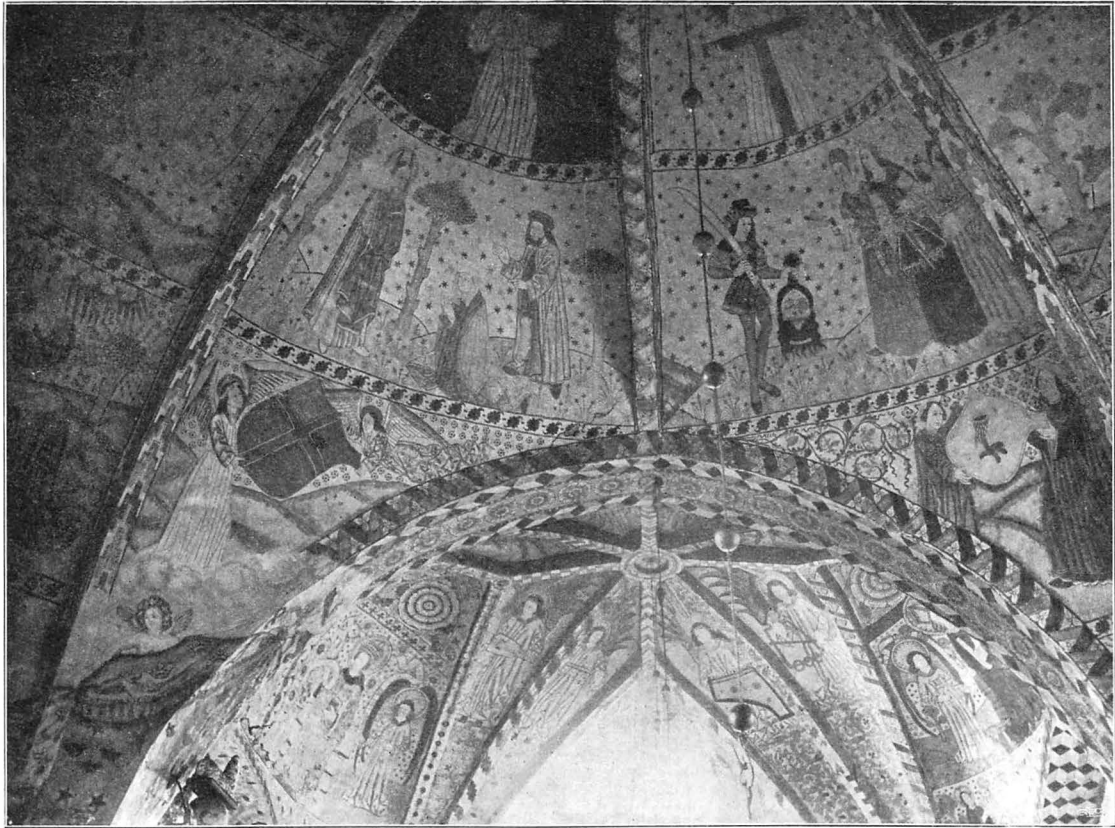

Foto. A. T. A. u. å.

Fig. 25. Häverö. Målningarna i valv II mot öster före restaurering 1905.
Kalkmalerei in dem mittleren Gewölbe. Um 1475.

- I: 10—17. *Ornamentala blommor*, 8-taliga (fig. 22).
- I: 18. *Utdrivandet ur paradiset* (fig. 22). Finnes ej i B. p. Paradiset t. v. är ett hus med trappgavel, rundbågig port, krenelerade murar med luckor och omgivet av palissad. Den brunklädde ängeln driver Adam — i kort rock och hosor — och Eva — i vid klänning — bort mot höger.
- I: 19. *Adam och Eva arbeta* (fig. 22). Finnes ej i B. p. T. v. Adam grävande, i långrock med rep om livet och hatt. En liten gosse räcker honom dryckesstop och mugg. T. h. sitter Eva på en svarvad stol och spinner med slända.
- I: 20. *Hieronymus och Matteus*. T. h. Hieronymus i bredskyggig hatt. Lejonet lägger upp tassan i hans knä för att få en tagg utdragen (vanlig legend). T. v. Matteus med Upplandsäpple i högra handen. Hieronymus sitter på en bänk. Matteus stående, framställd som en ängel. Språkband: »Sanctus Jeronimoo» och »Sanctus Matteus».

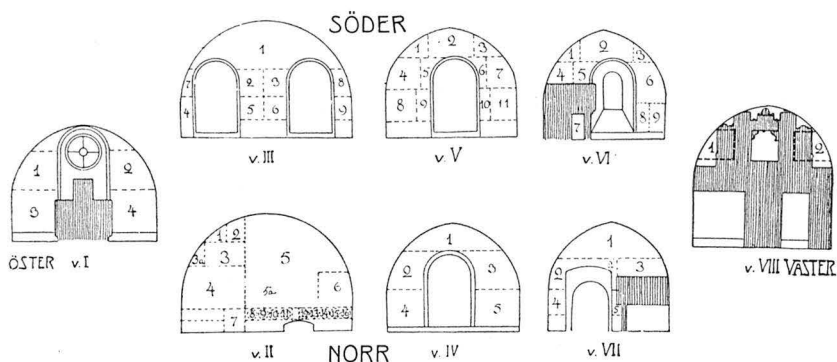

Fig. 26. Häverö. Schema över två väggmålningarna.
Schema der Wandmalereien.

- I: 21. *Gregorius och Johannes*. Uppställning lik föregående.
Språkband: »Sanctus gregorius» och »Sanctus iohannes».
- I: 22. *Gud Fader talar till Adam och Eva i paradiset*. Finnes ej i B. p. Adam och Eva, nakna, böja knä. Gud Fader, i brun långrock, har ett grönt blad i vänstra handen och lyfter den högra. Mellan Adam och Eva står kunskapens träd.
- I: 23. *Syndafallet*. B. p. X: 3. Adams och Evas platser äro här ombytta.
- I: 24. *Augustinus och Lukas* (fig. 23). Jfr I: 20. Språkband: »Sanctus augustinus» och »Sanctus lucas».
- I: 25. *Ambrosius och Markus* (fig. 23). Jfr I: 20.
Språkband: »(San)ctus ambrosius» och »Sanctus Marcus».
- I: 26. *David dödar Goljat* (fig. 23). B. p. XXVIII: 1. Kompositionen starkt utbredd.
- I: 27. *Abraham går att offra Isak*. B. p. XXIV: 1. Landskapet helt olikt förebilden.
- I: 28. *Abraham offerar Isak*. B. p. XXV: I. Landskapet olikt förebilden.
- I: 29. *Kristus i Simons hus*. B. p. XIII: 2. T. v. är en person tillagd och i förgrunden t. v. sitta en liten man och en liten kvinna vid ett bord.

- I: 30. *Evas skapelse*. B. p. XXVI: 1.
- I: 31. *Utdrivandet ur paradiset*. En variant av I: 18. Huset är borttaget.
- I: 32. *Kristus som örtagårdsmästare* (fig. 23). B. p. XXXI: 2. Bakgrunden är olik förebildens. Felrestaurerad eller missuppfattad av målaren. Den spade, som Kristus håller i B. p., står här för sig själv. Möjligen är det Marias smörjelsekar, som blivit spadblad. Maria har manlig hårklädsel.
- I: 33. *Simson* (fig. 23). B. p. XXVIII: 3.
- I: 34. *Jona kastas över bord*. B. p. XXVII: 3. Kompositionen omvänd.
- I: 35. *Sankta Ursula* i vit krona, gul fotsid dräkt och med pil i högra handen.
- I: 36. *Sankta Margareta*. Vit dräkt. Bok i högra handen, i den vänstra latinskt kors. En oformlig, avlång klump bakom henne är säkerligen draken, som förvanskats vid restaureringen.
- I: 37. *Jona utspys av valfischen*. B. p. XXIX.
- I: 38. *Ruben söker Josef vid brunnen(?)*. B. p. XXX: 1. Brunnen (möjligen vid restaureringen) förvanskad till altare. Avloppsskålen finnes dock på sitt rätta ställe.
- I: 39. *Jakob brottas*. B. p. XXXIII: 3. Bakgrunden är utelämnad. I detta fält förekomma minuskler, målade i svart: p, x, k, s och två andra, troligen blott övningsbokstäver för språkbanden.
- I: 40. *Elia och Baals präster* (fig. 23). B. p. XXXV: 3. (Kon. 18: 38.)
- I: 41. *Sankta Agata* (fig. 23). Vitklädd, bär i vänster hand en tång med oxeltand.

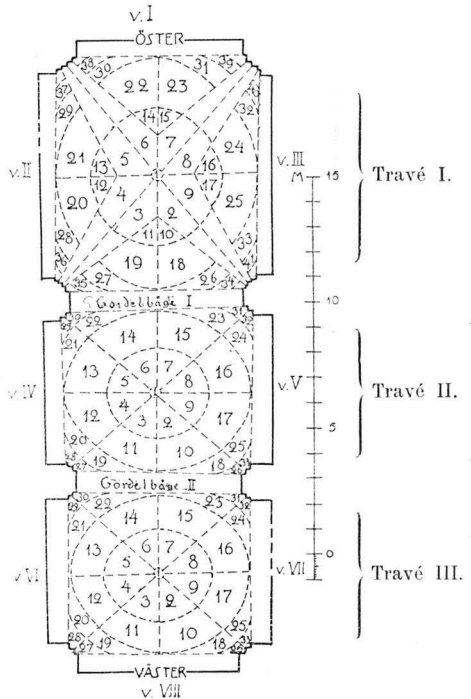

Fig. 27. Häverö. Schema över valvmålningarna.

Schema der Gewölbmalereien.

TRAVÉ I. VÄGGARNA.

Travé I. Väggar.

v. I. Korets östvägg.

- v. I: 1. *Bebådelsen*. Möjligen B. p. I: 2. Till större delen nymålade 1905. Före restaureringen syntes vänstra delen med ett litet träd. Ängeln har språkband: »Ave Maria gracia (plena).»
- v. I: 2. *Joakim skyndar hem?* (Protoevangelium.) Helig, skäggig man går framåt vänster framför en byggnad. Starkt restaurerad och kompletterad 1905.
- v. I: 3. *Joakim sörjande utanför stadsporten?* (Protoevangelium.) Sammankomponerad med *Kristi födelse?* T. v. sittande man framför en port. T. h. två knäböjande figurer (änglar?) framför ett hus, över vilket står en stjärna. Molnband. Starkt restaurerad 1905.

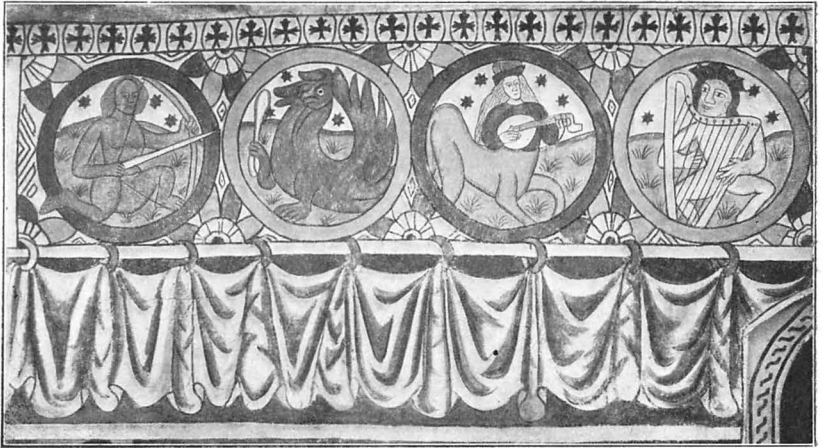

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 28. Häverö. Fabelfigurer. Väggmålning å norra väggen i travé I (v. II: 8 – 11).

Fabelgestalten. Wandmalereien. Um 1475.

v. I: 4. *Konungarnas tillbedjan*. B. p. III: 2. Endast högra hälften synlig före restaurering.

Samtliga kompositioner på denna vägg mycket förstörda genom fönstrets utvidgande.

v. II. Kortravéns norra vägg:

v. II: 1. *Maria med enhörningen*. Starkt påmålad 1905. Enhörningen (som sagnar horn — lägger huvudet i Marias knä) en legendarisk symbol för den kristnes vila i Gud.

v. II: 2. *Uppenbarelsen för Tomas*. B. p. XXXIII: 2. Rummet i B. p. är utbytt mot det i målningarna vanliga landskapet.

v. II: 3. *Andens utgjutande*. B. p. XXXV: 2. Målningens komposition långt mera utbredd och figurrik än B. p:s.

v. II: 3 a. *Frestelsen?* B. p. X: 2. Frestaren och staden saknas. Kristus lik B. p:s figur. (Möjligen föreställer målningen Getsemane, B. p. XX: 2.) Grovt ifyllt 1905 enligt ytterst obetydliga rester.

v. II: 4. *Jakobs dröm*. B. p. XXXIX: 3. Träd och hus i bakgrunden tillagda i målningen. Jakob är starkt imålad 1905.

v. II: 4 a. *Esau*, i grå rock och hosor, går och skjuter med armborst på en ekorre, som klättrar i ett träd.

v. II: 5. *Jesse rot*. B. p., *den 50-bladiga upplagens första blad, första bilden*. Vissa olikheter förefinnas. I B. p. har Jesse en stol och madonnan är omgiven av en mandorla, vilka båda saknas å målningen, som f. ö. har rikare utbildad träd. Alla språkband sakna inskrifter. Hela kompositionen genomlöpes av en vid restaureringen tätad spricka. Jesse-figuren är starkt restaurerad.

v. II: 5 a. *Sångkör*. Grupp, som nu skymmes av Telinska epitafiet (s. 62.)

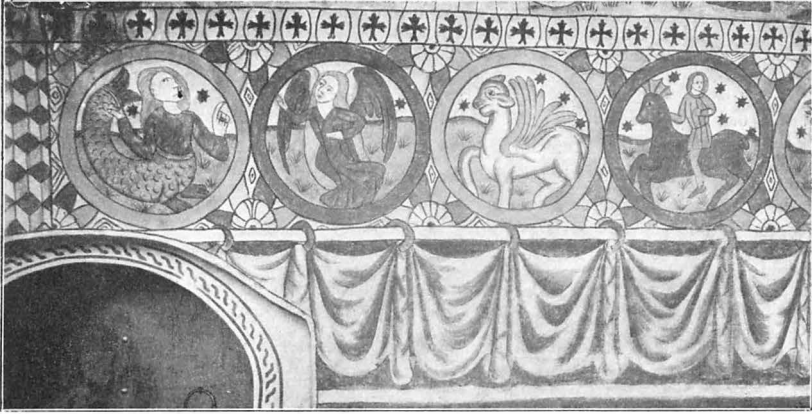

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 29. Häverö. Fabelfigurer. Väggmålning å norra väggen i travé I
(v. II: 12—15).

Fabelgestalten. Wandmalereien. Um 1475.

T. h. en man i lång kappa med bok och stav, i mitten en sångpulp, t. v. tre sjungande män, en med tonsur (starkt restaurerade). Gruppen framställer troligen klockaren anförande församlingens egen kyrkosångkör, som hade sin plats i denna travé.

- v. II: 6. *Helig biskop och krönt helig kvinna med en liten vagn*. Kompositionen defekt före restaureringen, men otvivelaktigt rätt återställd i huvudsak. Biskopen t. v. i vid mantel, mitra, kräkla och gloria. Kvinnan t. h. i grå mantel, krona och gloria, med en liten piska i vänster hand och i den högra tistelstängen till vagnen. På marken står ett grått kärl.
- v. II: 7. *Den helige Klemens* med mitra, kräkla och ankare.
- v. II: 8—16. En samling *fabelfigurer* inom grå och bruna cirkelramar (fig. 28, 29). Jfr Physiologus! Betydelsen är troligen följande: II: 8 Amason (delvis nymålade), II: 9 Djuret Aspis? (Symbol av synden), II: 10 Kentaur, som spelar på luta, II: 11 Näcken, II: 12 Siren, II: 13. Flygmänniska (omtalas bland de indiska vidundren i Alexanderssagan), II: 14 Pegasus, II: 15 Ryttare (betydelse oklar), II: 16 Pelikanen (Kristussymbol), II: 12—II: 15 äro något kompletterade och alla mycket starkt itecknade.

v. III. Kortravéns södra vägg:

- v. III: 1. *Yttersta domen*. Mittpartiet: Kristus som världsdomare och de döda, som stå upp ur gravarna, efter B. p. XXXVII: 2; vänstra delen: himmelrikets port med Petrus, de saliga och spelande änglar, efter kyrkmålningarnas vanliga schema; högra delen: de fördömda, som drivas in i helvetet av djävlar, efter B. p. XXXVIII: 2. Kristus har, i överensstämmelse med 50-bladsupplagan av B. p., svärd och lilja utgående från munnen. De båda hörnen äro starkt restaurerade.
- v. III: 2. *Mannaregnet*. B. p. XVIII: 3. Moses gloria och träden finnas ej i B. p. II Mos. 16: 13—14.

- v. III: 3. Förstörd komposition. Ett par träd synliga på Scholanders akvarellkopia. Fältet fyllt med rankverk vid restaureringen.
- v. III: 4. *Petrus* med nyckel och gloria. Figuren synes ej hos Scholander.
- v. III: 5. *Frambärandet i templet*. B. p. IV: 2. Synlig hos Scholander.
- v. III: 6. *Flykten till Egypten*. B. p. VI: 2. Avgudabilden drastiskt framställd som fertilitetsgud.
- v. III: 7—9. Förstörda kompositioner. Fälten fyllda med mark och rankverk; tomma hos Scholander.

TRAVÉ II.
VALVET.

Travé II. Valvet.

- II: 1. Sextalig grön och röd *blomma*, omgiven av nio smärre, liknande.
- II: 2—9. *Änglar med passionsverktyg*. Knäbilder. Vita kläder. Bakgrunderna äro omväxlande röda med vita stjärnor och vita med röda stjärnor (fig. 24). Änglarna på röd bakgrund ha gröna vingflator, de på vit bakgrund ha röda. (Se s. 24.) Passionsverktygen äro i II: 2 isopstängel med svamp och hammare, II: 3 törnekrona, II: 4 tre spikar, II: 5 stege, II: 6 gissel och tång, II: 7 T-kors, II: 8 kolonn (vid vilken Kristus bands vid gisslingen), II: 9 lans.
- II: 10. *Bruden i Höga Visan*. B. p. XXXI: 3. H. V. 3: 4. Språkband, Språkbandet = det som förekommer i själva *bilden* i B. p.: ... »Cantic[or]u[m] ... ues dimittam seu eum.»
- II: 11. *De rättfärdigas vedergällning*. B. p. XL: 2. Språkband: »... rex ... vg ... (T)u(n)e gaude(nt) a[n]i[m]e sibi qu(ando) bo[n]u[m] dat(ur) (o)m[n]e» = »Då glädja sig själarna, när allt gott gives dem.» B. p:s språkband.
- II: 12. *Matteus*. Sittande på en stol i ett landskap. Bredvid honom står en ängel. Språkband: »sanctus matheus».
- II: 13. *Johannes* med örn. Lik föreg. Språkband: »sanctus johannes».
- II: 14. *Mose och Aron samtala om Mirjam* (fig. 25). B. p. XIII: 3. Mose har i målningen gloria. IV Mos. 12: 10—14.
- II: 15. *David och Jerusalem döttrar* (fig. 25). B. p. XIV: 1. Byggnaden i bakgrunden saknas på målningen. I Sam. 18: 6.
- II: 16. *Lukas* med ox (fig. 24). Jfr II: 12. Språkband: »sanct[us] lucas».
- II: 17. *Markus* med lejon (fig. 24). Jfr II: 12. Språkband: »sanctus marc[us]».
- II: 18. *Joab och Abner* (fig. 24). B. p. XXI: 1. Bakgrundens byggnad saknas å målningen. II Sam. 3: 27.
- II: 19. *Eva och ormen* (fig. 18). B. p. I: 1.
- II: 20. *Enok upptages i himmelen*. B. p. XXXIV: 1. I Mos. 5: 24. Jfr väggmål. v. IV: 1.
- II: 21. *Elias himmelsfärd*. B. p. XXXIV: 3. II Kon. 2: 11—13. Jfr väggmål. v. IV: 1.
- II: 22. Två änglar, bärande *Uppsala domkyrkas vapen* (fig. 25).
- II: 23. Två män i längrockar, bärande *Jakob Ulfssons vapen* (fig. 25).
- II: 24. *Mose får se den gyllene kalven* (fig. 24). B. p. VI: 1. Spegelbild av träsnittet. II Mos. 32: 19.
- II: 25. *Lagens tavlor utdelas* (fig. 24). B. p. XXXV: 1. En jude utelämnad i målningen. II Mos. 24: 12—18.
- II: 26—33. Fyllningar med rankverk.

Travé II. Väggarna.

TRAVÉ II.
VÄGGARNA.

v. IV. Andra travéns norra vägg.

- v. IV: 1. *Himmelsfärden*. B. p. XXXIV: 2. Berget likt 50-blads-upplagan. 14 figurer knähöja däromkring, bl. a. Maria, restaurerad som munk. Jfr II: 20 och 21, som tillsammans med denna bildar en sida ur B. p.
- v. IV: 2. *Gravläggningen*. B. p. XXVII: 2. Tämligen olik B. p., som har 6 figurer, under det att målningen blott har 4 (en möjligen bortrestaurerad). Möjligen finnes en annan förebild.
- v. IV: 3. *Uppståndelsen*. B. p. XXXI: 2. En väktare tillagd i målningen.
- v. IV: 4. *Korsbärandet*. B. p. XXIV: 2. Korset är i målningen vänt åt motsatt håll mot i B. p.
- v. IV: 5. *Korsnedtagningen*. Jfr 50-blads-upplagan av B. p., blad k, mittbilden. Dock stor olikhet i kompositionen och möjligen en annan förebild.

v. V. Andra travéns södra vägg.

- v. V: 1. *Pelikan* med tre ungar. Ungarna saknas hos Scholander.
- v. V: 2. *Kristi dop*. B. p. IX: 2. Endast övre delen synlig hos Scholander. Starkt restaurerad bild, bl. a. vattnet bortrestaurerat.
- v. V: 3. *Vit, stående fågel*, möjligen falk med huva, möjligen örn. Finnes hos Scholander.
- v. V: 4. *Kristus svepes*. B. p., 50-blads-upplagan, blad l, mittbilden. Målningen är spegelbild av detta blad och saknar korset, som möjligen är utplånat.
- v. V: 5. *De sörjande kvinnorna vid Kristi grav?* B. p. XXX: 2? Kompositionen förstörd av fönstret, endast ängeln, som står vid sarkofagen, bevarad.
- v. V: 6. *Rankverk från 1905*. Ingen komposition synlig hos Scholander.
- v. V: 7. *Den helige Bartolomeus*, balanserande en kniv på vänstra handen och hållande en bok i den högra. Finnes hos Scholander.
- v. V: 8. *Gisslandet*. Jfr B. p., 50-blads-upplagan, c, mittbilden. Figurernas ställning överensstämmer ej. Endast övre delen synes hos Scholander.
- v. V: 9. *Uppenbarelsen för Tomas?* Jfr B. p. XXXIII: 2. Figurerna tämligen olika. Kompositionen förstörd av fönstret och starkt påmålad. Endast mannen t. v. synlig hos Scholander.
- v. V: 10. Fyllning av *rankverk* från 1905. Kompositionen saknas hos Scholander.
- v. V: 11. *Lyckohjulet*.

Språkband: 1) »T... (Reg)nabo» (= Jag skall härska).

2) »regno» (= Jag härskar).

Den figur, som enligt det vanliga lyckohjulsschemat skall ligga under hjulet i svepning, finnes ej. Liket har av restauratören 1905 förvanskats till ett klipparti! Hos Scholander synas endast den överst sittande figuren och språkbanden.

Travé III. Valvet.

TRAVÉ III.
VALVET.

- III: 1. *Ornamental blomma*, omgiven av 12 mindre blommor.
- III: 2—9. Stora *gotiska profilblommor*, uppväxande ur mark med små träd. Från valvstrålarna utgår »sjögräs».

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 30. Häverö. Valv III mot norr.
Kalkmalerei in dem westlichen Gewölbe. Erster Teil des 16. Jahrhunderts.

- III: 10. *Josef säljes av ismaeliterna till Potifar.* B. p. XVII: 3. En ismaelit tillagd på målningen. I Mos. 39: 1.
- III: 11. *Simson bär Gasas portar.* B. p. XXIX: 1. Mark och bakgrund ej lika. B. p. Till höger synes Simson gå framåt med klubba (svärd?) på axeln. Domarb. 16: 3.
- III: 12. *Delila klipper Simsons hår* i en trädgård, inhägnad med en palissad. Simson ligger på marken (fig 30).
- III: 13. *De fåvitska jungfrurna* gå till helvetet (fig. 30). B. p. XX: 1. Felre-staurerad. Trappan är borta och de upp- och nedvända lamporna ersatta med påsar!
- Traditionellt tillägg till liknelsen i Matteus 25: 11—13?
- III: 14. *Spejarna med den stora drucklasen* (fig. 30). B. p. IX: 3. Bakgrunden överensstämmer ej med B. p. IV Mos. 13: 24.
- III: 15. *Abraham i Mamre.* B. p. XII: 1. I målningen äro änglarna mera ore-gelbundet uppställda. I Mos. 18: 2. Jfr följande!
- III: 16. *Förklaringen.* B. p. XII: 2. Träd äro tillsatta och apostlagruppen upp- dragen på berget. Obs., att III: 15, 16 och 17 bilda en helsida ur B. p. Matt. 17: 1—6.
- III: 17. *Männen i den brinnande ugnen.* B. p. XII: 3. Jfr föreg.! Daniel 3: 19—29.
- III: 18. *Den förlorade sonens hemkomst.* B. p. XXXII: 3. Huset saknas i mål- ningen. Luk. 15: 20, 21.
- III: 19. *Abner och David.* B. p. III: 1. Abner saknar i målningen bok och skägg. II Sam. 3: 20.
- III: 20. *Abraham och Melkisedek.* B. p. XVIII: 1. I Mos. 14: 18—20.

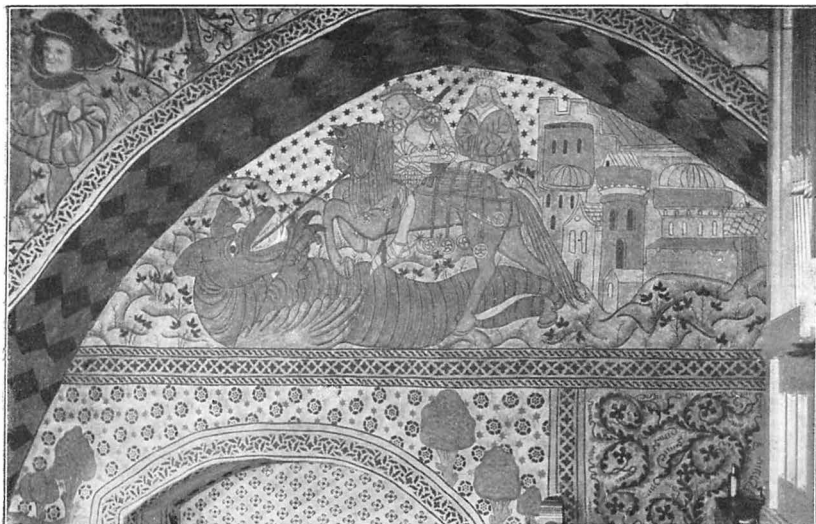

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 31. Häverö. Sankt Görans och draken. Väggmålning å södra väggen i travé III.

St Georg und der Drache. Wandmalerei. Erster Teil des 16. Jahrhunderts.

- III: 21. *Jakob kommer till Laban.* B. p. V: 1. B. p:s bakgrundsfigurer saknas. I Mos. 27: 42—45.
- III: 22. *Drottningen av Saba kommer till Salomo.* B. p. III: 3. I Kon. 10: 1—10.
- III: 23. *David får befallning av Herren att draga till Hebron.* B. p. VIII: 1. Davids harpa saknas i målningen. II Sam. 2: 1.
- III: 24. *Josefs rock lämnas till Jakob.* B. p. XVI: 1. Budbärarens benställning, som i träsnittet är en elegant kontrapost, är i målningen klumpigt bredbent. I Mos. 37: 31—33.
- III: 25. *Mose och den brinnande busken.* B. p. II: 1. Den brinnande busken är vid restaureringen ersatt med en grå kaka av obestämd konsistens. II Mos. 3: 2.
- III: 26, 27, 28 och 33: *Fyllning av »sjögräs».*
- III: 29, 30, 31, 32: *Ornamentala profillblommor.*

Travé III. Väggar.

v. VI. Tredje travéns norra vägg.

- v. VI 1. *Mark och örter*, troligen från 1905.
- v. VI: 2. *Den heliga Katarinas martyrium.* I mitten två hjul, som slås sönder av stenar från himmelen, vilken är utmärkt av molnband och strålar. T. v. bödlar och uppsyningsmän; en träffas av en sten i pannan. T. h. helgonet, halvfigur, i krona.
- v. VI: 3 = VI: 1.
- v. VI: 4 och 5. *Fyllningar av sjögräs* från 1905.
- v. VI: 6. *Kristus, två män och en kvinna.* Starkt restaurerad och skadad av

TRAVÉ III.
VÄGGARNA.

- fönstrets utvidgande. Möjligen B. p. XIII: 3 (Mose och Aron samtala om Mirjam); i så fall missuppfattad vid restaureringen.
- v. VI: 7 = VI: 4.
- v. VI: 8. *Biskop* med kräkla och bok. T. h. bakom honom en liten munk.
- v. VI: 9. *Den heliga Birgitta*, i ordensdräkt, stående i landskap.
- v. VII. Tredje travéns södra vägg.
- v. VII: 1. *Sankt Göran, och draken* (fig. 31). Mark, rustning, häst och hus gråa. Drake, mundering och hus rödbruna. Väl bibehållen hos Scholander.
- v. VII: 2. Förstörd komposition. Hos Scholander synes överkroppen av en man samt ett rödbrunt, taggigt band över dörren. Fyllning från 1905. Träd och schabloner.
- v. VII: 3—5. Fyllningar av mark och sjögräs från 1905. Hos Scholander intet bevarat av målningarna.
- v. VIII. Västra väggen.
- Kompositioner, dolda av orgeln:
- v. VIII: 1. *Erasmii martyrium*. Helgonet naket med biskopsmössa.
- v. VIII: 2. *Tre kvinnor*, halvfigurer i landskap, framför dem en liggande rektangel. Grovt restaurerad.
- Utom dessa båda kompositioner har denna vägg endast schabloner från 1905.

Inredning och lösa inventarier.

ALTARE. Altarbord (H. 114 cm.) och altarring av trä (H. 98 cm.), målade i grönbliått och förgyllda, — enligt ritning av G. Améen 1905. (Se fig. 16.)

1688 års inventarium upptar utom altarskåpet en »Fyrkantig Telliesten på altareth» (= altarskiva av kalksten), dessutom »1 Biörnehuudh», 1 altarduk.

År 1848 beslöt sockenstämman att uppsätta ett nytt altare. Den 1851 godkända ritningen med altarskåpet behållet finnes i Ö. I. Ä. (En bit av denna altarring finnes kvar i boden.) Angående förslagsritningen till denna förändring, se »Handskrivna källor och avbildningssamlingar: Ö. I. Ä.».

ALTARSKÅP. På altarbordet står ett altarskåp (fig. 32—42), som utgör kyrkans utan tvivel värdefullaste inventarium. Det är ett arbete från Antwerpen. Denna stads kontrollmärke, en avhuggen hand, förekommer inbränt på nischgruppernas fotplattor i två olika storlekar, den ena 11,5 mm. lång, den andra 23 mm.

Häveröskåpet är ett gott exempel på de nederländska altarskåpens bästa egenskaper: den rika ornamentala utsmyckningen, figu-

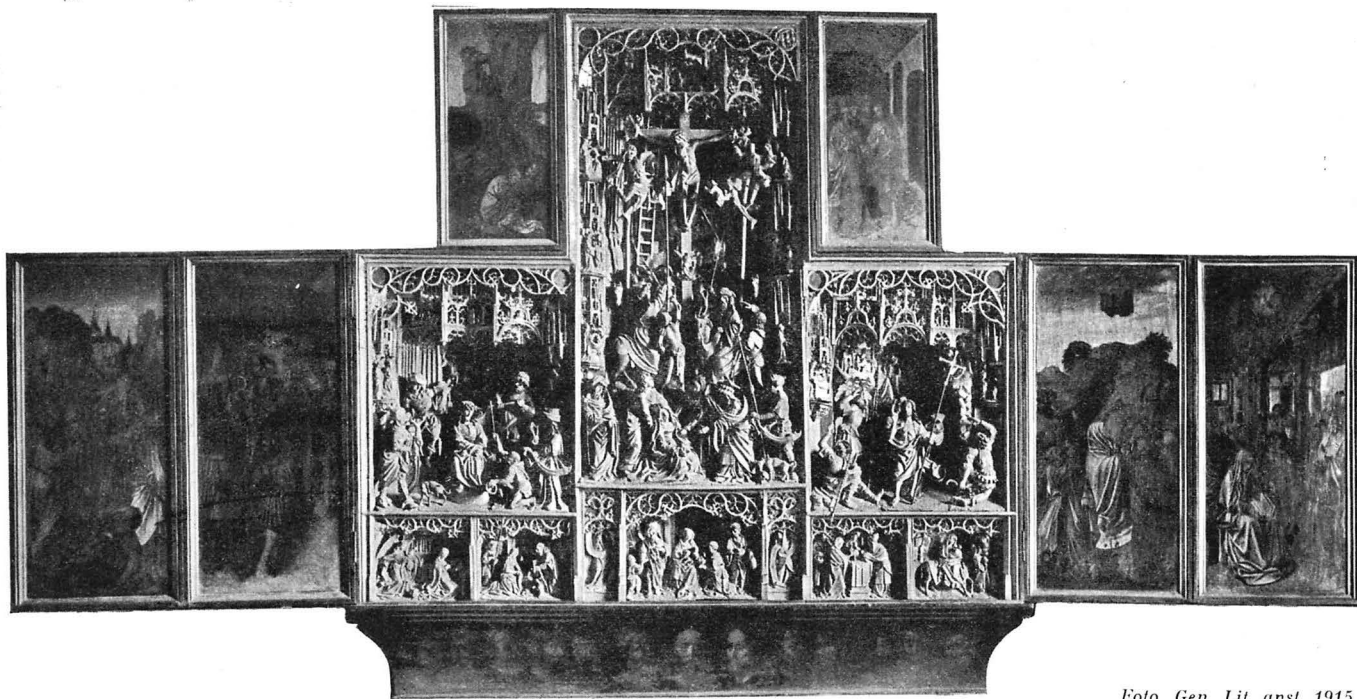

Foto. Gen. Lit. anst. 1915.

Fig. 32. Häverö. Altarskåp. Antwerpenarbete från 1500-talets början.
Schnitzaltar aus Antwerpen. Um 1500.

rernas livliga gruppering, den kraftfulla modelleringen, som särskilt gör sig gällande i ansiktena, omväxlingen i dräkterna och de små genreartade detaljerna. De färger, som växla med förgyllningen, äro övervägande vitt, ljusblått och grönt, men även gult, rött, rödbrunt, gulbrunt och grått. Förgyllningen livas, i synnerhet i de större scenerna, av punsade ornament. Som bårder på dräkterna och på andra ställen användas efter vanligheten majuskler, sammanställda i godtyckliga ramsor. Flera figurer bära orientaliska turbaner och rikt utsirade kroksablur. Roliga och vackra prov på naturstudium äro två vinthundar (i I och II), den ena kliande sitt öra med bakbenet, den andra luktande på en döds-kalle, varvid han höjer på öronen (fig. 35).

MÅLNINGAR PÅ
ALTARSKÅPS-
DÖRRARNA.

Fig. 33.
Häverö. Tvär-
snitt genom
altarskåpets
corpus.
Querschnitt
durch das
Schnitzaltar.

Skåpdörrarna ha på båda sidor målningar i tempera (fig. 39—42). Färghållningen är för landskapen: mörkt brungröna träd, grågula klippor och grönblå himlar. Särskilt de nedre dörrarnas utsidor visa en ovanligt vacker och djup landskapsfärg. Interiörernas golv äro ljusst brungula. Denna färg, som dominerar å dörrarnas insidor, går igen i figurernas mantlar, där dessutom användes karmin, kallt blått och mörkt ärtgrönt. I dräkternas skuggor på ytterdörrarna 4 och 5 förekommer den för vissa 1400-tals-nederländare karakteristiska fluorescerande brytningen mellan två olika färger, här äppelgrönt, som ställts mot kallt rött. De övre dörrarna ha en något avvikande färgton (den gula dominanten saknas). De äro för övrigt — liksom ytterdörrarna nr 3 och 4 — illa påmålade med oljefärg. Att döma av tekniken torde denna påmålning ha utförts av målaren Söderman år 1704 (jfr s. 51).

Med avseende på veckbehandlingen, ansiktstyperna och landskapsstilen stå målningarna närmast Hugo van der Goes' skola. Även enstaka detaljer visa släktycke, så t. ex. vegetationen. Svärdsiljor, omtyckta av van der Goes, finnas på utsidans nr 6; en ackleja i

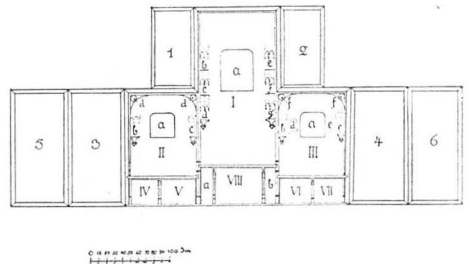

Fig. 34. Häverö. Schema av altarskåpet.
Schema des Schnitzaltars.

Foto. Gen. Lit. anst. 1915.

Fig. 35. Häverö. Altarskäpet. Corpus' mittstycke.
Der Schnitzaltar. Mittlere Abteilung des Corpus.

förgrunden på inre målningen nr 4 återfinnes på Portinari-altarets mittbild.

PREDELLA. Predellan (fig. 39, 40) har Kristus och apostlarna i bröstbilder, hopförda i grupper tre och tre liksom i Lionardo da Vincis Nattvard. En mörk och varm guldbrun färgton, som något avviker från skåpdörrarnas, kan bero på fernissa och frihet från de ljusare påmålningarna. Ansiktstyperna äro i påfallande grad bildade efter van der Goes.

Emellertid kunna varken dörrarna eller predellan vara av mästarens egen hand, utan äro betydligt senare och utförda av någon hans lärjunge. Målningarna på altarskåpet från Fröstuna i Statens historiska museum äro besläktade, men ej så väl utförda.

DATERING. Skåpets tillverkningstid faller med säkerhet mellan 1500 och 1525, kanske närmare det senare året, att döma av baldakiner-
nas ornamentik. Mästaren till skulpturarbetet är okänd.

FÖRTECKNING ÖVER SKÅPETS GRUPPER. Förteckning över grupperna i altarskåpet, med siffror, som hänvisa till schemat fig. 34.

Corpus. I. *Korsfästelsen* (fig. 35). Bövarnas själar äro framställda som en ängel och en djävul. På ryggen av den knekt, som håller lansen, står i majuskler: »VAMITON.» Ängeln under Kristusfiguren är av gips, utförd under senare tid.

I a. *Korsnedtagningen* och *Kristi lekamen smörjes*.

I b. *Översteprästen välsignar Maria*. (Protoevangelium 9: 18.)

I c. *Marias och Josefs förmälning*. Över parets händer bryter översteprästen en stav.

I d. *Jesu dop*. Maria och översteprästen hålla barnet över en stor dopfunt. Jfr ROMDAHL och ROOSVAL, Svensk Konsthistoria, Sthlm 1913, s. 17.

I e, f, g, h. Scener ur en biskops eller en munks historia. I e. Biskopen välsignar en kvinna. Munkar assistera.

I f. Munk knäböjer för biskop. Två munkar bakom. En läser i bok.

I g. Munk på sjukbädd. Biskop, kvinna samt en munk med fat stå bredvid sängen. (Denna framställning förekommer målad i den närbelägna Edebo kyrka, travé IV.)

I h. Ovanför korset. Biskopen utdelar nattvarden till en munk och en kvinna, som knäböja framför en bädd. Två bipersoner.

Munken i Edebo och Häverö = Hieronymus? Jfr REINACH. Répertoire des Peintures du moyen âge et de la renaissance III: 624, 627. III: 531.

II. *Törnekröningen* (fig. 37). På fotstället under Kristus: »ECCE HOMO.» På den knäböjande figurens vänsterben en punsad hand (jfr Antwerpens exportmärke).

II a. *Gisslandet*.

II b. *Pilatus två sina händer*.

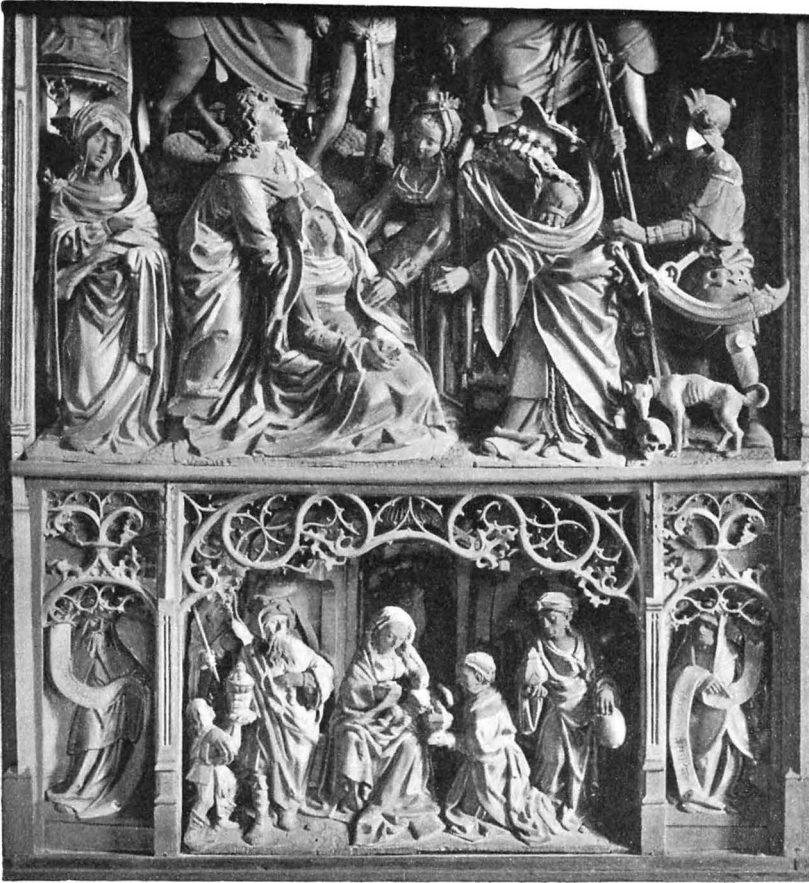

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 36. Häverö. Altarskåpet. Nedre delen av corpus' mittparti.
Der Schnitzaltar. Teil der mittleren Abteilung des Corpus.

II c. *Korsbärandet.*

II d, d. *Blå cirkelfält* utan bevarade målningsrester.

- III. *Uppståndelsen* (fig. 38). På gravhällen en inskrift kring kanten: »XPRISTUS RESURGENS EX MORT'OS IAM NON MORRITVR ET MORS III NONQVAM DOMINBITUR ALIALLUJA ALLUIA.» (= »Uppstående från de döda skall Kristus icke mera dö, och döden skall aldrig råda. Halleluja.)

I gravhällens mitt två I H S inom punsade fyrpass.

III a. *De tre Mariorna och ängeln* vid graven.

III b. *Gravläggnngen.*

III c. *Kristus uppenbarar sig* för en kvinna, som sitter och läser framför en säng.

III d. *Kristus som örtagårdsmästare* visar sig för Maria Magdalena, som bär ett smörjelsekar.

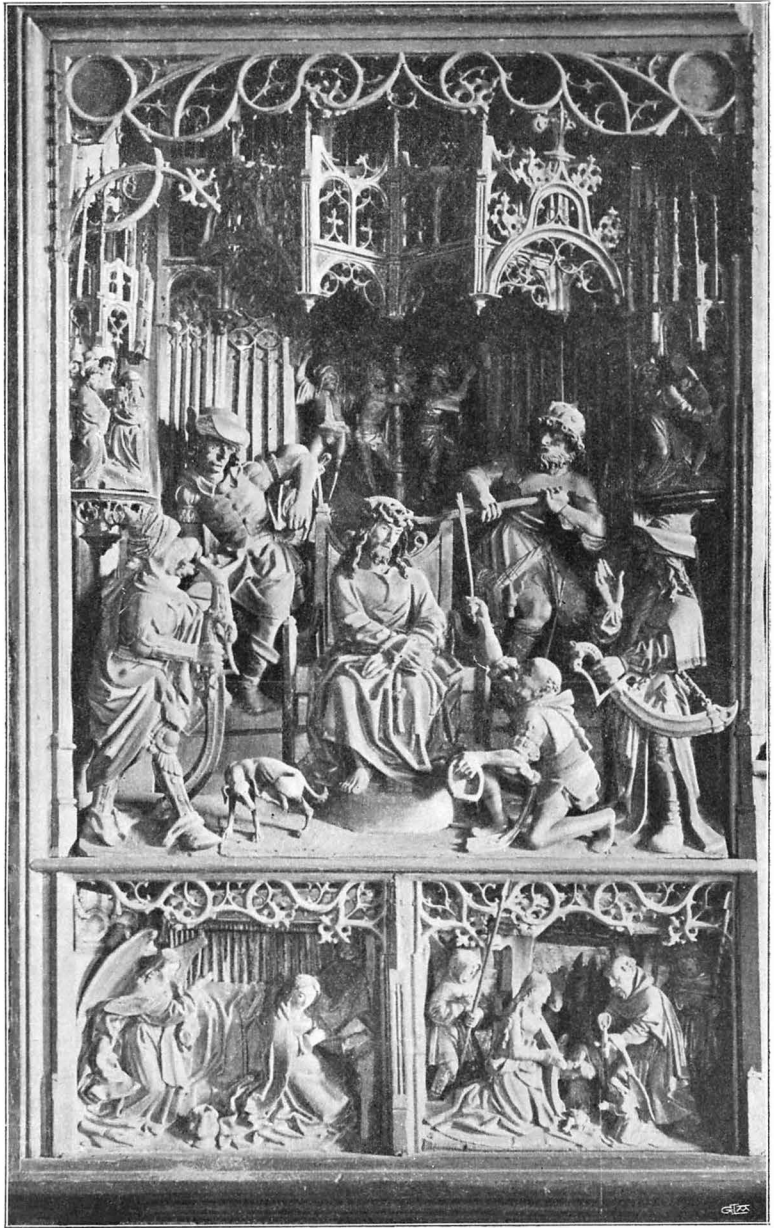

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 37. Häverö. Altarskåpet. Corpus' vänstra parti.
Der Schnitzaltar. Linke Abteilung des Corpus.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 38. Häverö. Altarskåpet. Corpus' högra parti.
Der Schnitzaltar. Rechte Abteilung des Corpus.

- III e. *Ängel*, sittande över graven.
 III f. *Cirkelfält* = II d.
- IV. *Bebådelsen* (fig. 37). På sängens kudde ett vapen: blå sköld med tre mindre sköldar innehållande Kristi monogram(?), utförda i guld.
- V. *Herdarnas tillbedjan* (fig. 37).
- VI. *Omskärnelsen* (fig. 38).
- VII. *Flykten till Egypten* (fig. 38). T. v. frambryster en källa ur berget och vattnet samlas i ett sexkantigt kärl.¹
- VIII. *Konungarnas tillbedjan* (fig. 36).
- VIII a. *Profet med språkband*: »ET + VOCABITVR + NOMEN.» På fotstället: »IHE + SVS» (= Och hans namn skall vara Jesus).
- VIII b. *Profet med språkband*: »ECCE + VIRGO + CON[C]IPIE[T] + ET + PARIET + FILIVM» (= Si, en jungfru skall varda havande och föda en son). På fotstället: »MA + RIA.»

FÖRTECKNING
ÖVER SKÅP-
DÖRRARNAS
MÅLNINGAR.

Dörrarnas målningar, med numrering enligt schemat fig. 34.
 Samma nummer gäller för både in- och utsida.

A. *Inre målningar.*

1. *Getsemane* (fig. 32).
2. *Tomas' tvivel* (fig. 32).
3. *Kristus inför Kaifas* (fig. 41).
4. *Himmelsfärden* (fig. 42).
5. *Kristus fängslas i Getsemane* (fig. 41).
6. *Andens utgjutande* (fig. 42).

B. *Yttre målningar* (fig. 39).

1. Svårt skadad; otydbar.
2. *Johannes döparens halshuggning*. Mycket skadad. Johannes' dräkt är grovt påmålade med ljusblått, bakgrunden och hödelns ansikte även påmålade (jfr s. 42).
3. *Mannaregnet*.
5. *Kopparormen*. Moses dräkt är påmålade, och en bakom honom stående fig. är alldeles ommålade vid restaureringen.
- 4 och 6. *Mose slår vatten ur klippan*. I fältet 6: Mose och tre Israels äldste. I bakgrunden: Mose bedjande på ett berg (icke överensstämmande med texten IV Mos. 20: 6—11). I fältet 4 kommer vattnet fram. En knäböjande man har här fått huvudet bortrestaurerat. En kvinna jagar en färljord.

Angående skåpets historia finnas flera muntliga traditioner. Den om så många dyrbara föremål i landskyrkorna vanliga tron, att de tagits som byte i trettioåriga kriget, finnes även här, styrkt av det förhållandet, att Lennart Torstensson en tid hade Ortala² som grevskap och då skulle kunnat donera till kyrkan. En annan

¹ Legend: Se Fornsvenska Legendariet, Band I, s. 71. (Stephens' edition.

² Jfr not s. 73.

Foto. Gen. Lit. anst. 1915.

Fig. 39. Häverö. Målningarna å altarskåpsdörrarnas utsidor.
Der Schnitzaltar. Äussere Seiten der gemalten Flügel.

tradition återges av F. W. Scholander (A. T. A.): »Det säges hafva blifvit beställt i Tyskland för ett ryskt klostets räkning, men då skeppet, på hvilket det transporterades, förliste vid Singö, blef konstverket kyrkans andel i strandrättsbytet.»

Det antagligaste är väl, att skåpet beställts i Antwerpen för Häverö eller någon annan kyrka under den tid, då den stora exporten av retabler utgick därifrån.¹

I en här nedan omtalad skrivelse från 1816 säga Häveröborna, att skåpet är anskaffat av deras förfäder på deras bekostnad, på vilken uppgift det kanske då funnits något nu förlorat arkivaliskt belägg.

¹ Se ang. detta J. ROOSVAL, Om altarskåp i svenska kyrkor och muséer ur Jan Bormans verkstad i Brüssel. Sthlm 1903.

Skåpet synes alltid ha varit föremål för församlingens stolthet och omvårdnad. Det nämnes första gången i 1688 års inventarium (N 6): »Altartafla, fin och prydeligh.» Vid visitation 1815 hade ärkebiskop Lindblom befallt, att altarskåpet skulle flyttas till väggen över sakristian, emedan det tog bort för mycket ljus i korfönstret. En skrivelse från 1816, inhäftad i K I i Landsarkivet, ger oss sockenbornas svar:

— »Församlingen emottog med djup vördnad Herr Ärkebiskopens Befallning men trodde sig finna större svårighet vid väreckställigheten. 1:o är Hon anskaffad af deras Förfäder med deras bekostnad och af Dem ditsatt på detta rum. 2:o Setat där orubbad visst 2 om icke 3 sekler. Tros gjort i Rom säijs vara en Kranacks arbete som inom denna tid lefvadt, och varit en förträfflig Artist.¹

Arbetet visar det nogsam, däri hvarje bild efter omständigheterna uttrycker Passion, ömhet, medlidande, hos andra: grymhet, raseri. Hvilket Mästerverck!

Där taflan nu står, a la Fas, står den i allas ögon, men snedvänd, a la profil, föll hon föga i församlingens blick. Således i förra fallet: Ett tyst men starkt vittnesbörd för den Historiska vissheten i deras Christeliga tro, utom Predikanen. 3:o trodde de närvarande Det visst ej skulle undfalla Herr Doctorns och Ärkebiskopens diupa ärfarenheter huru ömt det är vidröra och ändra hvaraf Allmogen fådt intryck ifrå Barndomen och bibehållas; i synnerhet i Kyrkan, där De alt anse för Heliga ting. Och trodde Församlingen i en annan väg kunna gå Högvärdige Herr D och Äreke Biskopen i möte alt för väl: att skaffa mer lius i Kyrkan för samma ändamål utan taflans flyttning, som kunde ske. 1:o Där af att Altaret nu är nog uphöjdt och obequämt för medelmåttige Prästmän, så kan det sänckas och Taflan nedflyttas därefter. Dörarna af öfra Etagen kunna aflyttas i den mörka årstiden som starkast ökar mer dag(?) . . . » (Forts. saknas.)

KORSKRANK. Korskrank har troligen funnits i kyrkan, att döma av uppgifterna i räkenskaperna. 1712 talas det om »Pyramiderne wjd Hög-Chorsdörren» och 1728 lagas skranket i höga koret.

PYRAMIDER. De två pyramiderna förvaras nu i vapenhuset. De äro av enkel, stympad pyramidform, gjorda av furu, målade och förgyllda. Gråvit grund, olivgrönt lövverk med skära, violetta och ljusblå naturalistiska blommor och förgyllda ornament i Bérain-stil; Karl XII:s namnchiffer, små putti med fruktkorgar. H. 183 cm. De äro utförda 1704 och troligen målade av Anders Söderman. Enligt inv. 1829 fanns under Karl XII:s namnchiffer årtalet 1704.

PREDIKSTOL. Predikstolen är av skulpterad och målad furu och har 8-kantig grundplan och ljudtak. Se fig. 43. Ornamenten äro rikt försilvrade; lammet och samtliga putti förgyllda. I korgens fyllnings-

¹ Troligen äsyftas Lukas Cranach d. ä. (född 1472, död 1553). Misstaget är uppenbart.

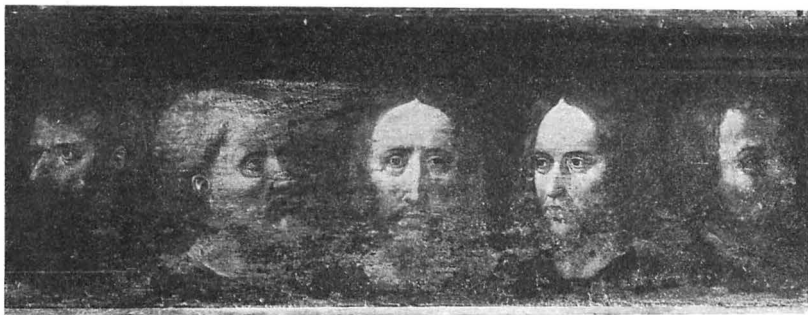

Foto. Gen. Lit. anst. 1915.

Fig. 40. Häverö. Detalj av altarskåpets predella.
Der Schnitzaltar. Teil der Predella.

fält Kristus och evangelisterna i guld och svart med attribut. Kring figurerna enkel utskärning = de gamla bänkskärmarnas (fig. 44).

I korgens karnis-svängda botten finnas frukt- och blomgirlander tillhörande målningen från 1704 (se nedan!) utsparade i den nuvarande målningen. Predikstolstrappan och dörren ha samma slags ornamentik som korgen. Dörren har rak, bruten fronton och målning från 1704: Kristus i ljus cinnoberröd mantel, illa målad, och därunder: »Jagh är Dören För Fåren. Joh. 10.»

Under denna bild har suttit »en mansbild, målad, som med handen håller en tänkeskrift af innehåll: Skapa i mig, Gud, ett rent hjerta»; och på utsidan av predikstolstrappan har stått med förgyllda bokstäver: »In nomine Altissimi» (= I den Högstes namn).

Predikstolen är uppförd av snickaråldermannen i Uppsala, »Wälb: och Konstrike Mester Erich Hollner», 1698 eller något år förut. Den hade ursprungligen blågrön färg, men ommålades redan 1704 av »Contrefeyaren Anders Söderman på Kl. Slättet». Vid restaureringen 1905 ommålades den i en blågrön färg, som avser att imitera den ursprungliga.

Bakom predikstolen på murpelaren och i valvet fanns före restaureringen ett målat draperi buret av putti (foto i A. T. A., synligt i fig. 25), säkerligen tillhörande den ovan omtalade Södermans målningar.

Timglas med ram av förgyllt järn med förgyllda kant- TIMGLAS.
stycken av trä (H. 34 cm.) sitter på predikstolen på en ställning av blåmålat och förgyllt smidesjärn. H. 77 cm. 1700-talets början.

Nuvarande bänkinredningen från 1905. Öppna, blåmålade BÄNKAR.
bänkar efter ritning av G. Améen (se fig. 16). Av den äldre slutna

Foto. Gen. Lit. anst. 1915.

Fig. 41. Häverö. Målningar å vänstra altarskåpsdörrarnas insidor.
Der Schnitzaltar. Innenseiten der linken Flügel.

bänkinredningen, utförd av mästern Eric Hollner 1698, finnas bänkskärmar kvar, dels använda som panel kring väggarna vid 1905 års restaurering, dels som avbalkning i vedboden. H. 104 cm. Vitmålad furu med utskurna ornament. Se fig. 44.

Den äldre bänkinredningen målades 1704 av A. Söderman. Enligt inv. 1829 voro »bänkarna i Choret pryddes med bilder af Matteus, Marcus, Lucas, Johannes, Paulus, Petrus, Jacobus Major, Andreas, Philippus, Thomas, Bartholomeus och Jacobus Minor hvar och en försedd med namnets underskrift». Två av dessa finnas delvis bevarade som lådbottnar i ett bord i sakristian.

NUMMER-
TAVLOR

2 nummertavlor i gustaviansk stil, med förgyllda träramar (pärlstav och stav med omvirade band). Överstykke: rosor,

Foto. Gen. Lit. anst. 1915.

Fig. 42 Häverö. Målningar å högra altarskåpsdörrarnas insidor.
Der Schnitzaltar. Innenseiten der rechten Flügel.

sädeskärve inom cirkelrund medaljong, lager med uppstående kotar. Understycke: tvådelad girland med lagerkotte hängande i mitten. H. 134 cm. Anskaffade mellan 1789 och 1795.

Orgelläktaren (fig. 17) förskriver sig från 1905. Helt målad i blågrönt med enkla förgyllningar på bröstvärnets framskjutande mittparti. Inbyggd trappuppgång i nordvästra hörnet.

Den äldre läktaren (fig. 18) upptog hela tredje travén, var enligt inv. 1822 målad på framsidan med »flere Helgonabilder och denna inscription: Reparatum sumtu Templi et ecclesiae hujus atq. cura Pastoris Pl. Rev. et Clar. Viri D:ni Joh: Telin Angermanni.¹ Anno 1704.» Målningen utförd av Söderman (jfr predikstol) och övermålad före 1905 års restaurering.

¹ Jfr epitafium s. 62.

ORGELLÄKTARE.

ÄLDRE LÄKTARE.

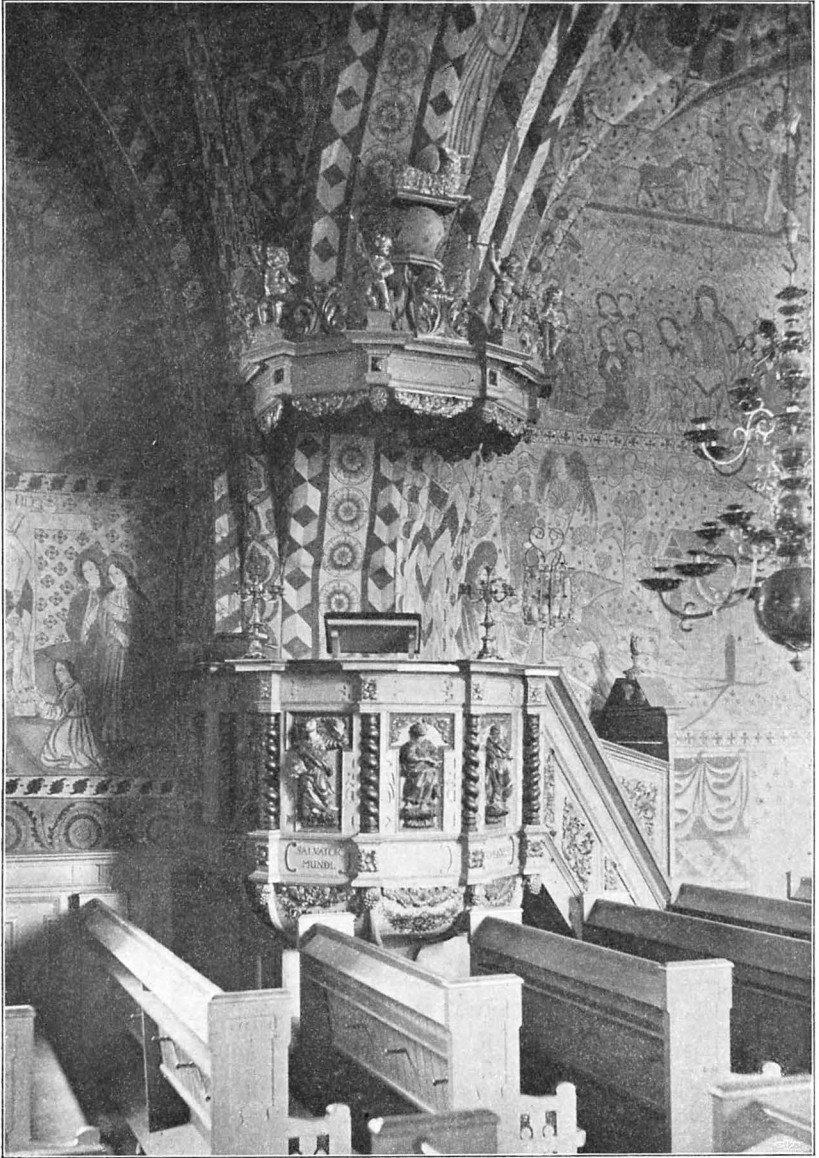

Foto. M. Olsson 1912.

Fig. 43. Häverö. Predikstol av Eric Hollner 1698.

Kanzel aus geschnitztem und gemaltem Holz von Eric Hollner aus d. J. 1698.

Förgyllda, konsolartade träsirater, som möjligen kunna ha suttit under gamla läktaren, finnas nu i kyrkans vedbod. H. 70 cm. B. 49 cm.

Orgelfasaden från 1905, då orgeln placerades här på församlingens önskan. (Enl. arkitektens plan skulle den ställts vid södra väggen i kortravén.) Fasaden är ritad av G. Améen. Orgelverket beställdes 1862. Intill dess hade kyrkan icke ägt någon orgel.

Dopfunt av gottländsk kalksten i tre stycken (fig. 45). Typ från 1200-talets slut. Jfr funtarna i Edebo och Väddö. H. 101 cm.

Står nu i vapenhuset.

En medeltida dopfuntsskål i 2 delar finnes i källaren under sakristian. Gul sandsten, oornad. H. 30 cm. Diam. 67 cm. (fig. 46). Svår att datera.

Kyrkans nattvardskärl av silver blevo bortstulna den 20 sept. 1886. De förskrevo sig till större delen från 1600-talet. Några små fragment av silvret, som förstördes av tjuvarna, förvaras i sakristian; de visa tjock förgyllning och en inskrift i 1600-talsstil: »THEN... FÖRÄHR...» och härröra från kannan, som beskrives i inventarium av 15 juni 1878 (ark. i kyrkan):

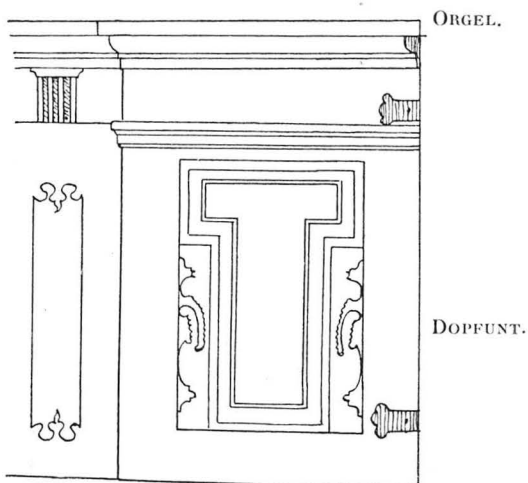
»En kanna med inskr.: Denna kanna förärade till Häfverö Kyrka Elias Olai Arenarius¹ pastor loci samt hans hustru Magdalena Johannis Rodabeckia den 20 juni anno 1652. På insidan är Frälsarens bild förgylld med jordgloben i högra handen. På locket är ett förgylldt lam med kors af silfver; inunder botten XXXXXXXXXXXXVI lod.»

(Stavningen är moderniserad.)

Om kalken berättas i inventarium av 1683: »Dengambla Kalken är lagd till Sochne-budz Kalken, är af dem begge een större och starkare giord, med hwad mehr som till dess redskap hörer» — nämligen paten, oblatask och flaska (inv. 1695). Denna kalk synes ha försvunnit före 1711, ty i inv. 1878 beskrives en ny kalk med paten.

En st. förgylld kalk med påskrift: »Häfverö kyrka tillhörig.»

¹ Elias Olai Bothniensis eller Arenarius, kyrkoherde i Häverö 1636, riksdagsman 1644, † 1653. G. m. Magdalena Johannisdotter Rodabeckia. Barn: Olof Arenarius, kyrkoherde i Häverö, Johan Arenarius, komminister i Häverö. Jfr gravskriften s. 63.

K. Asplund delin. 1913.
Fig 44. Häverö. Bänkskärm av Eric Hollner 1698.
Gestühle von Eric Hollner aus d. J. 1698.

DOPFUNTS-
KUPPA.

NATTVARD-
KÄRL.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 45. Häverö. Dopfunnt av gottländsk kalksten. 1200-talets slut. Taufstein aus gottländischem Kalkstein. Ende d. 13. Jhts.

ålders 33:e år etc... och lagd i sin fädernegrav d. 10 samma månad, har genom G. P. Elméns försorg överlämnat detta kärl till Häverö kyrkas heliga bruk). Enl. inv. 1878.

Dessutom upptager samma inventarium »2 st. sockenbudskalkar med sina patener och påskrift: 'Häverö kyrka tillhörig väger hvardera 19 $\frac{3}{4}$ lod.' En slemspade af silfver. Ett st. oblatskrin af nysilfver, skänkt af prosten J. G. Höjer.»

MODERNA
NATTVARDS-
KÄRL.

Nu begagnas moderna nattvardskärl av pläter från A. E. Dufva i Stockholm, alla av enkla och konstlösa typer.

MEDELTIDA
TRÄSKULPTUR.

Av medeltida träskulptur äger kyrkan utom altarskåpet följande tre bilder, som nu förvaras i vapenhuset:

Smärtornas man (fig. 47). Polykromerad. Färgen är lagd på kredering och väl bibehållen: svart hår och skägg samt törnekrona, karnationen skär, jämnt översållad med treuddade blodsdroppar, höftklädet blått och förgyllt, kappans utsida förgyllt med pressade ornamentbårder, fodret grått. Marken är grön, ryggbådan rödbrun med svarta, schablonerade 5-taliga blommor. Ryggstyckets höjd 162 cm. Bil-

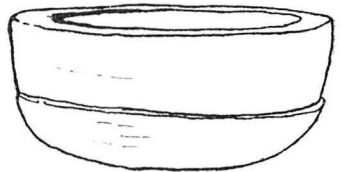

Fig. 46. Häverö. Medeltida dopfunntsskål av sandsten. Sandsteinerne Taufsteinschale aus d. Mittelalter.

På fotens ytterkant: »Kyrkoherden Hr Magister Johan Telin hafver beställt denna kalk och paten som väga ihop 61 $\frac{1}{4}$ lod om 10 D. lodet 290 m. förfärdigad hos Kongl. Hofguldsmeden Peter Henning i Stockholm 1711 d. 20 Martii.» Ett st. patén, förgyllt, tillhörig kalken med påskrift: »tillhörig Häfverö kyrka».

I stället för den »oblatz låda af Bleck», som nämnes 1688, skänktes en ny: 1 st. oblatsk som väger 52 ort. I en krans på locket läses: »Brigitta Kristina Telin denata anno ætatis suæ 33 d. 6 Martii 1729 et tumulo patrio illata 10 ejusdem, saceris Ecclesiæ Häfveröensis usibus vasculum hoc reliquit curante G. P. Elmén» (= B. K. Telin, död i sin

dens höjd 120 cm. Jämför liknande skulptur i Väddö (fig. 69 B).

Den heliga Birgitta (fig. 48) av furu med ursprungligt ryggstycke (dorsal) med delvis behållen polykromering, utförd på kredering. Ryggstycket rödbrunt med svarta stjärnor och svarta kanter. Karnationen blekt skär. Doket vitt med svart rutning och svarta bårder. Manteln svart med rött foder. Ryggstyckets höjd 123 cm., bildens höjd 79 cm.

Den heliga Gertrud (fig. 49). Attributet är en röd kyrka med vit sockel, tre fönster och takryttare, den senare nu försvunnen. Polykromering på kredering. Manteln förgylld med blått foder, grön klänning, röda skor, grön mark. Ryggstycket är ursprungligt, gråbrunt med rödbruna stjärnor, baldakinen i blått och guld. Ryggstyckets höjd 114 cm., bildens 84 cm.

Dessa tre bilder äro alla från 1400-talet, förmodligen inhemskt arbete under inflytande av nordtysk stil.

Två putti av björk, målade i mörkbrunt med rester av försilvring. Den ena (H. 51,5 cm.) har gult draperi och ett svart ankare i vänster hand; den andra (H. 54 cm.) har svart- och vitrandigt draperi och torkar sig med ett vitt kläde i vänstra ögat. 1600-talet. Ha möjligen hört till predikstolen. Säkerligen utförda av dennas skulptör, Hollner.

Två ljusstavar av furu, avsedda för medeltida processioner, LJUSSTAVAR. förvaras i Statens Historiska Museum (inv. nr 3963). Fig. 50, efter akvarell av F. W. Scholander 1851 (A. T. A.). Kapitälerna äro av genombrutet listverk med rester av försilvring samt polykromi. Ka-

PUTTI.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig 47. Häverö. Smärtornas man. Polykrom träskulptur. 1400-talet. Der Schmerzensmann. Holzstatue aus d. 15. Jahrh.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 48. Häverö. Den heliga Birgitta. Polykrom träskulptur. 1400-talet.
Die heilige Birgitta. Holzstatue aus d. 15. Jahrh.

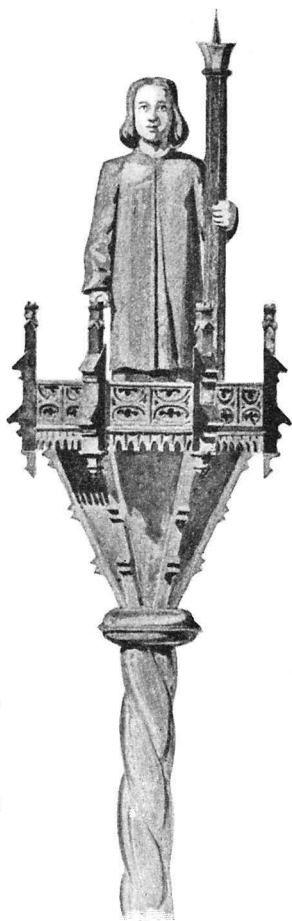
pitälens höjd 31 cm. De spiralskurna stavarna äro 212 och 198 cm. respektive. Den ljusbärande ängeln saknas nu på båda stavarne. 1400-talet.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 49. Häverö. Den heliga Gertrud. Polykrom träskulptur. 1400-talet.
Die heilige Gertrud. Holzstatue aus d. 15. Jahrh.

Ljuskrone av mässing och malm. Tvåradig, med dubbelörn. LJUSKRONOR.
Inskrift på globen: »Dena · crona · ar · förarat · til · denna · For-
sambling · af · Lars · Mat · son · och · H. Brita · Matsdoter. — I.
Talka bÿ Anno 1675.» (Talka = Tulka). H. 88 cm.

LJUSPLÅTAR

LJUSARMAR

Fig. 50. Häverö. Ljusstav av trä. 1400-talet. Nu i St. Hist. Mus. Ängeln nu förkommen. Akvarell av F. W. Scholander 1851. Hölzerner Tragleuchter aus d. 15. Jahrh.

(2 pipor). 1600-talets slut. De tillhörande väggplåtarna äro nygjorda. På den ena står: »Skänkt 1905 af J. E. Mattsson i Tulka», på den andra: »Skänkt 1905 af Fru E. M. Kolmodin på Bergbygård.» H. 55 cm.

LJUSLAMPETTER AV TRÄ.

2 lampetter av furu (fig. 51). Mörk, gråröd färg med rester av försilvring, på kredering. I den päronformiga skölden: »P. T.

Ljuskrone av malm. Tvåradig. Inskrift på globen: »Telin 1767.»¹ H. 90 cm.

Ljuskrone av malm. Enradig med 8 pipor. Inskrift på globen: »Telin 1767.» H. 58 cm. Sitter över orgelläktaren.

De båda sistnämnda ljuskronorna gjordes enl. räkensk. 1767.

Ljuskrone av mässing med 4 rader. Modernt arbete. Inskrift på globen: »Denna ljuskrone är år 1905 tagen i utbyte mot en gammal kyrkan tillhörig mindre glaskrone.» Bytet skedde med en fabrikant. H. 135 cm.

Ljuskrone av mässing med 4 rader. Modernt arbete. Inskrift på globen: »Skänkt till Häfverö kyrka år 1905 af Karin Jansson från Norrby.» H. 125 cm.

Samtliga kronor äro av den vanliga typen med profilerad mittstav, nedtill avslutad med en glob.

8 ljusplåtar av mässing. Gjorda 1905 i imiterad 1600-talsstil. Möjligen någon gammal, omdriven. H. 45 cm.

Ljusarm av malm, på orgelläktaren. 2 pipor, 2 rörliga leder. 1600-talets förra hälft. L. 33 cm.

2 ljusarmar av mässing, S-formiga med två stora förkroppningar på skaftet. Drivna och punsade ornament. 1600-talet. L. 37 cm.

2 ljusarmar av mässing. S-formigt böjd arm, bärande två tvärställningar med pipor, en på mitten (5 pipor), en i änden

¹ Olof Telin, f. i Dannemora 1674, komminister i Häverö 1732, kyrkoherde 1743, prost 1770, † 1772. Son till den å s. 62 nämnde Johan Telin.

K. Anno 1702.» Ur maskaronernas munnar framsticka ljusarmarna (båda avbrutna). H. 68 cm.

6 ljusstakar av mässing. Vridna skaft, drivna, pressade och punsade ornament. Delvis kompletterade. Nyligen köpta till kyrkan. 1600-talsformer.

Ljusstake av malm med tre pipor och skruvled. H. 34 cm. Förra delen av 1600-talet.

2 ljusstakar av mässing, 6-armede. 1800-talet. H. 56 cm.

Gotisk ljusramp av svartmålat smidesjärn. En del hylsor för små dankar äro ursprungliga. Senare insatta större hylsor. L. 116 cm. H. 8 cm. Rampen har troligen varit monterad på en fot och bildat en ljusstake av samma utscende som den från Alster, Värmland, i Statens Historiska Museum (avb. i Sveriges Medeltid III, s. 545, fig. 445).

Lykta i vapenhusvalvet, av grönt glas, infattat i blyspröjsar. Sexkantig genomskärning, kantlinje 25 cm. H. 73 cm.

Antependium av mörkröd plysch med broderi av silke och guldtråd: »A och Q. Kommen, ty allt är nu redo. Luc. 14: 17.» Modernt arbete. L. 125 cm. B. 78 cm.

År 1688 nämnes ett antependium, »förährat af velborna Hust. Brijta Wernstedt».¹

Mässhake av purpurröd sammet med guldgaloner: kors och gudsöga. Fodrad med ljusrött siden. Troligen inköpt 1794. L. 127 cm.

Mässhake av svart sammet med silvergaloner. Årtal 1804. Renoverad. L. 125 cm.

Kalkkläde av svart sammet med guld och silverbroderier. Omkr. 1800. H. 41 cm. B. 41 cm.

Bokställ av samma slag som nuv. antependiet.

Håv av röd sammet med vita snören och gröna fransar. Skaft-hylsa av silver. Diam. 17 cm. Skaftets längd 192 cm.

LJUSSTAKAR.

GOTISK LJUSRAMP.

Foto. M. Olsson 1912.

Fig. 51. Häverö. Lampett av trä 1702. Hölzerner Wandleuchter aus dem J. 1702.

TEXTILIER.

¹ Brita Wernstedt till Ribbingsberg, f. 1640, † 1677, dotter till Melchior Wernstedt och Christine Ribbing (ANREP, IV, s. 589).

PORTRÄTT.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 52. Häverö. Bokband av kalvskinn.
Karl XI:s kyrkolag, utg. 1687
Buchband aus Leder. Ende d. 17. Jhts.

Håv av purpurröd sammet med silvergaloner och silvertofsar; skafthylsa av silver. Diam. 15,5 cm. Skafkets längd 173 cm.

Gustaf II Adolf, osignerad oljemålning på duk i enkel förgylld ram. H. 63 cm. B. 57 cm. (inre mått). Brösbild, kopia (första eller andra hands) efter försvunnet original av Johan Mierevelt. Detta porträtt har hittats på sockenskolans vind (?). Det är osäkert, om det ursprungligen tillhört kyrkan, då det icke finnes

upptaget i något av de i landsarkivet förvarade inventarierna. Epitafium av målat och förgyllt trä över pastor Johan Telin på kortravéns norra vägg. Förgyllning, försilvring, färger: brunrött, blått, mörkbrunt, mörkt kromgrönt, marmorering i ljust gråblått på vitt och i svart på grönt.

EPITAFIUM.

Tre kartuscher med inskrifter. På understycket porträttmedaljonger inom cirkelrunda eklövsramar. — H. 292 cm.

Kartuschernas inskrifter: Den översta: IN GLORIAM DEI ET HVIVS TEMPLI ORNAMENTUM (= Gud till ära och denna kyrka till prydnad).

Den stora kartuschen: Suu Suorumque MEMORIAM Posuit Vir: Pl: Reverend: et. Clariss: Dominus D. IOHANNES . IOH. TELIN. Angermannus, Natus A:o 1656. d. 25 Nov. In Æmne Nordingerå-Qui. A:o 1687. Factus Depositor. Acad: Upsal: Et. Inde. A:o 1695 Pastor Hæfwerøensis. Denatus. A:o 17 / — / Cum. Tori Consorte. Lectissima. Matrona ANNA Kröger Nata. A:o 1667 d. 30 Octob: In Dannemora Denata A:o 17 — D. —

Den minsta kartuschen under den stora: »Pid (= pictum?). A: 1704.»

Epitafiet är utfört 1703 av »Bildhuggaren M:r Jochum Lütkes-

vager» i Stockholm och målat av »Contrefejaren M:r Anders Söderman på Kl. Slåttet».

På mittgången i koret en gravsten (234 × 174 cm.) med följande inskr.: GRAVSTENAR.

PAR GLAUDO. VENERANDUM DM. ELIAM. OLAL. ET. MAGDALENAM. JOH: UM: BOTHNIENSES. ILLUM. COMM: BÆLING. 19. PAST: HÆFR: 18 $\frac{1}{2}$ AOR. DENATUM. 30. AUGVSTI Ao DN 1653 ÆT 73 HANC EL. NUPTAM. A° ÆT: 21 SPATIO 36. AOR 15 AB EO VICIB: FOECÜNDAM RELICTAM VIRO GRAVIM THOMÆ · M · IN · VNI: AL SOCIETATEM EVOCATAM 29 · 7 B A° DNI 655 ÆT. 58. O. ME. TANTO. PARL. IMPAREM.

På mittgången i koret omedelbart väster om föregående en gravsten (196 × 136 cm.). Inskr.:

REVERENDUS M THOMAS MICHY:¹ UPS: [HU]IUS ECCL R UPS COMM[INIS]TER XI IN E[S]TUN[A] XIII IN H[Æ]FRO X ANNORUM PASTOR TUSP — N[A]TUS A MDCIII DENATUS A MDCLXIV — — — — MA — A INCENUÆ M — — — — — H — RINA — — — — — OR VIRGINES — — — — — EN — R[E]QVIESCANT.

Vid vapenhusdörren inuti långhuset en gravsten (175 × 135 cm.) med inskr.:

P. AS.
H B M D
MPS HBED
I WALMAR
A° 1700 1.

Karl XII:s bibel. Band i svart läder med förgyllt monogram (Carl XII). Knäppebeslag av mässing med samma krönte monogram. BÖCKER.

Karl XI:s kyrkolag, utg. 1687. Träpärmar, täckta helt med brunt kalvskinn, 6 äkta bind, stämplor i guld (fig. 52). Bak- och framsida lika. H. 19,3 cm. B. 15 cm. Ryggbredd 3 cm.

Kopparstick av Ambrosius Hedengran. 1703 inköptes »2:ne Kongl.-Tafflor Hedengran» och inramades. I inventarium 1775 förekomma 3 Hedengranstavlor. Nu försvunna. »HEDEN-GRANS-TAVLOR.»

En straffstock förfärdigades 1820. Nu försvunnen.

STRAFFSTOCK.

I 1688 och 1695 års inventarier omtalas »en liten klocka upp i valvet». Troligen en primklocka. Försvunnen i inventariet 1731. PRIMKLOCKA.

¹ Thomas Michaelis Kindronius. Magister och gratialist 1632, komminister i Uppsala 1639, kyrkoherde i Estuna 1641, kyrkoherde i Häverö 1654, † 11 okt. 1664. G. m. sin företrädares änka Magdalena Johannisdotter Rodabeckia. Jfr s. 55, not 1.

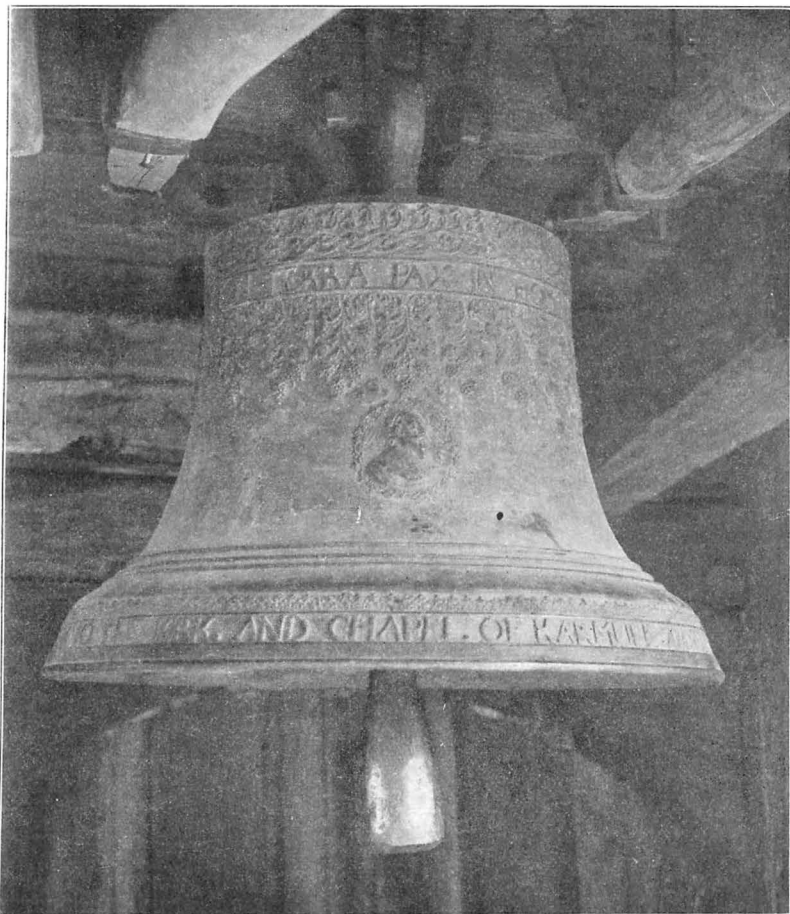

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 53. Häverö. Lillklockan med porträttmedaljong av Gustaf II Adolf.
Glocke mit dem Bildnis des Königs Gustaf II Adolfs.

KLOCKOR. I klockstapeln hänga tvenne klockor. Storklockan (H. 105 cm. Diam. 120 cm.) har kring överkanten en palmettbård. Därunder: SALIGE ÄRO DE SOM HÖRA GUDS ORD OCH GÖMA DET LUC II. 26.

Därunder på ena sidan i en kartusch:

KOM MIN CHRISTEN LÅT DIG FINNAS
I GUDS HUS MED LOF OCH BÖN
ATT EN LYCKLIG DEL MÅ VINNAS
I DE TROGNAS HOPP OCH LÖN.

Fig. 54. Häverö. Donatorsvapen å lillklockan. Foto efter gipsavgjutning.
Wappen auf der Glocke fig. 53.

På den andra sidan: »under Kon. Gustaf den III:djes regering blef denna klocka omguten på Häfverö kyrkas och församlings bekostnad år 1786 då Mag:r Joh: Jac: Yekenberg¹ var kyrkoherde och Ol. Forsgren² cominister därstädes Guten af Joh. Jac. Mårntenson i Stockholm.»

Kring underkanten växtornament samt följande inskrift: »Besinna tidens folk verldenes ondska. lifvets korthet dödens visshet. domens vikt och evighetens tillstånd.»

Denna klocka är ursprungligen anskaffad år 1740 och gjuten av »Mester Näsman» för 2,094: 25 dlr.

Lillklockan (H. 63 cm. med bygel, 47 cm. utan; diam. 69,5 cm.), fig. 53.

Kring överkanten löper inskriptionen: GLORIA IN EXCELSIS DEO ET IN TERRA PAX · IN HOMINIBVS BONÆ VOLVNTATIS (= Ära vare Gud i höjden, frid på jorden och människorna en god vilja).

Kring nedre kanten: TO. THE. PARIS. OF KARMEILE. TIL BE. GIFIN TO THE KIRK. AND. CHAPEL. OF KARMEILE. AN. BELL M: IVRGEN PVTENSEN ME FECIT. ANNO 1641.

¹ Född 1733, kyrkoherde i Häverö 1777, prost 1787, † 1796.

² F. 1723, komminister 1775, † 1786.

Denna inskrift, avfattad på skotsk 1600-talsdialekt, lyder på högengelska: »To the parish of Carmyllie. To be given to the church and chapel of Carmyllie, one bell etc.» (= Till socknen Carmyllie. En klocka att givas till Carmyllie kyrka och kapell).

På ena sidan har klockan en medaljong i tämligen hög relief med en bröstbild, som otvivelaktigt föreställer Gustaf II Adolf, på den andra ett vapen: stående lejon, vänt mot höger, samt 7 kulor, i hjälmen ett hjorthuvud, på sidorna två stående fasaner samt namnen DVNCAN FEIF och KATARINA BÖRGELSDOTTER.

Med dess proveniens förhåller det sig troligen på följande sätt:

En skotsk officer, Duncan Fife, av den gamla skotska släkten, vars earl-värdighet vid denna tid genom ett brott var förverkad och som därför ej återfinnes i de stora skotska stamtavlorna, hade gått i svensk tjänst under trettioåriga kriget och i likhet med många av sina landsmän stannat kvar i Sverige och ingått giftermål med en svensk dam, Katarina Börgelsdotter. Han ville nu ihågkomma sin hemsocken Carmyllie i Forfarshire med en gåva. (Att det är denna socken, som åsyftas med Karmeile är desto säkrare, som inskriptionen använder uttrycket »chapel» och Carmyllie vid denna tid blott hade ett kapell.) Hos klockgjutaren Jürgen Putensen i Stockholm lät han beställa den ifrågavarande klockan och pryda den med bilden av sin forne fältherre och det vapen, han själv förde, taget ur ätten Fifes gamla earl-vapen. Namnets avvikande stavning torde bero på uttalet, som av gjutaren återgivits enligt svensk fonetik.

Av någon anledning blev emellertid den färdiga klockan, som för övrigt är ett framstående prov på svensk gjutarkonst, aldrig avsänd.¹ Enligt inventarieboken (N 6) synes den ha kommit till Häverö kyrka mellan 1731 och 1744, troligen som gåva, emedan ingen utgift finnes antecknad för den.²

Sammanfattning av Häverö kyrkas konsthistoria.

I. Omkring 1300 bygges ett rektangulärt långhus med sakristia av granit i oregelbundet förband med tegel i vissa bågom-

¹ Från P:s gjuteri finnas klockor i ett flertal svenska kyrkor. Även finnes en sådan i Forfar i samma grevskap (Forfarshire) i Skotland som Carmyllie, dit här ifrågavarande klocka var ämnad.

² För värdefulla upplysningar angående denna klocka stå författarna i tacksamhetsskuld till H. B. Walters, M. A., British Museum, och F. C. Erles, M. A., Edinburgh.

fattningar. Samtidigt eller obetydligt senare bygges vapenhus i sydväst, även av gråsten i oregelbundet förband. Sakristian försedd med tunnvalv av tegel, långhus och vapenhus troligen med platt trätak med dekorativ målning av tidigt gotisk karaktär.

II. Under 1400-talets senare hälft inslås stjärnvalv i långhuset och kryssvalv i vapenhuset. Väggar och valv förses med kalkmålning, dels under 1400-talets slut, dels under 1500-talets början. Samtidigt eller något tidigare anskaffas polykroma träskulpturer och i början av 1500-talet ett stort altarskåp från Antwerpen.

III. Omkring 1700 företagas omfattande förändringar i inredningen. 1698 göras bänkar och predikstol av Mäster Erich Hollner från Uppsala. 1703 tillkommer epitafium över kyrkoherden Johan Telin, utfört av Mäster Jochum Lýtkesvager från Stockholm, och 1704 målas all träinredning av konterfejaren Anders Söderman på Kungl. Slottet i en ljus, blommig och färgrik stil.

IV. 1751 repareras kyrkobyggnaden grundligt. En ny dörr upphugges på västra gaveln, tre av fönstren utvidgas, och ett nytt sådant upptages på norra sidan.

V. Vid 1800-talets mitt utföras en del förändringar i interiören. En ny altaranordning av trä uppföres enligt ritning av J. L. Larsson 1851. (Den gamla altarskivan av sten ersättes med ett träbord; ny altarring uppföres.) Kyrkans första orgel anskaffas 1862 och uppsättes på läktaren. 1850 överkalkas målningarna å långhusväggarna utom södra väggens, vilka överstrykas något senare. (Vapenhusets målningar hade överkalkats redan 1825.)

VI. 1905 restaureras kyrkan enligt ritningar av ark. G. Améen, stadf. gn. Kgl. brev 12 maj 1905. Arbetet omfattade, förutom vanliga reparationsåtgärder, grundförstärkning, förändring av fönsterbågarna och anbringande av ett runt fönster över altaret, anordnande av värmeledning med särskild nybyggnad för värmekammare, uppförande av ny läktare, nytt altarskrank, ny orgelfasad och nya öppna bänkar, uppsättande av vägghpanel med användande av de gamla bänkskärmarna, golvets täckande med sten samt framtagande och komplettering av äldre målningar å väggarna. Det sistnämnda arbetet utfördes av dekorationsmålaren K. E. Nordström.

Zusammenfassung.

Die Kirche HÄVERÖ ist um 1300 aufgeführt. Sie ist ein Granitgebäude mit rechteckigem Langhaus und Ausbauten für Sakristei an der nördlichen und Vorhalle an der südlichen Längsseite (Fig. 8). Die Sakristei und das Langhaus stammen aus derselben Zeit, die Vorhalle ist gleichzeitig oder ein wenig später aufgeführt. Die Sakristei ist mit einem ursprünglichen backsteinernen Tonnengewölbe bedeckt, das Langhaus und die Vorhalle mit im letzteren Teil des 15. Jhts. hier angebrachten Kreuzgewölben desselben Materials, die mit spätgotischen Kalkmalereien geschmückt sind. Das Langhaus und die Vorhalle hatten ursprünglich wahrscheinlich ebene hölzerne Decken mit ornamentalen frühgotischen Malereien, einer lokalen mittelschwedischen Gruppe zugehörig, deren Hauptmonument die Riddarholmskirche zu Stockholm ist. Das Gebäude selbst ist nach Ende des Mittelalters keinen wesentlichen Veränderungen unterzogen worden, ausser dass man — Mitte des 18. Jhts. — die Fenster erweiterte und vermehrte und eine neue Pforte am westlichen Giebel des Langhauses anbrachte. Sein jetziges Aussehen erhielt das Innere durch eine Restauration im Jahre 1905; von dieser Gelegenheit an stammt auch der Ausbau für den Heizungsapparat an der nördlichen Seite des Langhauses (Fig. 8, Perioed).

Die spätmittelalterlichen Kalkmalereien der Kirche bestehen aus drei verschiedenen Gruppen, deren eine in jedem Gewölbe des Langhauses. Die mit einander verwandten Malereien der zwei östlichsten Gewölbe sind durch das Wappen des Erzbischofs Jakob Ulfssons zur Zeit nach 1469 datiert; sie dürften um 1475 ausgeführt sein. Die Malereien des westlichen Gewölbes stammen aus dem Anfang des 16. Jhts.

Die Kirche besitzt eine grosse Menge guter Inventarien, unter denen der sehr prächtige und gut aufbewahrte Schnitzaltar (Fig. 32) das vorzüglichste ist, — eine Antwerpener Arbeit mit der Kontrollmarke dieser Stadt, einer abgehauenen Hand. Der Schnitzaltar datiert aus dem ersten Viertel des 16. Jhts. Die Türen sind mit Gemälden aus der Schule Hugo van der Goes' geschmückt. Auf der Predella sind die Brustbilder von Kristus mit den Aposteln gemalt, in Gruppen von je dreien, wie am Abendmahl von Lionardo da Vinci (Fig. 40). Unter anderen mittelalterlichen Gegenständen sind auch drei hölzerne Skulpturarbeiten: Kristus als Schmerzensmann (Fig. 47) aus dem Ende des 15. Jhts, nebst Bildern der Heiligen Birgitta (Fig. 48) und der Heiligen Gertrud (Fig. 49) aus dem Anfang des 16. Jhts. Ein gotländischer Taufstein stammt aus dem 13. Jht (Fig. 45). Vom 17. Jht datieren sich verschiedene Gegenstände der Einrichtung, wie die Kanzel vom Jahre 1698.

Ein Glockenturm befindet sich in der nordwestlichen Ecke des Kirchhofes. Material: grobe, aufrecht stehende Fichtenstämme, unten durch ringsum laufende Bänder und Steinausfüllung gestützt (Fig. 5). Die Stämme sind mit vier selbstgewachsenen Knien zwischen jedem Stamme gestrebt. Der Glockenturm ist eine sehr bemerkenswerte Bauarbeit, deren Konstruktion sich derjenigen der mittelalterlichen Stabkirchen nähert. Urkundliche Datierung desselben ist nicht zu erhalten; jedoch dürfte er im 15. oder 16. Jht aufgeführt worden sein. Einige Glockentürme ähnlicher Konstruktion sind in Norrland vorhanden, u. a. an den Kirchen Njutånger und Trönö in Hälsingland. — An einer Glocke von 1641 findet man eine schottische Inschrift, laut welcher die fragliche Glocke, in Stockholm gegossen, als Geschenk an die Kapelle zu Carmyllie in Forfarshire beabsichtigt wäre. Unbekannt ist indessen der Anlass ihrer Ankunft in Häverö zwischen 1731 und 1744.

Foto. i A. T. A. u. å.

Fig. 55. Väddö. Nya kyrkan från väster.
Die jetzige Kirche von Südwesten.

VÄDDÖ KYRKA.

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VÄDDÖ OCH HÄVERÖ
SKEPPSLAG.

UPPSALA ÄRKESTIFT, LYHUNDRÅ KONTRAKT.

Tryckta källor: DIPL. SUEC. III, s. 148: »Vødhø» nämnes första gången i dipl. nr 1946 såsom deltagande i »Sexårsgården» 1314; III, s. 429: Kyrkan »Vedø» visiterad av Nils Alleson och Olof 1316 (dipl. nr 2218); IV, s. 192: I dipl. nr 2819 (förteckning öfver kyrkogodsens i Attundalands 1331) är »Veddø» upptaget med »III marche terre cum V solidis»; V, s. 237: I lösen av pallium åt ärkebiskop Hemming 1343 deltar »Wedø» med 3 mark. (dipl. nr 3754). — F. W. RADLOFF, Beskrifning öfver Norra delen af Stockholms län. Uppsala 1804, s. 220. — THAM, Beskrifning öfver Stockholms län, Sthlm 1850, s. 243: uppgifter om ålder, valvmålningar, klockor etc. — SVERIGE IV, s. 689 (endast om den nya kyrkan). — H. HILDEBRAND, Bidrag till Svenska Medeltidens Konsthistoria, i ANT. TIDSKR. II, s. 402 (om målningar).

Handskrivna källor och avbildningssamlingar: RHEZELIUS, s. 169—170, teckning av gamla kyrkan 21 okt. 1635 samt geografiska anteckningar om socknen. — IHRFORS, pars. sec. II, s. 1877 ff. innehåller ext. från söder (akvarellerad teckning), plan och utdrag ur kyrkböckerna. — A. T. A.: 2 fotografier, en ext. från S., en int. mot koret. Dagboksanteckning av 12 sept. 1843 angående predellans till altarskåpet i gamla kyrkan. Inv. $\frac{11}{9}$ 1829. — Ö. I. Å.: 14 blad ritningar:

1 bl. »Project N:o 2 till Weddö kyrkas utvidgande i Roslagen» 1792 av Joh: Christ: Löiu (arkitekt från Gävle), med plan av gamla kyrkan; 2 bl. »Project till nytt Torn och tillbyggnad å Östra Gaveln» av G. af Sillén, 1817 (torn med lanternin); 2 blad »Project till Ombyggnad av K. Ö. I. Emb. 1830» (kopia; gamla kyrkan tillbyggd med tvärskepp); 1 bl. »Ritning till ny Kyrka för Väddö Församling. stadf. $\frac{9}{3}$ 1840. J. A. Hawerman.» (utförd); 1 bl. »Framsida af Orgelskåp». J. A. Hawerman $\frac{30}{8}$ 1860, »Gillad af K. Ö. I. Embete den 4 September 1861»; 5 bl. ritningar till återuppbyggande av kyrkan av F. Lindskog. Stadf. $\frac{16}{8}$ 1872; 1 bl. Ritning till ny Orgel, stadf. $\frac{23}{10}$ 1874.

Kyrkans arkivalier: LANDSARKIVET I UPPSALA: De konsthistoriskt intressanta uppgifterna angående gamla kyrkan anträffas i följande delar: N. I. Visitationsprotokoll 1697. — L. I.: 1. Räkenskapsbok 1707—1782. Innehåller även förteckningar på tillökning i inventariet från 1680—1756, protokoll vid prostvisitation 1781 och inventarium av samma år. — K. I. Sockenstämmans protokoll 1749—1801. — I KYRKAN förvaras böcker av senare datum. Uppgifter om inventarier och den nuvarande kyrkans byggnadshistoria träffas huvudsakligen i följande delar: K. I.: 2 Sockenstämmoprotokoll 1801—1828. — K. I.: 3 Sockenstämmoprotokoll 1828—1843. — K. I.: 4 Sockenstämmoprotokoll 1843—1875. — L. I.: 7 Specialräkning för Väddö Församlings Kyrko-Cassa, 1800—1842. — Visitations- och sockenstämmoprotokoll innehålla detaljer av kulturhistoriskt värde, särskilt angående sockendisciplinen under 1700-talets senare hälft. — Angående äktenskapsdisciplinen må följande anföras: 1755 tillfrågar prosten sockenstämman »om the woro ther om ense, at alla the qwinnor, som låtit sig häfda, uti lysningarna ej skulle kallas ärliga? Här till swarades med ett allmänt ja.» — 1756 påminnes att »the trolofwade skola wackta sig emedlertid, at the intef flyttade tillsammans, efter sådant war wid 10 daler Smts böter för hwartera förbudit». — Angående nattwarden: 1755 fastställes på sockenstämma »thet wid herrans Nattwardsgång altid duken skulle fyllas och at ther ingen skillnad skulle tolas nattwardsgästerna emellan». — 1757 »påmintes allfwarligen at wid likens utbärande inga tractamenter skulle brukas, utan allenast litet bröd och smör med et quarter eller högst ett halft stop dricka för hwarje man. Eho som här emot gorde, skulle böta till Kyrkan efter omständigheterna.» (Jfr arkiv i Häverö!) — 1758, 59 och 60 klagas ofta över fylleri om söndagarna vid Grisslehamn och frågas gång på gång på sockenstämma, »om tillståndet i Grisslehamn sig något förbättrat». Svaras: »Nej, tyvärr.» — Ett sent utslag av häxeriväsen kan man måhända se i följande anteckning: Vid Probsteting 1 dec. 1728 berättar pastor »at Båtwachtarens hustru och dotter i Weda woro i stor anfächtning stadde, och föregofu at the icke woro men[n]iskior som någon siäl hade utan rent utaf dieflar, för hwilken orsak skul, fast the bägge woro wäl kunnige i sina stycken och dottren war böksynt hade han nu på ett år afhållit them ifrån Nattwardens brukande men för thet öfriga flitigt hållit them til bönen och then almän[n]a Gudstiensten bijwistande...»

Kyrkogård, stapel och bod.

KYRKO-
GÅRDEN.

Kyrkogården har form av en parallelltrapets, i vilken de längre parallella sidorna löpa i öster och väster (fig. 57). Den nuvarande kyrkan är belägen i kyrkogårdens nordöstra hörn. Den gamla kyrkan, som föregick denna, låg något väster om den nuvarande.

Foto. S. Curman 1914.

Fig. 56. Väddö. Gravvårdar av trä på kyrkogården.
Grabdenkmäler aus Holz.

Kyrkogården är omgiven av en mur av skolad gråsten, som till största delen är lagd i bruk.

Muren har fordom haft avtäckning av trä, ty 1785 »betrykes Bogårdsmurstaket med rödfärg».

Reparationer på bogårdsmuren förekomma ofta. 1792 utvidgas kyrkogården, och den nya muren betäckes med torv. 1864 och följande år utvidgas kyrkogården åter »med tretton famnar i söder på prästgårdens mark», 1870 är »borggårdsmuren» kring det tillökade området färdig.

I muren finnas trenne ingångar, en på norra, en på västra och en på östra sidan. Den sistnämnda gjordes troligen 1813, ty då »göres en ny grind i bogårdsmuren åt stapelhagen». Vardera ingången flankeras av putsade tegelstolpar, försedda med enkla, smidda järngrindar.

Bogårdsmuren var förr försedd med tvenne stigluckor, en i norra och en i södra muren, detta enligt uppgift (1912) av kommunalnämndens förre ordförande, den 84-årige hemmansägaren Anders Andersson i Massum, vilken väl mindes kyrkan och lämnat flera uppgifter om densamma. Enligt samme sagesman såg södra steg-

luckan ut »som den vid Estuna kyrka». Den norra, som täcktes av ett fyrstråligt kryssvalv, »var hög så att man kunde köra med ett hölass genom den». Kyrkans arkiv lämnar om stegluckorna följande uppgifter: 1705 blevo »begge stegluckorna reparerade», och samtidigt gjordes »norra kyrkjoporten (= norra stegluckans dörr?) af nya». Ålder obekant; troligen från medeltiden. De revos 1840 samtidigt med den gamla kyrkan.

På kyrkogården finnas talrika vackra gravvårdar av trä med för trakten karakteristiska former (fig 56). De stamma från 1800-talet.

KLOCKSTAPEL.

Kyrkan har förr haft klockstapel. Den omtalas i kyrkans handlingar första gången 1692. Då »lades nya syllar under Klåke-stapeln». Stapelns utseende, läge och ålder äro obekanta. Denna stapel, som 1719 »af Ryssen uppbrändes», ersattes 1728 med en

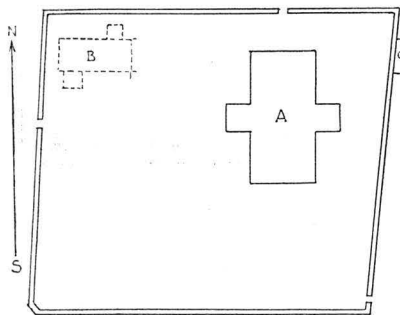

Fig. 57. Väddö kyrka. Situationsplan.
Lageplan.

»hel ny» sådan, vilken uppsattes i den sydost om kyrkan belägna »stapelhagen». Denna stapel repareras och tjäras 1762—63. 1780 göres på densamma »nya Ziffer- eller Säjare Taflor med omkring varande målning», över vilka »socknemännen förklara sitt nöje och välbehag», 1801 inbrädas klockstapeln, och 1845 uppgives den vara förfallen. Den revs, sedan den nya kyrkan 1854

försetts med torn. Stapelns utseende obekant.

KLOCKOR.

I stapeln hängde (1749 och 1829) tvenne klockor.

Om storklockan föreligga följande uppgifter: Ursprungligen gjuten i Stockholm 1665 av okänd gjutare (L I, 1). Spräckt 1719, »då prästgården med klockstapeln af Ryssarne brändes». Enligt inv. 1829 omgjuten 1792 och försedd med påskrift: »I Konung Gustaf IV Adolphi 1 Regeringsår, då Fredric Öhrströmer¹ var Kyrkoherde och Anders Olof Borg² Comminister, är denna klocka på Weddö kyrkas bekostnad omgjuten i Stockholm af Johan Jakob Mårtensson 1792.»

Lillklockans ursprungliga gjutare är okänd. Enl. inv. 1829 hade klockan följande inskrift: »Weddö Kyrkios Klocka gjuten 1664 till Guds namns ähra och församlingens nytta föräbrat af den

¹ F. 1753, kyrkoherde i Väddö 1781, prost 1803, † 1817.

² F. 1749, komminister i Väddö 1788, † 1810.

högvälborna Herre och Grefve Andreas Torstenson, grefve till Orsala, friherre till Wiresta, när han ifrån peregrinationen till Fäderneslandet hemkom.»¹ Gjuten (d. v. s. omgjuten) av Johan Mejer i Stockholm, anno 1671. »Söker Herran medan man kan finna honom åkallar medan han när är.» Torstenssonska och Stenbockska vapnen.

På kyrkogårdens östra sida utanför muren (fig. 57, c) ligger nu kyrkans bod, knuttimrad, brädfodrad, rödmålad och försedd med tegeltak. Bod.

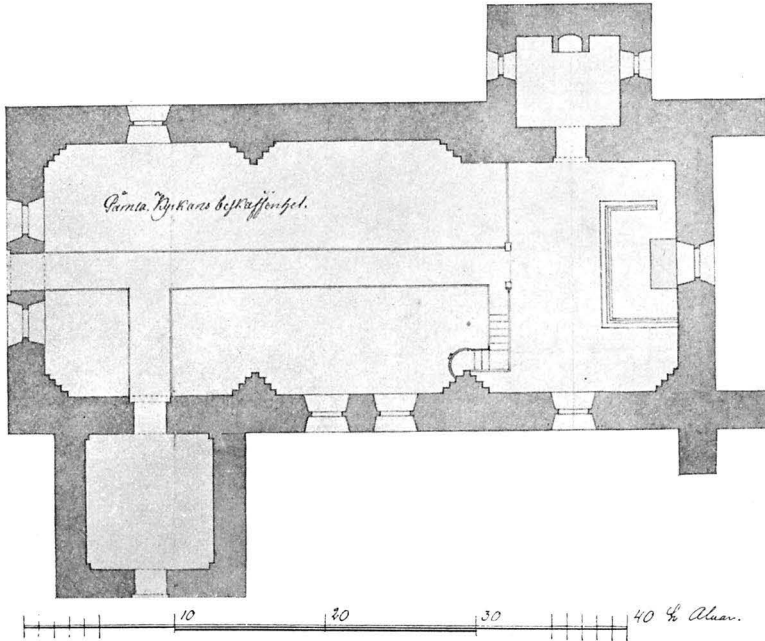

Fig. 58. Väddö. Plan av gamla kyrkan 1792. Efter ritning i Ö. I. Ä. Grundriss der alten, jetzt abgerissenen Kirche.

Medeltidskyrkan.

Kyrkobyggnaden.

Församlingens gamla, år 1840 rivna medeltidskyrka har varit belägen på samma kyrkogård, något väster om den nuvarande kyrkan (fig. 57, B). Inga rester av densamma finnas numera kvar. PLAN OCH EXTERIÖR.

Kyrkans ungefärliga utseende framgår av en teckning hos Rhe-

¹ F. 1641, d. 1686, son till fältmarskalken Lennart Torstensson, riksråd och president i Åbo hovrätt. G. m. Christina Catharina Stenbock. Ortala, nu gård och järnbruk i socknen, var Torstenssonska ättens grevskap.

zelius av år 1635 (fig. 59) samt av en i Ö. I. Ä. befintlig planritning av år 1792 (fig. 58). Denna synes dock vara något schematisk, ty i inv. 1829 säges kyrkan vara »sned till sin structur».

Ritningen visar, att kyrkan varit av den i Uppland vanliga typen för medeltidskyrkor. Den har bestått av ett enskeppigt, rektangulärt långhus, sakristia på norra och vapenhus på södra sidan.

MATERIAL.

Murarna hava huvudsakligen varit uppförda av gråsten, ty stenen från denna kyrka användes i den nya, och dennas murar äro till största delen av detta material. Om någon del av murarna varit av tegel kan icke utrönas, men så har tydligen varit förhållandet med valv och murpelare.

Den mot sakristian gränsande delen av norra väggen i långhuset har gjorts väsentligt tjockare, så att främre delen av långhuset (1:a travén) blivit smälare än långhuset i övrigt (se planen). Sakristian har delvis varit inbyggd i denna mur, som tydligen haft en besparingsbåge.

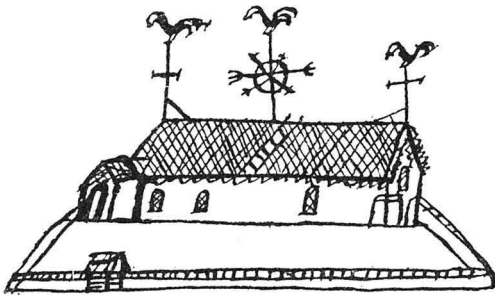

Fig. 59. Väddö kyrka.
Teckning av Rhezelius 1635.

Die alte, jetzt gerissene Kirche nach einer Handzeichnung aus d. J. 1635.

På östra gaveln finnas 3 st. stråvpelare, en vid nordöstra och 2 vid

sydöstra hörnet, troligen senare tillbyggnader. (Jfr Rhezelius, fig. 59.)

»I sydöstra hörnet bredvid altaret fanns ett i aflång form af sten till hälften inmuradt Käril, hållandes omkring 15 à 20 kannors rymd och förmodligen under Catholska tidehvarvet brukadt till reservoir af Wigvatten.» (Inv. 1829 i A. T. A.)

Enligt Anders Andersson i Massum fanns den kvar vid kyrkans rivning — halvcirkelformig, omkring 1 aln i diameter och med en urtagning framtill, alltså troligen en sköljsten.¹

1710 blev »med kjörkans bekåstnad utj muren wid Choret inhuggit ett Skåp at där utj förwara kyrkjans messekläder, samt skrifter och documenter».

VALV. Långhuset har varit täckt med tre ribbvalv, vilande på från väggarna utskjutande murpelare. Dessas form synes ange, att de uppburit stjärnvalv, förmodligen stammande från 1400-talet (jfr

¹ Att användas av prästerna för handtvagningar vid gudstjänsten.

kalkmålning). Sakristian har likaledes varit välvd (enl. uppg. av Anders Andersson i Massum), troligen med tunnvalv. Vapenhuset har varit täckt med ett kryssvalv. Korvalvet instörtade på 1680-talet, och ett nytt sådant inslogs 1690.

I sagda års räkenskaper meddelas, att »då det ena hwalfwet öfwer Chordörren war nederfallit och de andra remnade», uppföres ett nytt valv för »kyrkans egna medel och omkostnad». Samtidigt »förfärdigades och insattes tvenne järnankaren inne uti Twärt öfwer och 3 andra ankarband ändalångs öfwer hwalfven mellan begge Gaffarna».

1776 »föreställes nödwändigheten af Kyrkjohwalfwets förbättrande och stärkande med jernstänger».

Valv och väggar voro prydda med målningar, säkerligen från slutet av medeltiden. 1829 års inventarium upplyser, att »Hwalfvet i kyrkan är måladt under Catholska tiden, och föreställer målningen, hwars färgor ännu bibehålla sig, diverse händelser utur Bibliska historien».

MEDELTIDA
KALKMÅLNING.

Väggarnas målningar vitlimmades 1755 (K I) — en åtgärd, som var påtänkt redan 1691, då pastor säger sig vara sinnad att »låta alt öfwer hwijt lijma kyrkjan innantill efftersom de måhlningar som där nu äre, genom sina reparationer ändå äre kiände». Enligt pastors åsikt är »den förre Måhlningen gemen och inga antiquiteter där uthinnan».

Enligt meddelande av Anders Andersson i Massum liknade valvmålningarna de närbelägna kyrkornas i Häverö och Söderby och tillhörde sålunda slutet av 1400-talet. De hade språkband — »läsningar»; bland ämnena förekommo Barbara, Jona och valfischen, lyckohjulet. Enligt samma källa hade även vapenhuset likartad målning.

Golvet var under 1700-talet av sten. 1755 beslutes att »hela gången med Choret göres jämt och stenlägges».

Kyrkan har ursprungligen haft endast en ingång, genom vapenhuset på södra sidan. Ursprungliga antalet fönster kan icke angivas. Rhezelius' teckning av 1635 visar tre fönster på södra och ett på östra sidan.

DÖRR- OCH
FÖNSTERÖPP-
NINGAR.

Planen av 1792 (fig. 58) visar även en ingång i väster, troligen i senare tid upptagen.

Under 1700-talet göras enligt uppgifter i kyrkans räkenskaper två nya fönster, ett på västra och ett på norra sidan, och de övriga utvidgas, vilket överensstämmer med planen av 1792 (fig. 58).

YTTERTAK. Kyrkan har haft spånklätt sadeltak. Åren 1699 och 1700 tjärades detta på såväl norra som södra sidorna. 1751 stadgas på allmän sockenstämma, »att til takspån på kyrkan får ej brukas andra spånor än antingen af ek, asp, al eller furu, hwilka spånor böra i bredden innehålla 5 tum» och belades den »med 5 dlr. smt. plicht til Kyrkan som framförer någon oduglig spån».

Teckningen hos Rhezelius visar på taket tre takprydnader, en på vardera gaveln och en över långhusets mitt. De äro tydligen gjorda av smitt järn. De visa alla tre överst en tupp. Den mellersta är rikast utsirad. År 1680 uppsattes en ny sådan takpryd- nad, tydligen av ungefär samma slag. Den bestod av »thwenne förgylta flaggor af Mässing med 2:ne Stjärnor och 10: förgylta Mässings-knappar och annat tillbehör» och förärades till kyrkan av »Belgmakaren åldermannen, mycket hederlige och kånstrike man Mester Johan Kihn, till ett testamente efter dess Sal: K: Hustru, dygdesamma hustru Catharina von der Hagen».

Dessa takprydnader synas hava varit populära i trakten. Jfr Edebo, Häverö och Singö kyrkor (fig. 11, 80).

DATERING. Kyrkan är uppförd under medeltiden, troligen icke före år 1300, långhusets valv torde vara yngre än kyrkan, inslagna på 1400-talet.

UPPVÄRMNING. Kyrkan har saknat uppvärmning med undantag av en mindre öppen spisel i sakristian på norra väggen.

FÖRSLAG TILL OM- OCH TILL- BYGGNAD. Mot slutet av 1700-talet och början av 1800-talet klagas upp- repade gånger över att kyrkan är förfallen och för trång. En- ligt ett förslag av arkitekten Joh. Christ. Loïu från år 1792 skulle den gamla kyrkans sakristia och vapenhus nedrivras och långhuset tillökas ganska avsevärt åt öster, där en ny sakristia skulle uppfö- ras. Dessutom skulle tillbyggas ett torn i väster. Förslaget kom likväl aldrig till utförande. Ritningen förvaras i Ö. I. Å. (fig. 60). År 1828 beslutar stämman att skaffa kostnadsförslag om utvidgning av kyrkan. 1830 inkom ett förslag från Överintendentsämbetet, vilket »befinnes utmärkt vackert men för dyrt».

1839 granskas en ny ritning utförd av konduktören J. Hawerman. Sedan en del förändringar vidtagits i denna (fig. 62), gillas den av församlingen, och den 5 jan. 1840 upprättas avtal med byggmä- staren Jonas Jansson i Stockholm om en ny kyrkas uppförande och den gamlas rivning. Byggmästaren skulle äga »full disposi- tionsrätt till Stigluckemurarna och gamla kyrkan, utom predikstolen, altaret och alla slags inventarier». Arbetet påbörjades samma år.

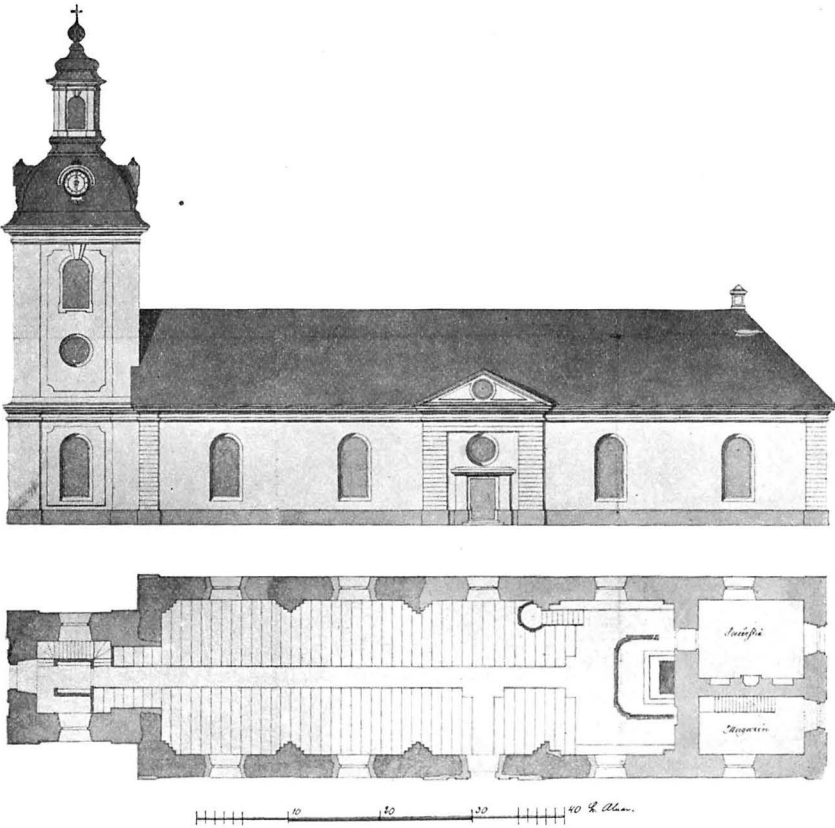

Fig. 60. Väddö. »Project till Weddö kyrkas utwidgande» av Joh. Christ. Löfö 1792. Origin. i Ö. I. Ä.

Inredning.

Altarbordet har varit täckt med en altarskiva av gul sandsten, ALTARE. troligen från tidigare medeltiden, nu sönderhuggen och använd som trappsteg vid sakristidörren i nya kyrkan. Den har inhuggna kors, av vilka ett helt är synligt, jämte överdelen av ett med ändarna slutande i grova punkter. När denna skiva upphörde att begagnas, är icke känt.

Angående en i koret anbragt uttömningssten se s. 74.

Från 1700-talet förskriver sig en altarring (H. 71 cm.), av ALTARRING. vilken fragment finnas på sockenstugans vind. Överst ett tandsnitt, svarvade kolonnetter, mellan dessa fyllningar av rutverk. Blågrå marmorering.

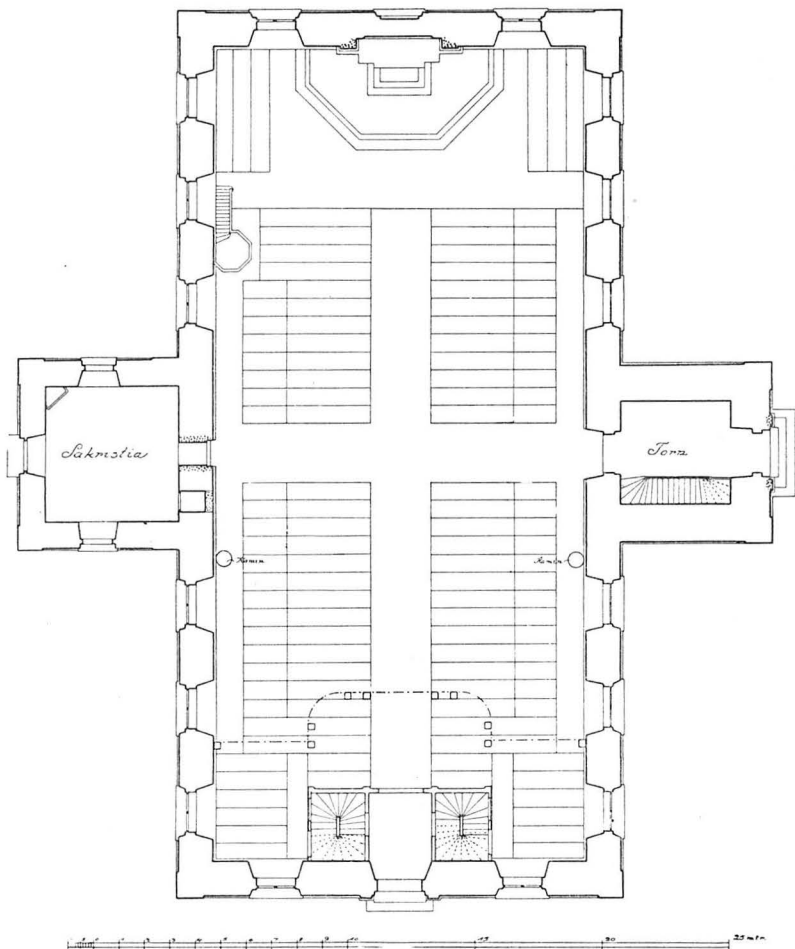

Fig. 61. Väddö. Plan av nya kyrkan.
Grundriss der neuen Kirche.

ALTARSKÅP. Altarprydnaden bestod ännu vid kyrkans rivning av ett altarskåp från medeltiden. Om dess utseende är endast känt, att corpus och dörrar voro av rektangulär form utan högre mittparti. De skulpterade figurerna voro uppställda i rader. (Muntliga uppgifter av Anders Andersson i Massum.) Att döma av detta torde skåpet ha varit av den vid medeltidens slut vanliga nordtyska formen. Några i ek skurna gotiska ornament, som finnas på sockenstugans vind, kunna ha hört till skåpet: en fris av dubbla profilblommor (L. 76 em.) och en bågfris, vars spetsar även varit

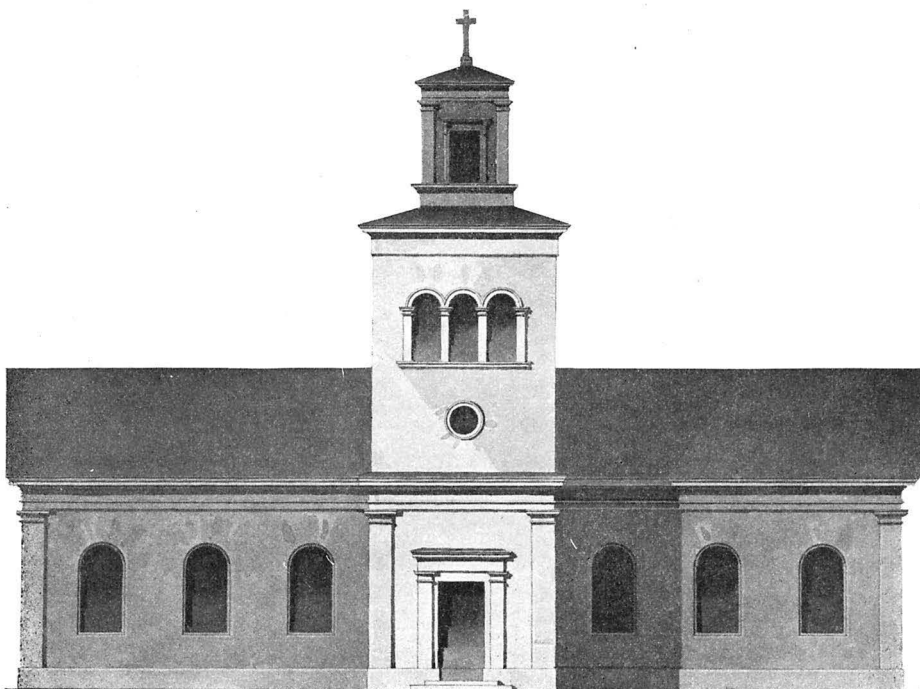

Fig. 62. Väddö. J. A. Hawermans ritning till ny kyrka, stadf. 1840.
Visar kyrkans utseende före branden 1872.

blommor (L. 73 cm.), båda med kredering och rester av förgyllning.

Predellan är bevarad i nya kyrkans sakristia (fig. 71).

Inom altarskranket, på södra sidan, stod före 1754 ett litet OFFERBORD. vitt, fyrkantigt offerbord, på vilket församlingen lade gåvor vid brudvigsel i kyrkan. Nämnda år flyttades det in i sakristian, och offrandet vid brudvigsel avskaffades enligt sockenstämmoprotokoll, »emedan den ej wore så anständig och det den förordsakade på wist sätt oordning och oskick i församlingen dymedelst at folket skulle twinga sig fram till offerbordet».

Korskrank har funnits i kyrkan. Det målades 1683 (L I, 1). KORSKRANK. Dess utseende är obekant.

1710 uppsattes sannolikt i stället för korskranket två pyramider PYRAMIDER. »vid Choret». Dessa finnas nu i trasigt skick i prästgården; de äro av snidad furu med genombrutet lövverk, med förgyllning,

blågrå marmorering och svarta kartuscher. Mycket lika pyramiderna i Singö (s. 109). H. 181 cm. En av kartuschererna bär året 1710. En av pyramiderna är söndertagen och dess ornamentfyllningar använda som prydnad på prästgårdens veranda. — (Jfr läktaren!) 1756 »förmantes Församlingen at achta sig före at sättja sina myssor och hattar på Piramiderne: the kunde ther igenom skadas: thet såge ej heller skickeligit ut uti Guds hus.»

PREDIKSTOL. En »wacker och prydelig» predikstol, gjord 1711, omtalas i inventarium 1749 (L I, 1).

Predikstolen beskrives i 1829 års inventarium såsom »placerad vid södra muren, blåmålad och med fem förgylldte bilder i speglarne. Dess inre prydnader äro: en Tafla med förgylld Sol, tvenne bilder och en dufva, äfven förgylldte. — Öfver dörren står på yttre sidan: 'Anno 1711'.» Den betalades av kyrkan med 232 dlr utom det, som socknemännen sammansköto.

Av denna predikstol finnes dörren bevarad, nu använd på prästgårdsvinden. Den är av furu med blågrön marmorering och förgyllda ornamentfyllningar, nästan fullständigt lika fyllningarna på Edebo predikstol. Följande fragment av träskulptur ha kanske hört dit: — En putto av furu (H. 71 cm.). Skär karnation, förgyllt draperi. Stilen tyder på 1700-talets början. — Blommor och pärlstav med blå marmorering och förgyllning (H. 27 cm.). Under marmoreringen finnes ett lager av äldre sådan, i rött och gult. — En list med bandflätning, inneslutande blommor. — Ett lamm av vitmålat trä (H. 35 cm.) har troligen varit krön på ljudtaket. — En rektangulär trätavla (70×110 cm.), vitmålad, med svart ram och förgylld sol med gudsöga. Troligen ryggstycket. Dessa fragment finnas i nya kyrkan, prästgården och på sockenstugans vind.

ÄLDRE PREDIKSTOL. Om den äldre predikstolen nämnes i arkivet endast, att den ommålades 1683.

TIMGLAS. »Timglaset med dess fot, gifvit af Probsten Anders Hilleström¹» omtalas 1749 (L I, 1).

BÄNKAR. Den senaste bänkinredningen utfördes 1706. 1755 beslöts uppförande av »ny Prästbänk, och nya bä[n]kar åt gässarna fram uti Choret». Bänkarnas utseende är okänt.

LÄKTARE. Kyrkan har haft två läktare, av vilka åtminstone en fanns före 1711. 1728 behöves en ny läktare för kvinnfolken, »emedan för-

¹ Anders Hilleström, kyrkoherde i Väddö 1716—1752, son till den s. 91, 92 nämnde Iwar Hilleström.

samlingen dagligen(!) tillväxer»; och 1755 finnes en manfolks- och en kvinnfolksläktare, vilket framgår av följande historia ur sockenstämmoprotokollen:

Detta år gav kyrkoherden »en ganska alfvarsam åtvarning uti hela Församlingens närvaro» åt unge båtsmannen Frimodig, vilken förliden jul från manfolksläktaren till kvinnfolksläktaren kastat en tobaksbuss, vilken dock träffat i muren. En utförlig rannsaking hade gjorts, varvid Frimodig ej säkert kunde erinra sig förloppet. Då han bestämt nekade till att han tuggat bussen och dessutom anständigt anhöll om förskoning och lovade att hädanefter akta sig för dylika syndiga gärningar, slapp han strängare straff.

1755 tillsades även »qwinfolken, som sitta på läktaren, at the ej skulle kasta kryddqwastar på hwarannan och therigenom komma stymm åstad uti Guds hus».

Troligen är den här omtalade manfolksläktaren identisk med den läktare, som vid kyrkans rivning satt i västravén. För kvinnfolksläktaren finnes då ingen annan tänkbar plats än norra väggen i andra travén — mitt emot predikstolen.

1775 »föreställes i anseende til den svåra trängseln i Kyrkan, nödvändigheten af 2^{ne} nya Läktare, en utöfwer den förra Mans Läktaren och en öfwer Sacristiedören fram uti Choret. Project til dessa Läktare blef uppläst och antaget, samt Byggnaden faststald.»

Läktaren över sakristidörren blev utförd — möjligen sammanbyggd med den förut befintliga kvinnfolksläktaren — och användes intill kyrkans rivning som »pigliäktare» (enl. Anders Andersson i Massum).

1829 och vid rivningen hade kyrkan två läktare.

Denna mängd av läktare bör ha givit interiören ett egendomligt utseende, och i 1829 års inventarium klagas över att kyrkan är mörk samt uppfylld av vanprydande läktare. Det var troligen någon av läktarna, som på 1700-talet bar namnet »holmen» (sockenstämmoprotokoll 1750).¹

¹ Rangordningen beträffande bänkar och läktare var tydligen sträng. 1754 uppsattes ett långt ordningsreglemente för gudstjänsten, vari stadgas, att »manfolken nedre uti Kyrkan skulle först gå ut, sedan de, som woro på läktare, thernest qwinfolken neder uti bänkarna, sedan qwinfolken på läktaren och sist gossarna uti Choret». Två tolmän hade uppsikt över ordningen vid in- och utgående och 3 dl. km:ts vite utsattes för oordningar.

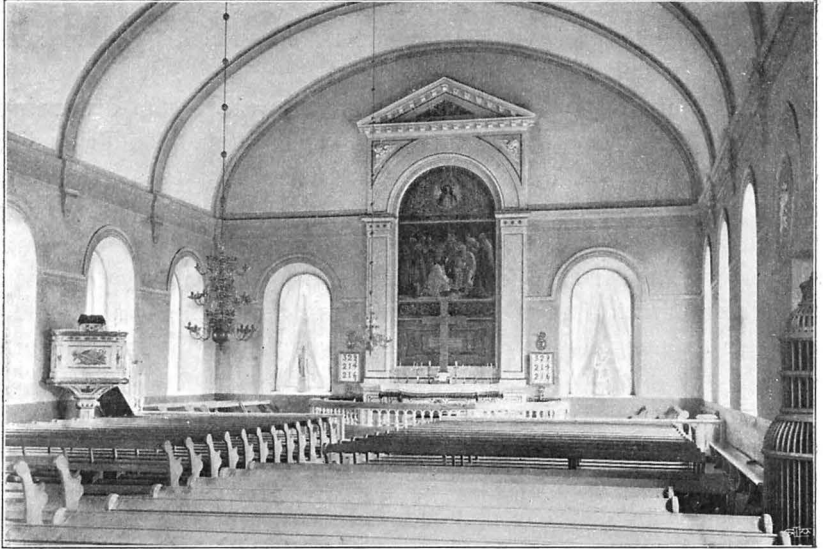

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 63. Väddö nya kyrka. Interiör mot söder.
Inneres der neuen Kirche gegen Süden.

LÄKTARPRYD-
NADER.

Som prydnader på en läktares skrank uppsattes 1711 »tvenne gröna pyramider» (L I, 1), av samma utseende som de på bänkarna och ännu i behåll i prästgården. Läktarprydnader voro troligen också de fem kartuscher med snidat lövverk av furu, som nu finnas i prästgården: två större (H. 38 cm.), av vilka en är övermålad med vit oljefärg och den andra har inskriften: »Den som har öron till att höra han höre.» Tre mindre (H. 33 cm.), av vilka en har inskriften »Omnia creatura», en annan »Ad salute[m] omni...». Rester av ursprunglig färg: blåådrig marmorering på baslisterna, själva kartuscherne svarta, bladverket gult.

Någon orgel omnämnes icke på något ställe i gamla kyrkan.

Väddö nya kyrka.

KYRKANS TILL-
KOMST OCH
PLAN.

Den nuvarande kyrkan, som är belägen i kyrkogårdens nordöstra del, uppfördes åren 1840—42 efter ritning av J. Hawerman. Den består av ett Brett långhus med längdriktningen i norr och söder, torn mitt på västra långsidan och en mitt emot tornet på östra sidan belägen sakristia. Tornet kunde av brist på medel ej byggas i samband med kyrkan i övrigt. Det uppfördes 1852—

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 64. Väddö kyrka. Interiör mot norr.
Inneres der neuen Kirche gegen Norden.

54. Kyrkans utseende före branden framgår av Hawermans ritningar (fig. 62). Den 24 maj 1872 utbryter eldsvåda i kyrkan, förorsakad av åskslag, och kyrkan avbrinner.

KYRKANS
BRAND.

Murarna kvarstå, endast föga skadade av branden, och beslut om kyrkans återuppbyggande fattas genast. Den 9 juli 1872 antages av församlingen en ritning, utförd av arkitekten Frans Lindskog. Denna ritning gillas 16 aug. 1872. Byggnadsarbetet utföres av byggmästaren L. M. Elfling i Stockholm, och fick kyrkan därvid sitt nuvarande utseende.

KYRKANS
ÅTERUPPBYG-
GANDE.

Murarna äro i nedre delarna av gråsten, högre upp av tegel. De vila på en sockel av spritrappad och tjärad gråsten. MATERIAL.

Utvändigt äro väggarna spritputsade och avfärgade med gulvit kalkfärg, hörn och fönsteromfattningar äro i slätputsad, vit kvader. På tornets hörn slutar kvadern i jämnhöjd med långhusets takfot. Över denna punkt äro de slätputsade. Tornväggarna avslutas upp till med ett kraftigt tandsnitt. EXTERIÖR.

Sakristians hörn äro prydda med enkla slätputsade lisener, ersättande rustiken på långhuset.

Yttertaket är av svartmålad järnplåt, vilande på panel av bräder. Gavelröstena krönas av kors av plåtbeslaget trä. Tornet

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 65. Väddö. Underdel av dopfunt. Gottländsk kalksten. Omkr. 1300.

Unterer Teil des Taufsteines. Um 1300.

har i klockvåningen på varje sida tvenne kopplade ljudgluggar, varje par krönt av en gemensam fronton och slutna med spjöldörrar. Under ljudgluggarna på västra sidan årtalet MDCCCLXXIII.

Fönstren, som äro rundbågiga, befinna sig 6 på vardera sidan av långhusets sidor och två på vardera gaveln. Sakristian har två fönster av samma slag, ehuru något mindre. Södra gaveln har dessutom ett blindfönster av samma utseende. I norra gavelröstet finnes ett rundfönster, på södra sidan motsvarat av ett blindfönster. Fönstren hava bågar av vitmålat trä.

Kyrkans huvudingång är belägen på norra gaveln. På västra sidan finnes en annan ingång ledande till tornets nedervåning.

Huvudingången omgives av tvenne enkla räfflade pilastrar, vilka uppbära en korskrönt fronton. Sakristian har en ingång på östra sidan. Ingångarna stängas med enkla, pålagda dörrar. Framför samtliga ingångar trappor av huggen sandsten.

INTERIÖR. Väggarna äro invändigt slätputsade, nedtill oljemålade i brungrå färg, högre upp avfärgade med ljust rödvit kalkfärg. Långhusets innertak utgöres av ett segmentformat tunnvalv av trä belagt med gips och uppbyggt av ribbor, vilande på i långväggarna fästade konsoler. Ribbor och konsoler äro målade bruna, taket i övrigt är vitt. Sakristian har platt trätak. I sakristians västra vägg finnes ett större murat skåp med järndörr för förvaring av kyrkans silver.

Golvet är i långhus och sakristia av trä, i tornets nedervåning av tegel på kant.

UPPVÄRMNING. Långhuset uppvärms av två järnkaminer, en vid vardera långväggen ungefär mitt i kyrkan, sakristian av en i dess sydöstra hörn befintlig öppen spis.

Inredning.

ALTARE. Altarprydnaden, fig. 63, med arkitekturomramning av trä i vitt och guld från 1872. Altartavlan i olja, på duk, förestäl-

lande fotatvagningen och signerad »C. Althin 1896». Inskrift i kartuschen under tavlan: »HVAD · JAG · GÖR · VET · DU · ICKE · NU · MEN · FRAMDELES · SKALL · DU · FÅ · VETA · DET. Joh. Ev. 13 Kap. 7 v:» Framför tavlan på altarbordet, som har framskjutande mittparti och är målat i vitt och guld, står ett enkelt, förgyllt träkors med törnekrona, tre spikar och överskriftsband.

Altarringen (halv åttkant, H. 1 m.), med svarvade dockor i vitt och guld och klädd med röd plysch (1872).

Predikstolen (fig. 63) av trä, målad i vitt med förgyllda lister och sirater. I mittfyllningarna skurna och förgyllda ornament; ljudtak saknas. PREDIKSTOL.

Orgelläktare vid långhusets västra vägg (fig. 64) och orgelfasad utförda enligt ritning år 1874 i Ö. I. Ä., målade i vitt och guld. Läktaren uppbäres av räfflade, fyrkantiga pelare och pilastrar. Orgel anskaffades första gången i början av 1860-talet. Ritning till orgelfasaden utfördes av J. A. Hawerman (s. 70). ORGEL-LÄKTARE.

Bänkarna (fig. 64) äro öppna, av målad furu (1872). BÄNKAR.

Två enkla nummertavlor med förgyllda ramar (se fig. 68) på var sin sida om altaret. H. 95 cm. NUMMERTAVLOR.

Lösa inventarier (från båda kyrkorna).

En dopfunt av gottländsk kalksten, nu utan kupa, av samma typ som funtarna i Edebo och Häverö, stod före 1754 i långhuset, men flyttades detta år, då församlingen fått en ny (se nedan!), ut i vapenhuset, där den antecknas 1829. Nu på kyrkogården. Tillverkningstid omkr. 1300. (H. 72 cm., fig. 65.) DOPFUNT AV STEN.

1752 skänktes av dödsboet efter prosten Anders Hilleström (s. 80, not.) en dopfunt av trä, »målad med marmorfärg». Den finnes nu i nya kyrkan, har kvadratisk grundplan med kvartcirkelformiga urtagningar i hörnen. Två handtag av järn. Vitmarmorerad. H. 84 cm. DOPFUNT AV TRÄ.

Dopskål av silver, invändigt förgylld. Kring kanten invändigt graverat: »Utan En Warder Född Af Watn Och Andanom, Kan Han Icke Ingå I Guds Rike. Ioh: 3: v: 5.» Kring kanten utvändigt: »Thetta Döpelse-Kar, Tillika Med Thess Funt, Är Gifvit Til Wäddö Församlings Kyrka, Efter Framledne Probsten Och Kyrkoherden Thersammastädes, Herr ANDREAS HILLESTRÖM, Af DOPSKÅL.

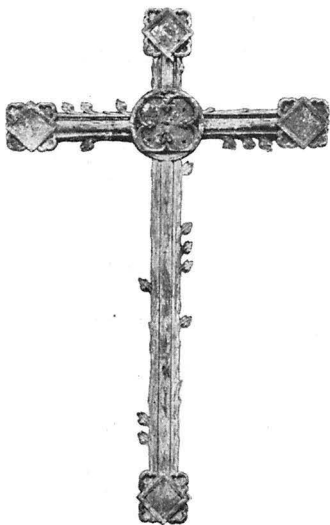

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 66. Väddö. Triumphkors.
1400-talet.

Triumphkruzifix aus d. 15. Jahrh.

sprungligen i kyrkans triumfbåge, under 1800-talet över sakristidörren (1829 års inventarium).

Ovanpå altarskåpet stodo enligt Anders Anderssons i Massum uppgift tre ännu bevarade medeltida träskulpturer: Kristus på korset (förvarades 1914 i komministergården, fig. 68). Kors och armar saknas. Kronan är hopvriden av vide. Polykromeringen behållen: mörkbrunt hår och skägg; karnationen skär, helt bestänkt med röda droppar; det väl skurna höftklädet i silver med grönt foder. H. 43 cm. Omkr. 1400(?).

Madonna med barnet (fig. 69 A). H. 102 cm. 1400-talets början. Målades med vit oljefärg på 1890-talet och kompletterades vid samma tillfälle, i det att Marias högra arm samt Kristusbarnets händer och kappa nygjordes, varjämte bilden försågs med ryggbråde och fotställ.

Smärtornas man (fig. 69 B). 1400-talets början. H. 102 cm. Målad lik-

Thess Efterlämnade Kära Maka, Barn och Mågar. År 1754.» Stämplar i botten: S:t Erik (= Stockholm), 3 kronor, I, s (?), LVH. 65 $\frac{5}{8}$ Lod. H. 8,9 cm.

Triumfkruzifix av furu (fig. 66). 1400-talet. Rester av grön färg på kredering finnas ännu på korset (den gröna färgen för att betona korsets karaktär av »arbor vitæ» — livets träd). En korsgloria av gulockra och mönja. Samma färger på korsarmarnas avslutningsplattor. På baksidan oregelbundna vita cirkelar på rödbrun grund. H. 272 cm. B. 168 cm. Korset finnes nu i trasigt tillstånd på sockenstugans vind. Den tillhörande Kristusfiguren (fig. 67) förvaras vitlimmad i Backa missionshus. Detta kruzifix satt ur-

Fig. 67. Väddö. Kristusbild till triumphkors fig. 66. 1400-talet. Gekreuzigter des Triumphkruzifixes fig. 66.

som föregående och möjligen vid samma tillfälle något omändrad. Trots denna förändring är det tydligt, att bilden varit mycket lik »Smärtornas man» i Häverö (fig. 47). De äro troligen av samma mästare.

De två sistnämnda bilderna äro uppsatta i nya kyrkans båda östfönster.

I inventarium 1781 omnämnas »2^{ne} st. gl. Bilder af Trä» i vapenhuset, troligen desamma som enligt Anders Andersson i Massum stodo på var sin sida om dörren och voro »i kroppstorlek, vitgrå, och föreställde Josef och Maria».

Predella från det förstörda altarskåpet. Den är målad i temperafärg på en ekbräda, tätad med duk och krederad. Grundfärgen är rödbrun med svarta stjärnor. Figurerna: Kristus som Smärtornas man, omgiven av kyrkofäderna, t. v. Augustinus och Gregorius, t. h. Hieronymus och Ambrosius, i färgrika dräkter (rött, ljusgrönt, vitt, gult, violett). De vältecknade ansiktena äro bleka och ha svag rodnad på kinderna. L. 147 cm. B. 36,5 cm.

PREDELLA.

Foto. M. Olsson.

Fig. 68. Väddö. Kristus. Träskulptur. Omkr. 1400. Triumphkruzifix aus Holz. Um 1400.

Denna predella är utförd av tysk mästare i slutet av 1400-talet. Den ansluter sig nära till en typ tyska predellor, representerad i t. ex. Catharinenkirche i Lübeck (1484), Österåkerskåpet i Statens Hist. Mus., utförd 1468 (ursprungligen i Stockholms Storkyrka, vilka allmänt tillskrivas lübeckaren Hermann Rode), predellan från Västra Ryd (Uppland) i samma samling samt en predella¹ i hertigen von Urachs samling i Lichtenstein (tillskriven Bartolomeus Zeitbloms skola).

Kyrkofädernas språkband ha följande inskrifter:

Augustinus: »Aug[ustinus] · o homo recognita · qualia · et · qua[n]ta · pro · te · passus · sum» (=O människa, kom ihåg hur svårt och hur mycket jag lidit för dig).

Gregorius: »gr[egorius] · me[m]oria · passio[n]is · [christ]i · q[uæ]-cor[am] · dua[ra]? · equa · a[n]i[m]o · tollu[n]tur.»

Hieronymus. »Je[r]o[nimo]s · sagwis (=sanguis) · [christ]i · clavis · est · paradisi» (= Kristi blod är paradisetts nyckel).

¹ Avbildad i REINACH, Répertoire de Peintures du moyen âge et de la renaissance.

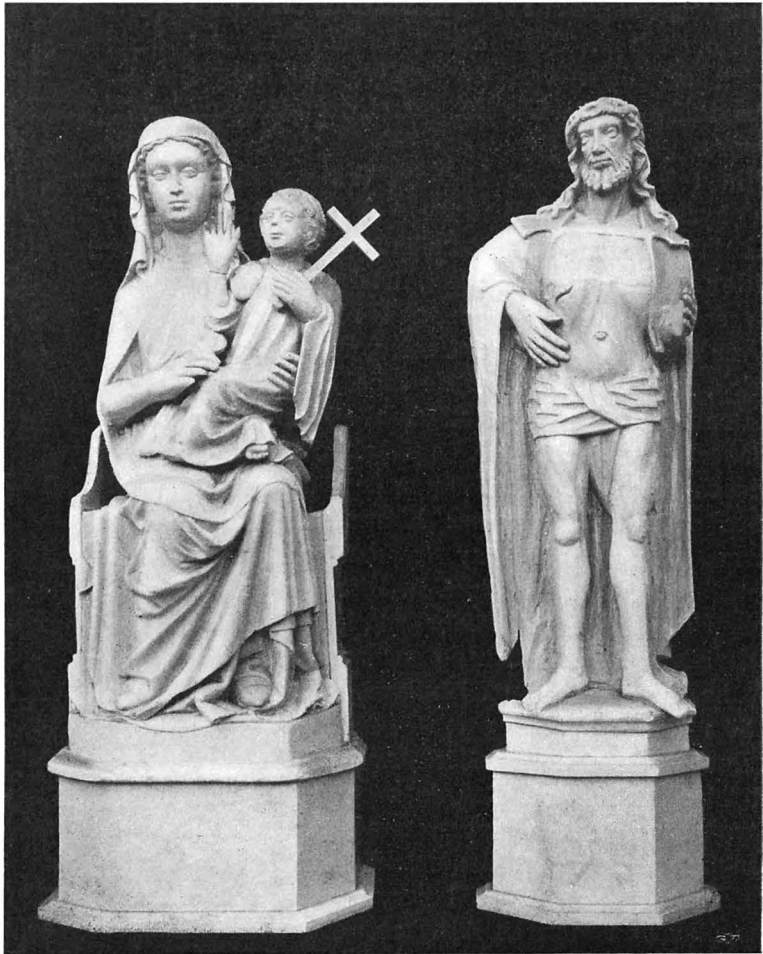

Foto. M. Olsson 1913.

A

B

Fig. 69. Väddö. Medeltida träskulptur. A. Maria med barnet.

B. Smärtornas man. 1400-talets början.

Mittelalterliche Holzplastik.

Ambrosius. »...mb.. sagwis · [christ]i ū(?)cōsus · māgnu[m] salut[is] nrē (= nostre) · psl[?]» (= psalmus?).

NATTVARDSS-
KÄRL.

Kalk av silver (fig. 72, 73). Foten och knoppen medeltida. (Skålen påsatt 1831.) Förgyllt silver med graverade ornament och inskrift samt fastnitade runda emaljplattor. Ornamenten äro trepassbågar, akantuskvistar och cirklar. Runt foten löper inskrift i majuskler: » + DE + VERA + VITE + FERT + HOC + VAS +

POCVLA + VITE» (= Av det sanna vinträdet innehåller detta kärl livets dryck) — en på medeltida kalkar vanlig inskrift.

Emaljplattorna:

A. På foten sex cirkelformiga fält inneslutande ett trepass. Gropemalj med blå massa innanför och röd massa utanför trepasset. De föreställa:

1. Madonna med barnet på en stol.
 2. Lukas' symbol: bevingad ox med gloria.
 3. Johannes' symbol: örn med språkband och gloria.
 4. Kristus med korsgloria och bok i vänstra handen, sittande på en stol.
 5. Matteus' symbol: knäböjande ängel med språkband och gloria.
 6. Markus' symbol: bevingat lejon med språkband och gloria.
- B. På knoppen: 6 apostlahuvuden inom trepass. Glorior. Gropemalj, emaljen fullständigt borta. Foten är troligen från 1400-talet.

Kalken omgjordes och förgylldes 1681 av guldsmeden Mäster Friderik Richter. I botten graverat: »47 lod.» Kring skålens kant: »Weddö Kyrka tillhörig.» Stämplar: A S:t Erik (= Stockholm) Tre kronor A 4 (= 1831). H. 22,3 cm.

Till kalken hör en medeltida paten av förgyllt silver (fig. 72 B). Graverat lamm med korsfana. Ingen påskrift. Diam. 14,3 cm.

Kanna av silver, invändigt förgylld. Lamm med korsfana på locket, graverade bladslingor på sidorna och inskrift: »Weddö Kyrka Tillhörig.» Enligt stämplarna utförd 1818 i Stockholm av Eckstein. H. 30 cm.

Oblatskrin av silver, invändigt förgyllt. Liggande lamm på locket. Inskrift i botten: »Wäddö Kyrkia 12 $\frac{5}{8}$ lod, gör tilsam-

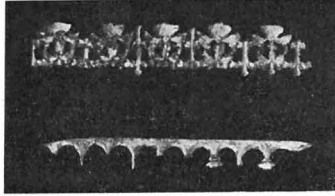

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 70. Väddö. Fragment av medeltida altarskåp. 1400-talet.

Fragmente des mittelalterlichen Schnitzaltars.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 71. Väddö. Predella. Tyskt arbete. 1400-talets slut.

Predella. Deutsche Arbeit, Ende des 15. Jhts.

mans 22 $\frac{3}{4}$ lod. A^o 1741. — Helena Hilleström¹ 9 $\frac{3}{4}$ lod. A^o 1699. d. 3 october.» Stämplrar: e, S:t Erik (= Stockholm), C E M. H. 10,5 cm.

Oblatskrin av mässing. Drivna ornament: två stående fåglar, änglar bärande en friherrlig krona över en vas. H. 8,8 cm. Omkring 1600(?).

Sked av förgyllt silver, med hål i bladet (vinsil). Stämplrar: L V H St. Erik, 3 kronor, I. — L. 16 cm. 1756 skänktes till kyrkan »en förgylter silfwer rörom, som kom uppå 15 d.», av J. E. H.²

Fig. 72. Väddö. A. Kalk av silver. Foten från 1400-talet. Kuppen 1831.
B. Paten av förgyllt silver. 1400-talet.
Silberner Kelch und Paten aus d. 15. Jahrh.

Kanna, invändigt förgylld, enligt stämplrar utförd i Stockholm av C. Hammer 1813. På locket en ängel, som knäböjer över kors, hjärta och ankare; kring locket inskrift: »Gifen af Bonden G. A. A. S. Bergbom och dess Hustru A. G. M. L. i Edeby. ett Minne af oss Till Wäddö Kyrka 1861.» H. 25 cm.

LJUSKRONOR.

Ljuskrone av malm (fig. 74). Mittstaven krönt av en vildman. Avslutningen nedåt är ett dubbelt lejonhuvud. Sex ljusarmar.

¹ Obekant släkting till prosten Ivar Hilleström? (jfr s. 91).

² Mag. J. E. Hilleström, komminister i Väddö 1746, kungl. hovpredikant 1768, kyrkoherde i Värmdö (Uppland) 1778, död 1783.

1600-talets förra del. En ljuskrona, skänkt av Christopher Bilou (Bylow), nämnes i inventarium 1749. Troligen denna. H. 61 cm.

Ljuskrona, av malm, med en krans av 8 armar (fig. 75). Överst en liten ängel med äpple i högra handen. Nederst stor glob med genombrutna ornament. Två sköldar av mässing: 1) »JOHANNES J HALENIVS. PASTOR P WEDÖ ELSA PÄDERS DOTTER ENSTADIA ANNO 1677.» 2) »Guds namn til ähra och thenna Wäddö Försambling till prydnad är Thenna lius crona gifwen af præposito och pastor Ähr Wördige och Hochlärde Mag. Johanne Hallenio sampt Ahrborne och dydericke Matrona H. Elsa Enstadya.»¹ H. 108 cm.

Fig. 73. Väddö. Detalj av kalken fig. 72.
Detail des Kelches Fig. 72.

Ljuskrona av malm med 3 rader på 8 pipor.

Mittstaven krönes av en dubbelörn och har överst en krans av femtaliga blomkalkar.

På globen:

»GUDS : HELGA : NAMN : TIL : ÄRO : SAMT : WEDDÖ : KYR-
KIO : TIL : PRYDNAD : ÄR : DENNE : LIUSCRONA : GIFWEN : TIL
: ET : TESTAMENTE : EFTER : PROBSTEN : HER : IWAR : HIL-

¹ Johan Halenius, kyrkoherde och kontraktsprost i Väddö 1656, död 1676, g. m. Elsa Enstadia, dotter till pastor i Rasbo (Uppland) L. Enstadius, omgift med successor, kyrkoherde Johan Hoffman 1678—1679 och med dennes efterträdare, Iwar Hilleström (se inskr. på följande ljuskrona).

LESTRÖM : SOM : WARIT : DENNE : FÖRSAMLINGENS : NÝTÄLSKANDE : OCH : BERÖMLIGE : *KÝRKIOHERDE* : IFRÅN : DEN I : MAY : 1680.

TIL : DEN : 13 : MAY : 1714 : DÅ : HAN : SALIGEN : AFSOMNADE : PÅ : SIT : ÅLDERS : 68 : ÅR :

Foto. M. Olsson 1912.

Fig. 74. Väddö. Ljuskrona av malm. 1600-talets förra del.
Kronleuchter aus Messing. 17. Jahrh.

OCH : DES : ÄLSKELIGE : KIÄRE : MAKA : PROBSTINNAN :
ELSA : *HALENIA* : SOM : I : HERRANOM : AFSOMNADE : DEN
29 : OCTOB : 1722 : PÅ : SIT : ÅLDERS : 64 ÅR.» Skänkt 1723
(L I, 1). H. 156 cm.

Ljuskrona av malm med dubbelörn och en rad av sex pipor.
På globen: P. HILLESTRÖM. Skänkt 1723 av löjtnanten Pehr

Hilleström, son till den nyssnämnde prosten Iwar Hilleström, som tacksägelse för hans lyckliga hemkomst från ryska fångenskapen (L I, 1). H. 51 cm.

Två glaskronor i empire med stomme av mässing sitta under läktaren, en likadan i sakristian. 1800-talets början, möjligen från gamla kyrkan. H. 80 cm. Diam. 44,5 cm.

Ljusplåtar av mässing, ett par (fig. 77). Pressat arbete från LJUSPLÅTAR. 1600-talet. H. 55 cm.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 75. Väddö. Ljuskrona av malm. 1677.
Kronleuchter aus Messing, im Jahre 1677 geschenkt.

Ljusstakar av mässing, ett par (fig. 76). Drivet och punsat LJUSSTAKAR. arbete från 1600-talet. På den ena en namnplåt: »PETRUS · ÅHMAN COMMINISTER.»¹ H. 54 cm.

Ljusstakar av driven mässing, ett par. Enkelt arbete utan ornering. 1600-talstyp. H. 26 cm.

Fyra trearmade ljusstakar av malm. 1800-talets förra hälft. H. 42,5 cm.

Mässhake av purpurröd sammet med guldgaloner: klöver- TEXTILIER. bladskors och strålgloria med gudsnamn samt årtalet 1766. Inköpt till kyrkan 1766. L. 137 cm.

¹ Pehr Åman, komminister i Väddö 1667—1689

Foto. M. Olsson.
Fig. 76. Väddö.
Ljusstake av mässing.
1600-talet.
Altarleuchter aus
Messing. 17. Jahrh.

Mässhake av svart sammet med guldgaloner: latinskt kors med adliga kronor och årtalet 1771. Baksidan enkelt latinskt kors. Gjord 1704 av röd sammet, hade då smala guldgaloner kring kanterna och var fodrad med rött lärft, omfärgad och lagad 1771 (L I, 1). Framsidans längd 125 cm. Baksidan 95 cm. (fig. 78).

Mässhake av svart sammet med silvergaloner. 1800-talets slut. H. 128 cm.

Altarduk av vitt linne med två band av guldtråd samt frans av mässingstråd. — En annan enke altarduk av mörkröd sammet.

Kalkkläde av vitt sidensars med broderi av silke och silvertråd: i mitten I. N. R. I., i hörnen blommor i vitt, grönt, gult och blått (»sydda pougnetter», 1749). Fransar av mångfärgat silke. Omnämnes i inv. 1749. 33 × 33 cm.

Kalkkläde av svart siden med vita trådbroderier: i mitten: »Jag är död och upstånden», kring kanten stiliserade rankor och ax. 1700-talets slut. 55 × 56 cm.

Bokdyna av röd sammet med guldgaloner: latinskt kors och enkelt kantband. 1700-talets slut. 35 × 50 cm.

Tre håvar av svart sammet med silvergaloner och tofsar. Skafthylsor av mässing. Svarvade skaft. L: omkring 180 cm. 17- och 1800-talen.

Bland numera förkomna textilier märkas följande, omnämnda i inventariet 1749:

»1) Det i 1677 års Inventario upförda Antependium af blommeradt sammet med gul botn och smala posementer finnes icke.»

»2) Ett antependium af rött och blått damast, med blommerad list, är till städes, men frantzarna nu borta.»

»3) Ett nytt dito af rött Damast med påsydda massivwa silfwer bokstäfwer: 'Anno 1730'...»

Foto. M. Olsson 1913.
Fig. 77. Väddö. Ljusplåtar av mässing.
1600-talet.
Wandleuchter aus
Messing. 17. Jahrh.

»4) Altarduk af hvitt taft och swarta posementer i kanterna, jemte ofwantill sydda swarta bokstäfwer I N R I och derunder: P. Ö. G. H. O. Öman A^o 1698 d 10 Julii.»

»5) En ny dito af dräll med guldspetz och en twär handh breda guldfrantzar.» . . .

»7) Öfwer bokpulpeten på altaret ett hyende af sidensars, sydda silkesblommor och Crucifix mitt på, gifwen af Ol. Warg.»

»8) Ett litet rödt Damastäcke, öfwer pulpeten med gula ock hwita silkesblommor och gullspets kring kanten, jemte bokstäfwer: 'A. H. E. F. år 1730', gifwit af Probsten Anders Hilleström.»¹

»10) Ett dito af hvitt sidensars med bred gul spetz kring kanten, sydda blommor och bokstäf. werna: 'A. H. E. F. A^o 1730'...»

»11) Ett rödt kläde med kamelhårs frantzar på altardisken gifwit af Henric Telin år 1698...»

»14) En lång handduk wid Funten af Dräll med breda tråspetzar på begge ändrar.»

»Håfwar. 1) En håf af rödt sammet med tenn och mässingsklockor.

2) En dito gammal brodderad med en klocka.»

Av brudskruden:

»... 22 st. tryckte lärfter med bigierning till brudstohlarnas beklädande.

3) En gammal Brudpäll af 4 wäder, stämd med band och 6 silkestofsar.

4) En dito hel ny af Perswiskt damast, faconeradt, af 2de wäder, stämd i kanten med hwita snören, och 6 st. silkestofsar.» (Rödfärgad före 1781.)

I 1749 års inventarium (L I, 1) nämnas kyrkvaktarens rock, med röda uppslag, samt två stycken rör. 1781 nämnes rocken, »brun med röda uppslag, wänd och nog sleten».

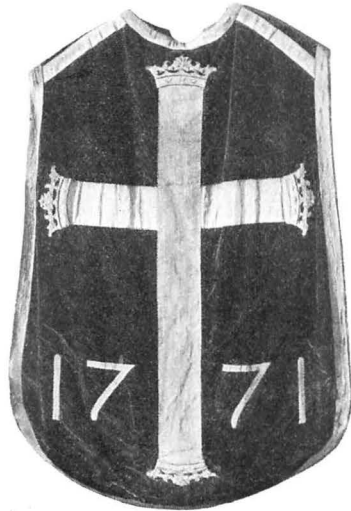

Foto. M. Olsson 1913.
Fig 78. Väddö. Mässhake av svart sammet. Messgewand.

¹ Se s. 80, not. A. H. E. F. = Anders Hilleström och Erianna Frondin (hans hustru).

GRAVYRER.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 79. Väddö. Länstol av skulpterad björk. 1700-talet.
Gestühl aus d. 18. Jahrh.

HANDKLOCKA.

Gustaf Adolf. Kopparstick av Jacobus Delfius efter Johan Mierevelt. 1633. Sticketets storlek: H. 37,2, B. 28,9 cm. Infattat i empireeram med krona och lager och upphängt i sockenstugan.

Kopparstick av Ambrosius Hedengran. 1749 års inventarium upptar två större och två mindre »Hedengranstabeller» med ramar.

Karl XIII:s tal vid riksdagens slut 1810 och vid riksdagens öppnande 1817 i förgyllda ramar med kronor och lager, finnas i sockenstugan.

I inv. 1794 är antecknat: »Den lilla handklockan i 1677 års inventario finnes ej.» Kanske en medeltidsklocka av det slag, som användes för ringning vid de högtidligastetillfällena i gudstjänsten.

STOLAR. En länstol av skulpterad björk, vitmålad. H. 140 cm. 1700-talet (fig. 79).

Två stolar av björk, vitmålade. Enklare 1700-talstyp. H. 101 cm.

KLOCKOR. I tornet hänga tvenne klockor.

Storklockan. H. 98 cm., diam. 112 cm. Ornerad med akantus och andra bladornament.

Inskriptioner:

I. Band i övre kanten: »Bevara din fot när du går till Guds hus och kom till att höra. Pred. bok. 4 v: 17.»

II. Kartusch: »Denna klocka, förstörd genom kyrkans brand D 24 Maj 1872, omgöts påföljande år 1873 och blef ånyo omgjuten år 1895, under konung Oscar II:s 23 regeringsår, till Väddö församling, af firman Joh A. Beckman & C:o Stockholm.»

III. Kartusch: Sv. Psalmb. 268, v. 3.

Lillklockan. H. 77 cm. Diam. 88 cm. Ornerad med en bård av lyror och lager kring klockmunnen.

Inskriptioner:

I. Band kring övre kanten: »Kommer till Herren medan man kan finna honom, åkaller honom, medan han är när. Es. 55. v. 6.»

II. Kartusch: »Förärad 1664 af Andreas Torstenson Grefve till Ortala m. m.¹ Kyrkan jämte klockan förstörda genom åskeld den 24 maj 1872. Samma år omgjuten och något förstörad. Kostnaden bestreds genom frivilliga gåfvor af församlingens ungdom. Gjuten i Stockholm af Joh. A. Beckman.»

III. Kartusch. Sv. Psalmb. 323, v. 1.

För uppgifter om äldre klockor se Gamla kyrkans klockstapel (s. 71).

Sammanfattning av Väddö kyrkans konsthistoria.

I. Under medeltiden, troligen 1300-talet, uppföres en kyrka av gråsten med rektangulärt långhus utan kor, men med sakristia. Långhuset var troligen täckt med trätak, sakristian var troligen från början täckt av ett tunnvalv. Bland denna kyrkas inredningsföremål märkes dopfunt av gottländsk typ från omkr. 1300.

II. 1400-talet. Valv inslås i långhus och vapenhus, varjämte valv och väggar förses med målningar. Troligen tillbygges vapenhuset ungefär samtidigt. Inventarier från denna tid: triumfkrucifix, nordtyskt altarskåp och annan polykrom träskulptur.

III. I början av 1700-talet göras stora förändringar i interiören: nya bänkar 1706, predikstol 1711; något senare göres en läktare. Väggar och vitlimmas 1755.

IV. 1840 nedrivs medeltidskyrkan, och en ny kyrka uppbygges med långhuset orienterat i norr och söder, sakristia i öster och torn i väster, efter ritningar av J. A. Hawerman. Under 1860-talets början anskaffas orgel.

V. 1872 utbryter eldsvåda och kyrkan avbrinner. Den börjar samma år uppbyggas med begagnande av de gamla murarna efter ritningar av arkitekten Frans Lindskog, stadf. d. 16 aug. 1872.

¹ Se not s. 73.

Zusammenfassung.

Die jetzige Kirche VÄDDÖ ist 1840 nach Grundriss vom Architekten J. A. Harwerman angelegt. Ihr damaliges Aussehen geht aus der Zeichnung Fig. 62 hervor. Nach einem Brande wurde sie noch einmal im Jahre 1872 in ihrem jetzigen Zustande aufgeführt. Das Gebäude bietet nur geringes Interesse dar.

Auf diesem Platze lag indessen vormals eine mittelalterliche Kirche mit der für die spätmittelalterlichen uppländischen Kirchen charakteristischen Grundform (Fig. 58). Die Mauern derselben waren aus Granit und die Gewölbe aus Backstein, die letzteren mit Malereien aus dem Ende des 15. Jhts geschmückt. Diese Kirche wurde im Jahre 1840 abgerissen. Einige Inventarien derselben sind aber in der jetzigen Kirche aufbewahrt, u. a. die Predella des im übrigen zerstörten Schnitzaltars (Fig. 71), die Kristus als Schmerzensmann im Kreise der Kirchenväter darstellt. Die Predella dürfte eine deutsche Arbeit aus dem Ende des 15. Jhts sein. Dieselbe ist nämlich mit gewissen deutschen Werken nahe verwandt, z. B. mit der Predella der Schnitzaltäre der Catherinenkirche zu Lübeck und der Storkyrkan zu Stockholm (der letztere Schnitzaltar jetzt in Statens Historiska Museum zu Stockholm aufbewahrt). Man schreibt gewöhnlich diese Arbeiten dem Lübecker Hermann Rode zu.

Unter anderen mittelalterlichen Gegenständen sind übrigens zu erwähnen: ein kleineres Kruzifix von etwa 1400 (Fig. 68), Madonna mit dem Kinde und Schmerzensmann aus dem ersten Teil des 15. Jhts (Fig. 69) nebst einem Kelch aus vergoldenem Silber mit Bildern — Kristus, Madonna mit dem Kinde und Evangelistsymbolen — in émail champlevé (Fig. 72 u. 73). Der Kelch gehört dem 15. Jht an, ausser der Schale, die vom 19. Jht herrührt. Eine Sammlung schöner messingener Kronleuchter (Fig. 74 u. 75) bewahrt die Kirche aus dem 17. Jht.

Die für die neue Kirche bestellten Inventarien sind sämtlich von geringem Interesse.

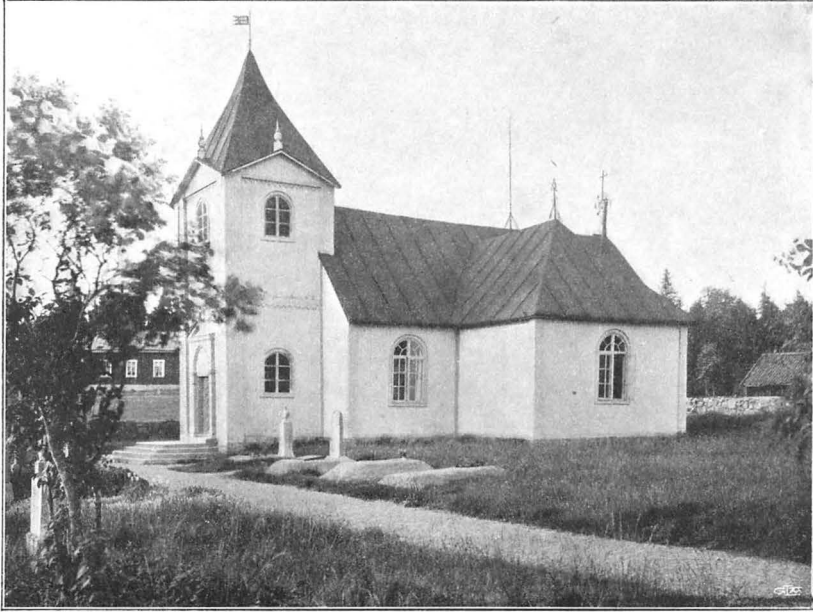

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 80. Singö kyrka från sydväst.
Die Kirche von Südwesten.

SINGÖ KYRKA.

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VÄDDÖ OCH HÄVERÖ
SKEPPSLAG.

UPPSALA ÄRKESTIFT, NÄRDLINGHUNDRA KONTRAKT.

Tryckta källor: F. W. RADLOFF, Beskrifning öfver Norra delen af Stockholms Län. Uppsala 1804, I, s. 212, 213: Kortfattad beskrifning av arkitektur, altarskåp, silver samt upplysningar om ålder. — THAM, Beskrifning öfver Stockholms län, Sthlm 1850, s. 241: Liknande korta uppgifter. — Sverige IV, s. 689.

Handskrivna källor och avbildningssamlingar: IHRFORS, pars sec. II s. 1913: Exteriör från söder (akvarellerad tuschteckning), plan, laverad teckning av storklockan med majuskelskription; utdrag ur kyrkböckerna. — A. T. A.: 2 fotografier av storklockan i Stat. hist. mus. Inv. 1829. — R. A.: Eccles. Handl., bd 10, nr 56: Supplik till Konungen 1734 med motivering för den »wid währtiden 1733 uti Cl(arissimo): Ven(erando): Consistorio Upsaliensi insinuerade ödmuige suplique om en hos oss här på öön ständigt boende prästman» (troligen original). En avskrift i Landsarkivet i Uppsala.

Kyrkans arkivalier: I LANDSARKIVET, UPPSALA: Konsthistoriskt intressanta

Foto. M. Olsson, 1913.

Fig. 81. Singö kyrka. Interiör mot öster.
Innere der Kirche gegen Osten.

uppgifter förekomma i följande delar: A I—V: Husförhörböcker (innehålla även sockenstämmoprotokoll 1780—86 m. m.). — I, VI: Handlingar rörande särskild prästman på Singö 1712—1743. — K I: Sockenstämmoprotokoll 1780—1786 och 1788—1800. — L I: 1 Räkenskaper 1744—1801. — L I: 2, Fattigvärd m. m. 1757—1825. — N I: Synehandlingar och visitationsprotokoll 1789—1866. — O I: Handlingar rörande kyrka och prästgård m. m. 1737—1838.

Dessutom förekomma uppgifter om Singö i följande delar av HÄVERÖ ARKIV: K I: Ärkebiskop Uno v. Troils visitation 1789. — N VI: Inventarium av 4 dec. 1796 samt anteckningar om förvärv 1801—1807.

I KYRKAN förvaras böcker av senare datum. K I, 1: Protokoll över sockenstämmor 1804—1820 samt »Protokollsbok mellan åren 1820 ^{30/7}—1863 ^{31/3}» innehålla upplysningar om kyrkobyggnaden och inventarierna.

Kyrkogården och bogårdsmuren.

KYRKÖ-
GÅRDEN.

Kyrkogården är rektangulär, med långsidorna löpande i norr och söder. Kyrkan är belägen i dess norra ända. Den är omgiven av en omkring 1 m. hög kallmur av gråsten. På norra och södra kortsidorna finnas ingångar, stängda med enkla grindar av trä. Ingångarna flankeras av grova, runda, vitmålade trästolpar. Muren uppfördes 1862 och följande år. Före denna

tid var kyrkogården »endast med vanlig Gärdesgård omgifven».

Kyrkogården har i äldre tider haft mindre utsträckning. År 1736 heliga Trefaldighetssöndagen invigdes »en dehl af Kyrkiogården som blef tilökt emedan han thesförinnan war ganska liten».

Kyrkan har förr haft klockstapel. År 1739 »bygdes kläckstapeln dels af nytt, dels af gammalt wärke». Denna stapel tillhörde en äldre kyrka än den nuvarande. Läge och utseende obekanta.

KLOCKSTAPEL.

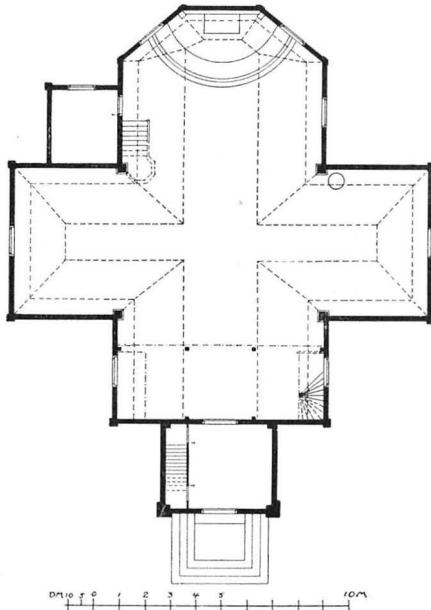

Fig. 82. Singö kyrka. Plan. Uppmätning av Martin Olsson 1913.
Grundriss.

Kyrkans bod är belägen strax utanför kyrkogårdsmuren på Bod. östra sidan. Den är i en våning, knuttimrad, inbräddad och rödfärgad. Taket består av näver på bräder. På detta ligger ett nytt tegeltak. Boden har förr haft »färgtak».¹

Äldre kyrkobyggnad.

Om denna finnas ytterst få uppgifter, som alla tyckas återgå på ett protokoll över ärkebiskop v. Troils visitation i Singö 1789 (Häverö K I).

¹ Färgtak = tak, täckt med näver, som fasthålles av pålagd gärdsel, s. k. färg.

Då kyrkans ålder vid detta tillfälle efterfrågades, svarades, »att 1596 först skall begynts hållas här ett litet fiske-Capell». Vidare upplystes, att på samma kyrkogård, där den nuvarande kyrkan är belägen, ehuru ej på samma plats som denna, »warit en liten aflång Trädkyrka, alldeles förfallen». Till denna kyrka »förärade 1734 d. 19 Apr. Gruffogden Hr. Joh. Ramsell 4 fönster hel nya 2^{ne} på manfolks och 2^{ne} på qvinnfolkssidan»; d. 9 aug. samma år skänktes av samme man »tvenne stora fönster nya, som sittja framme wid altaret». (Citerat av Ihrfors efter en nu förkommen bok.) Till denna kyrka hörde tydligen den ovan omtalade klockstapeln.

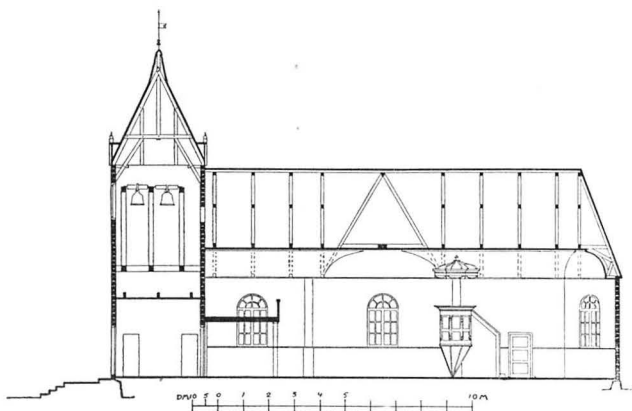

Fig. 83. Singö kyrka. Längdsektion mot norr.
Längenschnitt gegen Norden.

Nuvarande kyrkobyggnad.

PLAN OCH MATERIAL. Kyrkan, som är uppförd 1753 (visit.-prot. 1789), är en korskyrka med tresidig koravslutning i öster och ett mindre torn i väster. I vinkeln mellan östra och norra korsarmarna är en sakristia med kvadratisk plan. Som vapenhus tjänar tornets nedre våning.

Väggarna äro helt och hållet av trä, knuttimrade med mycket korta utknutar. Syllen vilar på en omkring 40 cm. hög sockel av gråsten. Väggarna äro panelade såväl ut- som invändigt med stående pärlspåntade bräder, utfört vid en reparation 1895.

EXTERIÖR. Runt takfoten löper en rundbågsfris av bräder. Ytterväggarna målades med vit oljefärg 1895.

1787 beslöts, »att då genast skulle företagas med Singö Kyrkas reparation på det sättet att knutarna skulle beslås och kätas som och äfven att hela Kyrkan, utom taket skulle med rödfärg och vitriol anstrykas». Arbetet utfördes 1787 och 1788.

Är 1817 voro väggarna putsade utvändigt och skulle med det snaraste putsas även invändigt (visit.-prot. 1817). 1833 uppköpas spik och bräder för kyrkans penningar, »på det att den obrädade delen af kyrkan må brädslås». Påföljande år rödfärgas den.

Tornhuven utgöres av en trubbig pyramid, vars baslinjer brutits av från varje sida uppstigande låga gavlar, krönta med enkla spetsar av svarvat trä. Kring gavelkrönen löper en rundbågsfris av sågade bräder. Tvenne horisontala band av liknande rundbågar löpa kring tornets väggar, ett vid dess krön och ett på dess mitt. Huven liksom kyrkans tak i övrigt är täckt med asfaltpapp på bräder, pålagt under 1800-talets senare del. Äldre taktäckningsmateriel obekant. I flöjeln läsas bokstäverna E. S. B. och årtalet 1753. Östgaveln och korsarmarnas gavlar hava takprydnader av smitt järn. Utseendet framgår av fig. 80. (Jfr Rhezelii teckning av Vaddö kyrka fig. 59.)

Kyrkan har 7 rundbågiga fönster, tre i koret, ett i vardera av norra och södra korsarmarna och två i västra korsarmen. Sakristian har ett mindre fönster på östra sidan. I tornets nedervåning finnas tvenne rundbågiga blindfönster, ett på norra och ett på södra sidan.

I tornets klockvåning finnas tre ljudgluggar, stängbara medels luckor av samma form som blindfönstren.

Ingången till kyrkan är i väster genom tornets understa våning. Dörrarna, som på yttersidan äro panelade med snett liggande bräder, omgivas på sidorna av tvenne pilastrar av trä, vilka uppbära en korskrönt fronton. I tympanonfältet läses: »Saliga de som höra Guds ord och gömma det.»

Trappan utanför ingången är av cement och nygjord 1895. Ytterdörrarna sutto före detta år mellan kyrkan och vapenhuset. I deras ställe insattes där nya, självstängande dörrar.

Väggarna äro invändigt panelade med stående, pärlspåntade bräder. Innertaket är ett i hjässan platt tunnvalv av pärlspåntade bräder, spikade på takstolarnas nedre hanbjälke samt på det påsalade högbenet och tassen. 1895 nybrädades taket »med spåntade och listade bräder som fästades på det gamla taket som fick kvarsitta». Golvet är av plank, nyinlagt 1895.

INTERIÖR.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 84. Singö. Altarskåp. 1400-talets slut.
Schnitzaltar. Ende des 15. Jahrhunderts.

UPPVÄRMNING. Kyrkan uppvärms med en vid korskvadratens sydöstra hörn stående järnkamin.

Inredning och lösa inventarier.

ALTARE. Altarbord och altarring av furu, målade i gulbrunt, se fig. 81. År 1755 uppfördes altare och ring av byggmästaren Öhman. 1895 göres ny altarring med svarvade dockor.

ALTARSKÅP. Som altarprydnad användes nu ett altarskåp, skänkt från Hargs kyrka, sedan ny altarprydnad där uppsatts. (Inv. 1829 i A. T. A.) Altarskåpets form och indelning framgår av fig. 85. Corpus och flyglarnas insidor ha skulpterade och polykromerade figurer; dörrens utsidor och predellan ha målningar. Allt förmodligen inhemskt arbete under påverkan av lübsk konst från 1400-talets senare hälft.

Listerna omkring corpus och dörrarna, som bestå av $\frac{1}{4}$ hålkäl och $\frac{1}{2}$ rundstav, äro målade i guld och gråblått samt kallt grårött, vilka färger jämte vitt och svart ingå i figurernas dräkter. För karnationspartierna är använd en blek skär färg och för håret gråvitt, svart, gulbrunt och guld. All polykromering är utförd på kredering och å de skulpturerade delarna väl bibehållen.

Varje grupp är skuren ur en sammanfogad träskiva (största tjocklek 17,5 cm.), som ej helt och hållet fyller upp skåpavdelningen. Som bakgrund fungerar skåpets ryggbräda, förgylld och ornamenterad i granatäpplemönster på samma sätt som figurernas dräkter.

Målningarna äro utförda i tempera på kredering. Krederingen har slagit igenom, vilket ger målningen en kall och ljus huvudton. Lokalfärgerna äro rött och blått samt guld i dräkternas ornamentering. Ansikten och händer äro bleka, välteknade, långlagda och svagt skuggade i rödgrått. Ett monogram av två sammankomponerade A i målningsfältet 2 kan möjligen vara mästaremarke.

Förteckning över skulpturerna i corpus och dörrarnas insidor. Siffrorna hänvisa till schemat fig. 85.

I. Marie död (fig. 86).

I.a. Sankta Barbara, hållande i vänstra handen ett torn med 3 små och ett stort fönster; i det stora står en kalk med hostia.

I.b. Sankta Katarina, med krona, hållande i högra handen ett svärd, i den vänstra ett hjul.

II. Kristi födelse.

III. Bebådelsen.

IV. Omskärelsen.

V. Konungarnas tillbedjan.

} fig. 84.

Målningarna på skåpdörrarnas utsidor (fig. 87).

1 och 2. Bebådelsen.

Ängelns språkband: »Ave · gracia · plena · dominus · tecum» (= Hell dig, du benådade, Herren vare med dig).

Marias språkband: »Ecce · ancilla · domini · fiat · michi · secundum · verbum · tuum». (= Se, Herrens tjänarinna, varde mig efter ditt tal).

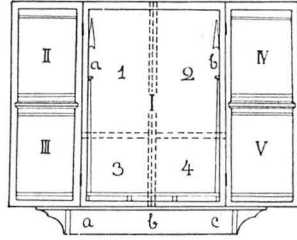

Fig. 85. Singö. Schema över altarskåpets skulpturer (romerska siffror) och målningar (arabiska siffror).

Schema des Schnitzaltars.

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 86. Singö. Altarskåpet. Corpus, framställande Marie död.
Detail des Schnitzaltars, den Tod Mariæ darstellend.

3. Jesaja. Halvfigur, avskuren av ett lågt bröstvärn.

Språkband: »Ysayas propheta. Ecce Virgo concipiet [= concipiet] et pariet filium. et vocabitur (nom)en eius (Imman)uel» (= Se, en jungfru skall varda havande och föda en son, och hans namn skall kallas Immanuel). Jesaja 7: 14.

4. David (se föreg.). Språkband (mycket skadat): »(Da)uid

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 87. Singö. Altarskåpet med hopsplagna dörrar.
Die Malereien der Türen des Schnitzaltars.

prophet(a) ... it .. e(?)ca ... pluuis ... ellus · descendisti · ut · saluum facieris.»

Predellan, målad av samma hand som skåpdörrarna, men PREDELLA. mera naivt och klumpigt, framställer i tre scener, följande efter varandra från vänster till höger, Kristi nedfallande framför kalken i Getsemane.

a) Kristus ligger på knä. Språkband: »Abba pater si non potest hic calix transire nisi bibam illum . [fiat] voluntas tua» (=

Abba fader, om denna kalk icke kan gå ifrån mig med mindre jag dricker honom, ske din vilja).

b) Kristus faller framstupa. Språkband: »Mi pater omnia possible sunt tibi si possibile est transeat a me calix iste» (= Min fader, alla ting äro möjliga för dig; om det är möjligt gånge denna kalken ifrån mig).

c) Kristus ligger framstupa på marken. Knektarna klättra över ett plank i bakgrunden. Språkband: »Pater mi si vis transfer calicem istum a me sz (= sed) non q[uo]d ego volo sz (= sed) q[uo]d tu.» (= Min fader, om du vill, tag denna kalken ifrån mig, men icke såsom jag vill, utan såsom du).

ÄLDRE ALTAR-
PRYDNAD.

Före altarskåpet användes som altarprydnad en oljemålning på duk, som nu sitter i norra korsarmen. Den framställer nattvarden enligt ett i landskyrkorna på 1700-talet vanligt schema, en hopträngning från sidorna av Lionardos nattvard. Nattvardsframställningen omgives av en målad gul rokokoram och flankeras av gröna marmorerade pilastrar med gula kapitäl. Utanför dessa Petrus och Paulus i grisaille. Över ramen sitter ett gudsöga inom strålkran. Svart och förgylld träram. H. 204 cm. B. 270 cm. Denna altartavla utfördes på kyrkoherde Olof Telins¹ i Häverö beställning av målaren von Cöln² 1756 eller något år tidigare (L I, 1).

PREDIKSTOL.

Predikstolen (fig. 81) är av under 1500-talet förekommande form med åttasidig plan. I hörnen profilerade kolonner och mellan dessa flera små, över varandra sittande enkla fyllningar. Korgen är av betydligt större höjd än bredd och avslutas nedåt av en omvänd pyramid. Över korgen ett likaledes åttasidigt ljudtak. Predikstolen är av vitmålad furu med förgyllning. Sitt nuvarande utseende fick den 1895. Predikstolar från 1500-talet äro numera mycket sällan bevarade. Den ifrågavarande möbeln har kyrkan troligen, liksom åtskilliga av sina övriga inventarier, erhållit som gåva från någon annan kyrka.

TIMGLAS.

På predikstolen ett timglas av mässing i enkelt, genombrutet arbete (H. 27 cm.) på en svarvad, vitmålad träfot; inköpt från Magn. And. Ceder i Stockholm 1809.

BÄNKAR.
ÄLDRE BÄNK-
INREDNING.

Kyrkan har enkla, öppna, brunmarmorerade bänkar, anskaffade 1895. H. 95 cm. Delar av den föregående slutna bänkinred-

¹ Se s. 60, not.

² Tydligen Carl Friedrich v. Cöln, känd genom arbeten för svenska landskyrkor vid denna tid. Jfr t. ex. Utställningen av äldre kyrklig konst i Härnösand 1912, Sthlm 1914, s. 124.

ningen finnas på prästgårdsvinden. H. 90 cm. På ovanlisten till varje dörr sitter ett plattskuret ornament med två små kartuscher, innehållande bänkens nummer. Ramverket har blågrå marmorering, fyllningarna, som uppåt avslutas av åsneryggsbågar, ha rödmarmorerad, vitgul färg. Denna bänkinredning utfördes 1771 av snickaren Eric Ersson (L I, 1).

Vid de främsta av dessa bänkar stodo enligt det vanliga 1700-talsbruket två pyramider (H. 245 cm.), vilka nu ha sin plats på ömse sidor om altarskåpet, dit de flyttats efter 1829.¹ Kanterna marmorerade i grått på vitt, fyllningar av snidat och förgyllt lövverk. Krön av eldslåga och rosenkrans. Brun kartusch med svart årtal: »1710», inom förgylld lagerkrans och grönt lövverk. De likna fullständigt pyramiderna i Väddö (utförda samma år) och äro möjligen skänkta därifrån.

På orgelläktarens bröstvärn sitta två sirater i svart, guld och silver. I den enas kartusch: »Anno» i den andras »1710». Dessa ha förr varit uppsatta på de främsta bänkskärmarna mot koret tillsammans med ovannämnda pyramider och äro liksom dessa möjligen ursprungligen gjorda för en annan kyrka.

Orgelläktaren är vitmålad med enkla guldkantade panel-fält. Den uppbäres av marmorerade träpelare.

Orgeln är enkel, vitmålad med två horisontala guldlister och vitt överstycke med lyra; 1800-talet.

Kyrkans nummertavlor äro konstlösa. I tornet förvaras en äldre nummertavla av trä med svart skuren ram (lager) och rester av förgyllning. Omkring 1800. H. 55. B. 45 cm.

Kalk med skål av förgyllt silver; stämplor: W 2 (1803), nät och fisk, tre kronor och A. PIHLGREN. Fot och knapp äro av förgyllt koppar. 1781 inköptes en ny förgylld kalk från Östhammar för 8 Rd, möjligen denna, som 1803 fått ny skål. H. 21,5 cm.

Till kalken höra två patener, en av förgyllt silver med inskrift »Singö Kyrka 1864» och stämplor: P G F, tre kronor, N och K 5 (= 1864), samt en av förtent och förgylld koppar. Båda ha diam. 14 cm.

Oblatskrin av silver. Rokoko. Stämplor i bottnen: man med yxa och riksäpple. H (= 1766) I P B, 232 gr. Ett kors på locket påsatt i senare tid. H. 12 cm.

Dosa av tenn, cirkelrund, med stämplor inne i bottnen: Tre

¹ Redan 1800 besluter sockenstämman »att flytta 'Bänke-Momenterna' till altaret». I 1829 års inventarium ha de dock sin ursprungliga plats.

sköldstämplar: 1) I. L. M., 2) tre kronor, 3) G 2 (= 1739). Använd som oblatask. (Häverö N 6). H. 7,5 cm.

BRUDKRONA. Brudkrona av förgyllt silver, inköpt 1818 på auktion i Häverö prästgård av bonden Erik Sjöberg. Socknemännen nekade först att inlösa den. Den har nyligen blivit försedd med moderna beslag av silver. H. 10 cm.

Kyrkans silverförråd utgjorde 1804 en tesked (RADLOFF).

TAVLA. Kristus, bröstbild, oljemålning på duk. Enkelt arbete från 1700-talet. H. 84 cm., B. 69 cm.

LJUSREDSKAP. Tre ljuskronor med profilerad mittstång och hängen i form av blad och klasar av venetianskt glas; sexarmade, enradiga. H. resp. 76, 75 och 91 cm.

Ljuskrona av glas. Sexarmad, tre armar förstörda. Halvkula av trä. 1800-talet. H. 80 cm.

Ljuskrona av mässing. 2 rader pipor. På kulan inskrift: »Skänkt af vänner till Singö Kyrka Juldagen 1908.» Modernt arbete. H. 140 cm.

Ljusstakar av malm. Ett par trearmade. H. 47 cm. Två par enpipiga. H. 16 cm. 1800-talets början.

Ljusstakar av tenn, 6 par: I. Stämplor E 3 (= 1811) och utplånad sköld. H. 29 cm.; II. Stämplor = föreg. H. 16 cm.; III. Stämplor: Stockholms stads vapen, 2 st., C. G. M. och lejon, 2 st. S 2 (= 1800). H. 20 cm.; IV. Stämplor: Tre kronor, E. K. och krona, 2 st., E. K. och jordglob, 2 st. K 2 (= 1792). H. 13 cm. V och VI utan stämplor. H. 12 cm.

TEXTILIER. Antependium av grön sammet med latinskt kors av silvergaloner. Hörnen avrundade. H. 93 cm. L. 182 cm. Finnes ej upptaget i äldre inventarier. Däremot upptages i 1796 års inv. (Häverö N 6) ett rött altarkläde.

Modernt antependium av röd plysch med kors av guldgaloner.

Mässhake (fig. 88) av grön, fasonerad sammet med storblommigt mönster och röd kantfrans. Korset på ryggsidan är utfört i klumpsöm, läggsöm och applikation — av linnetråd, silke och metalltråd (den sistnämnda i figurernas hår). Färgerna, som nu äro mycket blekta, äro svart, gult, blått, grönt och rött samt brunt (håret). Figurerna äro: Kristus på korset, vid korsets fot Maria och Johannes, stående på ett rutat golv. I övre korsarmen: Gud Fader, inom molnband. I vänstra korsarmen: Petrus. I högra korsarmen: Paulus. I korsets nedre ända: S:t Laurentius, i diakon-

Foto. M. Olsson 1913.

Fig 88. Singö. Mässhake med broderier från 1400-talet.
Messgewand mit Stickerei aus d. 15. Jht.

dräkt, med halster. Framstycket saknar broderier. Fodret är av vitt lärft. Broderiet torde stamma från 1400-talet. Troligen skänkt till Singö från någon annan kyrka. 1796 antecknas i Singö »en obrukbar Mässhake» (Häverö N 6). Framsidans längd 90 cm., baksidans 129 cm.

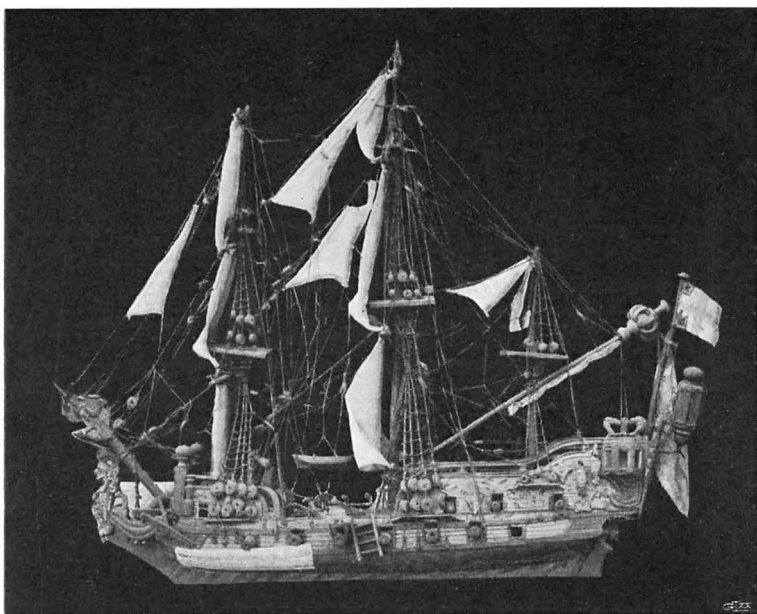

Foto. M. Olsson 1913.

Fig. 89. Singö. Votivskepp, skänkt 1752.
Votivschiff.

Mässhake av svart sammet med silvergaloner. Modernt arbete. H. 125 cm.

HÅVAR. Håv av siden med broderier. Fyrdelad: 2 blågröna, 2 blekröda fält. Broderi av silvertråd och av silke i plattsöm: blommor i gult, grönt och blått. Skafthylsa av järn. 1700-talets senare hälft. L. 202 cm. Diam. 15 cm.

Håv av grovt, rött lärft med smala, vita lärftgaloner. Primitiv skafthylsa av järn. L. 139 cm.

1796 upptagas i inventariet 2 håvar, därav en gammal.

Votivskepp, av björk, målat i rött och svart (fig. 89). Vanlig 1700-talstyp. Krönt grip som gallionsbild. På babords låring är klistrad en papperslapp med inskrift: »Gudi till ähra och Singö kyrka till prydnad, är thetta skepp förärat af Borgaren i Norrtelie wälackta Erich Brant och thess kära hustru Maria Tillman Åhr 1752.» L. 84 cm. H, med riggen 84 cm.

KOPPARSTICK. Gulgata. Kopparstick, osignerat, daterat »Hamburg, tryckt Åhr 1726». I förgrunden av scenen äro alla pinoredskapen uppställda. Till höger och vänster 26 citat ur bibeln och legender, yttranden för och emot Kristus av de i pinohistorien agerande perso-

Foto. A. T. A. u. ä.

Fig. 90. Singö. Kyrkklocka från medeltidens slut. St. H. M.
Mittelalterliche Glocke.

nerna. Under bilden ett citat av domen över Kristus, »funnen i Staden Agilla i ett stort Järnskrin», samt flera citat ur bibeln och ur religiösa dikter. I enkel ram. H. 54 cm. B. 34 cm.

Två Gustaf III:s tal i enkla, förgyllda ramar, inköpta 1773. DIVERSE.

Ram av snidat, förgyllt trä, med över- och understycken i enkel rokoko. H. 157 cm. Har innehållit ett riksdagstal.

Kistor: En av furu med järnbeslag. L. 58 cm., B. 39 cm., H. 29 cm.; en helt plåtklädd, L. 86 cm., B. 57 cm., H. 51 cm.; en av furu utan beslag, L. 61 cm., B. 37 cm., H. 31 cm. Två kistor, troligen de två första av dessa, äro upptagna i 1796 års inventarium (Häverö N 6); en tredje är inköpt 1807.

I tornet hänga tvenne klockor. Storklockan, med bårder av KLOCKOR.

8-142581. Sveriges kyrkor. Uppland: Vaddö o. Häverö skeppslag.

akantusblad och änglahuvuden, har följande inskription i versaler: »Herr Eric Hageman¹ Probst och Pastor Herr Joh. Brolin² Förste Comminist. på Singöhn Abr. Erson i Boda Matz Larsson i Tranwik Kyrkiovårdar Ol. Matzson Kläckare. Guten af Gerh: Meÿer i Stockholm 1739.» H. 62 cm. D. 78 cm.

Lillklockan har två bårder, en av fyrpass och en av degenererad akantus. Inskrift i versaler: »År 1898 gjuten till Singö församlings kyrka af firman Joh. A. Beckman & Co Stockholm. C. L. et G. W. curav.»

En kyrkklocka av malm från medeltidens slut förvaras nu i Statens Historiska Museum (inv. nr 10666). Fig. 90. Bygeln har sex bibågar, ornerade med flätimitation och ett människoansikte på var båge. I överkanten löper följande majuskelin-skription mellan två upphöjda åsar: »+ FALS[VS] : AMIC[VS] : OBEST : M[VLTO] : PLVS : QVA[M] : PVBLIC[VS] : HOSTIS» (= Falsk vän skadar långt mera än öppen fiende). Under denna bård finnes ett gjutarmärke (fig. 91). Nederkanten har två enkla åsar. Enligt uppgift hos Ihrfors är klockan köpt till Singö från Karlunge ödekyrka.³ Till museet har den köpts från gjutarfirman Joh. A. Beckman & C:o. H. 87 cm. med bygel. D. 75,5 cm. — En likadan klocka från Kila raserade kyrka i Södermanland förvaras på samma ställe (inv. nr 9357).

En klocka av järn, engelsk 1700-tals-typ, användes nu som tjärgryta i kyrkans bod. Den är ornerad med tre tredubbla parallella åsar och har mellan de översta ett upphöjt märke — svensk kunglig krona över vase och korslagda kanoner — samt »I. G: 1795». H. 70 cm. D. 65 cm. Det är osäkert, om denna klocka tillhört kyrkan, då den ej nämnes i något inventarium.

En gammal klocka av tackjärn omnämnes som kyrkans enda klocka år 1734. (Riksarkivet).

Sammanfattning av Singö kyrkas konsthistoria.

I. Troligen år 1596 bygges på den nuvarande kyrkogården ett litet träkapell med rektangulär plan. Om dess närmare utseende är föga känt. Till denna kyrka uppföres 1739 en klockstapel.

¹ Eric Hageman, kyrkoherde i Häverö 1719, kontraktsprost där 1727, död 1742.

² Johan Brolin var 1735—1743 den första ständiga komministern i Singö.

³ Karlunge eller Karls socken i Lyhundra härad, Uppland, sammanslagen med Söderby, varvid sockenkyrkan fått förfalla.

II. 1753 ersättes denna kyrka med den nuvarande, en korskyrka av trä med tresidig koravslutning och torn i väster. Kyrkan var ursprungligen rödfärgad.

III. 1895 repareras kyrkan, varvid väggar och tak nybrädas med pärlspåntade bräder. Ny altarring med svarvade dockor insättes, och predikstolen ombygges. Nya bänkar och andra inventarier anskaffas, varjämte kyrkan i sin helhet nymålas, varvid det yttre vitstrykes. — I kyrkan befintliga medeltidsinventarier äro ditförda i senare tid från andra kyrkor.

Zusammenfassung.

Die Kirche SINGÖ, dessen Grundriss aus Fig. 82 hervorgeht, ist ein kleines hölzernes Gebäude ohne bemerkenswerte Einzelheiten. Diese Kirche ist im Jahre 1753 aufgeführt. Sie besitzt mehrere wertvolle, von anderen Kirchen erworbenen Inventarien, u. a. einen mittelalterlichen Schnitzaltar — schwedische Arbeit, mit der Lübecker—Kunst aus der letzteren Hälfte des 15. Jhts verwandt (Fig. 84—87) — und ein Messgewand mit Stickereien aus dem 15. Jht (Fig. 88). Eine spätmittelalterliche Glocke mit Majuskelschrift aus Singö ist in Statens Historiska Museum zu Stockholm aufbewahrt.

MÅSESTENS KAPELL

INOM SINGÖ SOCKEN

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VÄDDÖ OCH HÄVERÖ SKEPPSLAG.

UPPSALA ÄRKESTIFT, NÄRDINGHUNDRA KONTRAKT.

Rhezelius lämnar bland sina anteckningar om Häverö, s. 168, bl. a. följande upplysning:

»En öö i store siön kallas måsten der är ett kappel öster nor från Singen och inge(n) boor der om vinter(n) uthan De kom[m]a dijt om missomaren och resa dedan om bartmesstid, fiskiarne.» På en enkel skiss av Måsestens hamn finnes kappellets plats angiven. Det är nu helt och hållet försvunnet. Möjligen är det detta kapell, som åsyftas i räkenskaperna 1720, där det talas om »Kyrckans och Capellets bortkomna Egendom wid fiendernas ströfwande och plundrande 1719».

Zusammenfassung.

Die Kapelle MÅSESTEN lag in einem nur im Sommer bewohnten Fischerdorf, Måsesten, in der Gemeinde Singö. Diese Kapelle wird im 17. Jht erwähnt, ist aber jetzt ganz verschwunden. Ihr Aussehen ist unbekannt.

Fig. 91. Gjutarmärke på klockan fig. 90.
Giesserzeichen auf der Glocke Fig. 90.

